

Bariř Araştırmaları ve çatışma özümleri Dergisi

Journal of Peace Research and Conflict Resolution

- *Arktik Siyaseti ve Türkiye*
Adnan DAL
- *Türkiye'nin çok Boyutlu Dış Politikasına Bir Örnek:
Türkiye Katar İlişkilerinin Gelişimi*
Hülya KINIK
- *Unutulmamış Savaş: İki Savaş Arasında İran'ın
Karabağ Sorunu*
Naseraddin ALIZADEH
- *Çatışma Ortamından Bariř İnşasına: Filipinler-Moro
Örneği*
İbrahim KUMEK
- *The EU's Peacebuilding in Moldova: Analysis of the
EUBAM as a Conflict Prevention and Peacebuilding
Strategy in Moldova-Transnistria Conflict*
Javadbay KHALILZADA

Cilt 10. Sayı 1.

2022

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/yalovabaccd>

CICR

YALOVA UNIVERSITY
Center for International Conflict Resolution

e-ISSN 2147-544X

BARIŞ ARAŞTIRMALARI VE ÇATIŞMA ÇÖZÜMLERİ DERGİSİ
JOURNAL OF PEACE RESEARCH AND CONFLICT RESOLUTION

Kısa Adı/ Abbreviated Title: BACAD

e-ISSN 2147-544X

Cilt (Volume)/ Sayı (No): 10(1) / Ocak/January 2022

Yayınlanma Tarihi (Publication Date): 31/01/2022

Derginin Sahibi (Owner)

Yalova Üniversitesi adına (on behalf of Yalova University)

Doç. Dr. Zelha ALTINKAYA

Uluslararası Çatışma Çözümleri Uygulama ve Araştırma Merkezi Müdürü
(Director of International Conflict Resolution Application and Research Center)

Baş Editör (Editor in Chief)

Dr. Elif YILDIRIM, Yalova Üniversitesi (Yalova University)

Yabancı Dil Editörü (Foreign Language Editor)

Dr. Mahmut Kadir İŞGÜVEN, Yalova Üniversitesi (Yalova University)

Yayın Kurulu (Editorial Board)

Doç. Dr. Zelha ALTINKAYA, Yalova Üniversitesi (Yalova University)

Doç. Dr. Murat ALAKEL, Yalova Üniversitesi (Yalova University)

Prof. Dr. Barış ÖZDAL, Uludağ Üniversitesi (Uludag University)

Prof. Dr. Uğur ÖZGÖKER, İstanbul Arel Üniversitesi (Istanbul Arel University)

Prof. Dr. Hasan KÖNİ, İstanbul Kültür Üniversitesi (Istanbul Kültür University)

Doç. Dr. Sezgin KAYA, Uludağ Üniversitesi (Uludag University)

Adres (Address)

Yalova Üniversitesi Çınarcık Yolu üzeri 2.km İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Kat:1 YALOVA/Merkez
77200

Web

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/yalovabaccd>

DERGİ HAKKINDA/ ABOUT THE JOURNAL

Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi, öncelikle Türkiye'deki barış çalışmaları alanında tespit edilen eksikliklerin giderilmesini ve barış çalışmalarının ve çatışma çözümlerinin akademik bir disiplin olarak yerleşik hale getirilmesini hedeflemektedir. Bu bağlamda dergi, barış çalışmaları üzerine yoğunlaşan ve devletlerin ve toplumların yaşadıkları çatışmaları bilimsel temelde açıklamaya çalışan makaleler için bir platform oluşturmaktadır. Meydana gelen tarihi çatışmaların, diplomatik gelişmelerin ve çeşitli sorunların siyasal, sosyolojik, kültürel, ekonomik ve diğer boyutları ve tarihsel arka planları, çalışmaların odak noktasını oluşturmaktadır. Buradan hareketle Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi farklı disiplinlerden istifade ederek ortak bir bakış açısının geliştirilmesini amaçlamaktadır.

Yayın dili, ***Türkçe ve İngilizce*** olan dergi; İktisat, İşletme, Kamu Yönetimi, Uluslararası İlişkiler, Hukuk, Siyaset Bilimi, Tarih, Sosyoloji, Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları gibi sosyal bilimlerde yapılan çalışmaları kapsamakta ve ***Ocak ve Temmuz*** aylarında olmak üzere ***yılda iki kez*** yayınlanmaktadır.

Journal of Peace Research and Conflict Resolution primarily aims to address the shortcomings identified in the field of peace studies in Turkey and to establish peace studies and conflict resolution as an academic discipline. In this context, the journal creates a platform for articles that focus on peace studies and tries to explain the conflicts experienced by states and societies on a scientific basis. Political, sociological, cultural, economic and other dimensions and historical backgrounds of historical conflicts, diplomatic developments and various problems constitute the focal point of the studies. Thus, the Journal of Peace Research and Conflict Resolution aims to develop a common perspective by benefiting from different disciplines.

The Journal, which is published in ***Turkish and English***; covers studies in social sciences such as Economics, Business, Public Administration, International Relations, Law, Political Science, History, Sociology and Gender Studies and is published ***twice a year***, in ***January and July***.

İNDEKSLER / INDEXES

BU SAYININ HAKEMLERİ (REFEREES OF THIS ISSUE)

Prof. Dr. Gülden AYMAN	İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Rahman DAĞ	Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Övgü KALKAN KÜÇÜKSOLAK	Yalova Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Kaan DİYARBAKIRLIOĞLU	Yalova Üniversitesi
Dr. Emel İLTER	Fırat Üniversitesi
Dr. Orkhan GAFAROV	Ankara Üniversitesi, Uluslararası Siyasi ve Ekonomik İlişkiler Araştırma ve Uygulama Merkezi
Dr. Ünal KÜÇÜK	Fırat Üniversitesi
Dr. Hilal ZORBA	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Dr. Ahmet Safa YILDIRIM	Yalova Üniversitesi
Dr. Hojjat GHASEMLOU	İnsan Kaynağını Geliştirme Vakfı
Dr. Sinem ÇELİK	Atatürk Üniversitesi
Dr. Elif Nur ALPER	Yalova Üniversitesi

İÇİNDEKİLER/CONTENTS

ARAŞTIRMA MAKALELERİ / RESEARCH ARTICLES

Arktik Siyaseti ve Türkiye

Arctic Politics and Turkey

Adnan Dal

1-26

Türkiye'nin Çok Boyutlu Dış Politikasına Bir Örnek: Türkiye Katar İlişkilerinin Gelişimi

An Example of Turkey's Multidimensional Foreign Policy: Development of Turkey-Qatar Relations

Hülya Kınık

27-46

Unutulmamış Savaş: İki Savaş Arasında İran'ın Karabağ Sorunu

The Unforgotten War: Iran's Karabakh Problem During Two Wars

Naseraddin Alizadeh

47-89

Çatışma Ortamından Barış İnşasına: Filipinler-Moro Örneği

From Conflict to Peacebuilding: The Case of The Philippines-Moro

İbrahim Kumek

90-127

The EU's Peacebuilding in Moldova: Analysis of the EUBAM as a Conflict Prevention and Peacebuilding Strategy in Moldova-Transnistria Conflict

AB'nin Moldova'da Barış İnşası: Moldova-Transdinyester İhtilafında Çatışma Önleme ve Barış İnşa Etme Stratejisi Olarak EUBAM'ın İncelenmesi

Javadbay Khalilzada

128-148

ARKTİK SİYASETİ VE TÜRKİYE

*Adnan DAL

Öz

Önceleri bölgesel düzeyde seyreden Arktik siyaseti, bölgede yaşanan gelişmeler ile birlikte günümüzde uluslararası bir karaktere sahip olmuştur. Arktik'teki gelişmeler, sadece bölgedeki paydaşları ilgilendirmemekte, bölge dışı aktörlerin de ilgisini çekmektedir. Bu aktörlerden biri olan Türkiye'nin kutuplara yönelik ilgisi yeni olmakla birlikte, son yıllarda önemli bir ilerleme kaydedildiği söylenebilir. Öyle ki, Antarktika'da kalıcı bilim üssü edinme konusunda Türkiye'nin önemli bir mesafe kat ettiği söylenebilir. Aynı şekilde Arktik bölgesine yönelik de ciddi bir motivasyonu olduğunu ifade eden Türkiye, Arktik siyasetinde yer almak niyetiyle Arktik Konseyi'nde gözlemci olarak yer almak için başvuru yapmıştır. Bu çalışma, Türkiye'de Arktik uluslararası ilişkiler literatürüne katkı sunmak amacıyla yapılmıştır. Çalışmada, Türkiye'nin kutuplara yönelik ilgisiyle paralel bir biçimde Arktik'teki gelişmelerin Türkiye uluslararası ilişkiler okurlarına aktarılması hedef edinmektedir. Çalışmada Arktik siyasetinin evrilen yapısına, Arktik yönetiminde önemli bir oluşum haline gelen Arktik Konseyi'ne ve Türkiye'nin Arktik siyasetindeki pozisyonuna değinilmektedir. Çalışma, Arktik Konseyi'ne başvurusu değerlendirilen Türkiye'nin Arktik siyasetinde yer almak için nasıl bir yol izlemesi gerektiğine dair birtakım projeksiyonlarla nihayete erdirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Arktik, Türkiye, Arktik Konseyi, Arktik Siyaseti

ARCTIC POLITICS AND TURKEY

Abstract

Arctic politics has been in transition from regional politics to global politics owing to the developments in the region. It not only concerns the stakeholders in the region but also attracts the attention of non-Arctic actors. Among these actors, although Turkey is a newcomer to the poles, significant progress has been made in recent years. Turkey has come a long way in acquiring a permanent research base in Antarctica in recent years. In addition, Turkey's application to take part in the Arctic Council as an observer to engage in Arktik politics indicates how the country is motivated. This paper aims to contribute to the Arctic international relations literature in Turkey. Through the paper, it is aimed to share the developments in the poles with Turkish international relations scholars in parallel with Turkey's interest in the poles. Within the study, the evolving structure of Arctic politics, the role of the Arctic Council as an important institution in Arctic governance, and Turkey's position in Arctic politics are elucidated. The study concludes with some projections about what Turkey should prefer to have a robust voice in Arctic politics.

Keywords: Arctic, Turkey, Arctic Council, Arctic Politics

* Dr., Fırat Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, adal@firat.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3633-9044

Giriş

Arktik bölgesinin uluslararası ilişkilerde etkin bir rol oynamaya başlaması yeni bir olgudur. Soğuk Savaş dönemindeki iki kutuplu sistemde bloklar arası rekabette önemli bir stratejik mücadele alanı olarak değerlendirilen bölge, Soğuk Savaş'ın sona ermesine yakın dönemlerde Detant Dönemi'nin de etkisiyle güç mücadelesinin etkisinin azaldığı, bunun yerine bölgesel iş birliği pratiklerinin değerlendirildiği bir döneme girilmiştir. Çevresel kaygılarla başlayan iş birliği süreci günümüzde kompleks bir yapıya dönüşmüş ve Arktik, diğer bölgelerden farklı olarak kendine has bir karakteristiğe sahip olmuştur. Bölge salt stratejik önemiyle sınırlı kalmamış, son yıllarda jeopolitik ve sosyo-ekonomik açıdan da uluslararası ilişkilerde önemli bir yer edinmiştir. Burada söz konusu dönüşümün ana tetikleyicisi antropojenik küresel ısınma sonucu yaşanan iklim değişikliğidir.

Arktik bölgesi iklim değişikliğinin yıkıcı sonuçlarıyla karşı karşıya kalmaktadır. Özellikle 2000'li yıllar ile birlikte iklim değişikliğinin en belirgin sonucu buzulların erimesi üzerine gözlemlenmiştir. 2007 ve 2012 yıllarındaki rekor erime seviyesi, bölgenin ekonomik potansiyelinin değerlendirilmesini kolaylaştırmıştır. Bu bağlamda söz konusu bölgenin önemli hidrokarbon rezervlerine ve nadir bulunan değerli metallere sahip olduğuna dair projeksiyonlar yapılmıştır. Ayrıca son yıllarda bölgede deniz ulaşımına elverişli hale gelen ve dünya deniz ticareti açısından önemli rotalar olma özelliğine sahip olabilecek iki kuzey rotası da faaliyete geçmiştir. Son olarak balıkçılık ve turizm potansiyeli yüksek bir özelliğe sahip olması, bölgenin genel anlamda jeoekonomik bir değerlendirmeye tabi tutulmasını gerekli kılmıştır. Bu değerlendirme ışığında Arktik bölgesi sadece bölge devletlerinin ilgisini çekmekle sınırlı kalmamış, bölge dışı Çin, Japonya, Almanya, İngiltere, Hindistan gibi devletlerin de Arktik ile ilgili stratejiler üretmesini ve bölge siyasetine dahil olmasını gerekli kılmıştır. Bu da Arktik bölgesinde ilişkilerin uluslararasılaşma sürecini doğurmuştur.

İklim değişikliği ile birlikte ortaya çıkan fırsatların yanı sıra Arktik bölgesi birtakım zorluklarla da karşı karşıya kalmaktadır. Buzulların erimesiyle birlikte bölgenin ekosferi değişmekte, bu da bölgede canlı-cansız varlıkların önemli bir tehlike ile karşı

karşıya kalmasına neden olmaktadır. Bunun yanı sıra bölgenin enerji kaynakları açısından zengin olduğu yönünde yapılan tahminler, bölgede deniz alanları üzerindeki hakimiyet ile ilgili devletler arası anlaşmazlıklara da sebep olmaktadır. Nitekim Arktik Okyanusu'na kıyısı olan kimi ülkeler, kıta sahanlıklarını genişletme için BM Deniz Hukuku Sözleşmesi'nde (BMDHS) yer alan komisyona başvurmuştur. Bu nedenle bölgede deniz alanlarıyla ilgili devletlerarası egemenlik tartışmaları meydana gelmiştir.

Arktik bölgesinde yaşanan bu önemli gelişmeler bölgede yönetim sorununu ortaya çıkarmıştır. Bu sorunu çözüme kavuşturmak adına bölgedeki devletlerce önemli birtakım iş birliği mekanizmaları faaliyete geçirilmiştir. Bu motivasyonla çevre koruma ve sürdürülebilir kalkınma öncelikleriyle bölgedeki tüm devletleri bir araya getiren bir şemsiye görevi gören Arktik Konseyi, günümüzde Arktik bölgesinde iş birliği sürecinin tesis edilmesinde en önemli yapı olarak değerlendirilmektedir. Konsey, Arktik'te bugüne dek önemli sorunları çözüme kavuşturmada devletler arasında bir köprü görevi görmüştür.

Bu çalışmada genel olarak Arktik bölgesi, Arktik Konseyi ve Türkiye'nin Arktik siyasetindeki pozisyonu değerlendirilmektedir. Çalışmanın ilk bölümünde Arktik siyaseti rekabet, iş birliği ve yönetim süreçleriyle birlikte genel bir değerlendirmeye tabi tutulmaktadır. Çalışmanın ikinci bölümünde Finlandiya ve Kanada'nın girişimiyle başlayan ve Arktik Konseyi'nin kurulmasına gidilen süreç incelenmektedir. Üçüncü bölümde Türkiye'nin Arktik Konseyi'ne başvurusu ve Arktik bölgesine angaje olma çabalarına yer verilmektedir. Son bölümde ise, Türkiye'nin bölge siyasetinde yer alması gerektiğine dair birtakım öneri ve değerlendirmeler yer almaktadır.

1. Arktik Siyaseti

Arktik bölgesi küresel iklimsel, çevresel, ekonomik ve politik sistemler ve süreçlerden bağımsız düşünülemeyecek bir yapıya dönüşmüştür¹. Özellikle bölgede ortaya çıkan ekonomik fırsatlar hem bölge içi hem de bölge dışı güçlerin (Rusya, ABD, AB, Çin, Kore, Brezilya, Hindistan gibi) Arktik'e yoğunlaşmasına, bu yoğunlaşma da bölgenin

¹ Kathrin Keil, & Sebastian Knecht, **Governing Arctic Change: Global Perspectives**. Palgrave Macmillan: London, 2017, s. 4

küresel siyasette etkin bir rol oynamasına neden olmuştur². Dolayısıyla bölgede yaşanan gelişmelerin uluslararası ilişkileri birçok konuda küresel düzlemde etkileyebildiği bir durumdan bahsetmek mümkündür. Arktik, diğer bölgelerden ayrı olarak devlet davranışlarının farklı bir şekilde cereyan ettiği 'istisnai' bir bölge olarak da tanımlanabilir³. Örneğin, Rusya'nın bu bölge üzerindeki çıkarları ve motivasyonu, küresel düzeyde yürüttüğü politik davranışlarından farklı bir şekilde seyretmektedir⁴. Dolayısıyla Arktik siyasetinin kapsamlı bir değerlendirmeye tabi tutulması, bölgedeki dinamikleri doğru algılayabilmek için gerekli görülmektedir.

Arktik bölgesinde yaşanan belirgin değişim, bölge siyasetini nasıl etkilemektedir? Arktik devletleri (ABD, Danimarka, Finlandiya, İsveç, İzlanda, Kanada, Norveç, Rusya) bölgede ortaya çıkan fırsatlar ve zorluklarla mücadelede nasıl bir siyaset yürütmektedir? Bölgedeki devlet-dışı aktörler yaşanan bu değişime karşı ne tür önlemler almaktadır? Alınan bu önlemler, bölgedeki devletleri nasıl etkilemektedir? Bölgede iş birliği mi tercih edilmektedir; yoksa Soğuk Savaş sürecinde olduğu gibi devletler arası rekabet mi etkili olmaktadır? Ayrıca bölge dışı devletlerin (Çin, Japonya, Hindistan gibi Asyalı devletler ile Almanya, İngiltere gibi Avrupalı devletler) bölge siyasetine eklenmesi bölgedeki dinamikleri nasıl etkilemektedir? Bu tür sorulara yanıt verebilmek adına uluslararası ilişkiler disiplini çerçevesinde araştırmacılar farklı perspektifler sunmaktadır. Örneğin Arktik'teki uluslararası ilişkiler literatürünü kimi araştırmacılar realizm, neoliberal kurumsalcılık ve konstrüktivizm ile açıklamaya çalışmaktadır⁵. Neorealist perspektifle değerlendirme yapan araştırmacılar hükümetlerin güç, güvenlik ve refah arayışlarını coğrafya ile ilişkilendirip bölgedeki kıyıdaş devletlerin (ABD, Danimarka (Grönland), Kanada,

² Oran R. Young, "Arctic Politics in an Era of Global Change", **Brown Journal of World Affairs**, Volume XIX, Issue I, 2012, s. 169

³ Heather Exner-Pirot ve Robert Murray, "Regional Order in the Arctic: Negotiated Exceptionalism". **Politik**, 20 (3), 2017, ss. 47-64.

⁴ Heather Exner-Pirot, "The Arctic in International Affairs" **The Palgrave Handbook of Arctic Policy and Politics**, Eds. Ken S. Coates ve Carin Holroyd, Palgrave Macmillan, London, 2020, 307-318, <https://doi.org/10.1007/978-3-030-20557-7>

⁵ Oyvind Osterud, ve Geir Honneland, "Geopolitics and International Governance in the Arctic", **Arctic Review on Law and Politics**, Vol 5, No. 2, 2014, ss. 156-176; Kathrin Keil, "The Arctic: A New Region of Conflict, The Case of Oil and Gas", **Cooperation and Conflict**, Vol. 49(2), 2014, ss. 162-190.

Norveç, Rusya) Arktik'te ortaya çıkan fırsatları değerlendirmek için rekabet içerisine girdiğini yorumlarken, neoliberal kurumsalcılık etkisinde kalan araştırmacılar ise Arktik'teki uluslararası ilişkilerde ekonomiyi öncelikli kılan ve iş birliğinin sağlanması amacıyla ikili ya da çok taraflı iş birliği mekanizmalarına önem veren bir değerlendirmede bulunmuştur⁶.

Soğuk Savaş döneminde Arktik bölgesi hem iklimsel anlamda hem de politik anlamda donmuş bir vaziyettedir⁷. Ancak sıcak bir çatışma yaşanmasa da bölge, iki süper güç arasındaki askeri rekabeti yansıması açısından önemlidir. Bu dönemde, bölgesel siyaseti kapsayan değerlendirmeler genellikle realist perspektifle ya da geleneksel jeopolitikle ilgili olmuştur⁸. Bölgenin geleneksel jeopolitik önemi, mevcut stratejik konumuyla değerlendirilmiştir⁹. ABD ve Sovyetlerin bu bölgede komşu olması ve aralarında sadece 57 mil mesafelik Bering Boğazı'nın bulunması, NATO'nun savunma ön hattını oluşturması için Sovyetlerin Kola Yarımadası üzerindeki askeri üssünün açık denizlere tek çıkış noktası üzerine konuşlanan Grönland-İzlanda-Birleşik Krallık (GIUK) hattının bu bölgede yer alması gibi sebepler Soğuk Savaş'ın büyük bir bölümünde Arktik'in stratejik önemini korumasını sağlamıştır¹⁰. Bu stratejik önemi sayesinde Arktik, antik dönemlerin 'Akdeniz'i olarak sembolize edilmiştir¹¹. Klasik jeopolitik bağlamında bölge egemenlik, ulusal güvenlik ve ekonomik çıkarların öncelikli olarak değerlendirildiği bir yer olmuştur.¹² Bu dönemde klasik güvenlik sorunlarının Arktik siyasetinde ağırlık kazandığı söylenebilir¹³. İki kutuplu sistemde

⁶ Sebastian Knecht ve Kathrin Keil, "Arctic Geopolitics Revisited: Spatialising Governance in the Circumpolar North", **The Polar Journal**, 3:1, 2013, ss. 178-203, Doi: [10.1080/2154896X.2013.783276](https://doi.org/10.1080/2154896X.2013.783276)

⁷ Barbora Padrtova, "Applying Conventional Theoretical Approaches to the Arctic", **Routledge Handbook of Arctic Security**, Eds. Gunhild Hoogensen Gjør, Marc Lanteigne ve Horatio Sam-AggreyRoutledge, London, 2020, s. 29

⁸ Osterud ve Honneland, a.g.e.; Young, **The Arctic Politics...**, Lassi Heininen, HeatherExner-Pirot ve Joel Plouffe, "From Regional Transition to Global Change: Dualism in the Arctic", **Arctic Yearbook 2013: The Arctic of Regions vs. The Globalized Arctic**, Ed. Lassi Heininen, Akureyri, Iceland: Northern Research Forum, 2013, ss. 25-31. Bknz; <https://arcticyearbook.com/>

⁹ Heather Exner-Pirot, "The Arctic in International Affairs" **The Palgrave Handbook of Arctic Policy and Politics**, Eds. Ken S. Coates ve Carin Holroyd, Palgrave Macmillan, London, 2020, s. 310, <https://doi.org/10.1007/978-3-030-20557-7>

¹⁰ Oran R. Young, "The Age of the Arctic", *Foreign Policy*, No. 61, Winter 1985-1986, 1986, s. 161

¹¹ Barry S. Zellen, **Arctic Doom, Arctic Boom: The Geopolitics of Climate Change in the Arctic**, Santa Barbara, Greenwood Publishing, 2009, s. 1

¹² Heininen vd, a.g.e., s. 25

¹³ Young, **Arctic Politics...**, s. 166

bloklar arası rekabetin yoğun olduğu dönemlerde, bu rekabetin önemli bir parçası olan askeri teknolojinin gelişmesi ve Arktik'in sanayileşme sürecinin hızlanması, bölge üzerindeki mevcut 'erişilemez' algısının yıkılmasını sağlamış ve bu gelişmeler bölge siyasetinde belirgin dönüşümlere kapı aralamıştır.¹⁴ Ancak 1980'li yıllardan itibaren iklim değişikliği ile bölgenin değişen fiziksel yapısı paydaş devletlerin klasik güvenlik tedbirlerini azaltmasına neden olmuş, geleneksel güvenlik konularının ötesinde bir takım güvenlik sorunları bölge siyasetinde yerini almış ve devlet-dışı unsurların bölgede etkin siyaset yürütmesinin önü açılmıştır.

Soğuk Savaş güvenlik, küreselleşme, kurumsal bütünleşme gibi alanlarda belirgin değişiklikler yaşanmasına neden olmuş, bu bağlamda uluslararası siyaseti analiz eden değerlendirmelerde bireysel tercihler, kapitalist baskı, düşünsel inşa, çevrecilik, toplumsal cinsiyet ve söylemsel güç gibi değişkenler de yerini almıştır¹⁵. Uluslararası siyasette ekonomi, çevre, gıda, sağlık gibi bireyin yaşamı ve refahı için önemli birtakım yeni alanlar tanımlanmaya çalışılmıştır¹⁶. Bu belirgin değişimden Arktik bölgesi de etkilenmiştir. Arktik bölgesi gündeminde bilimsel çalışmalar, yerli halklar, egemenlik tartışmaları, çevresel değişim ve hidrokarbon kaynakları ile ilgili değerlendirmeler yer almaya başlamıştır¹⁷. Arktik'te çatışmadan iş birliğine, askeri meselelerden çevre ve ekonomi gibi sivil meselelere doğru bir dönüşüm yaşanmıştır¹⁸.

Arktik siyasetinde, salt devlet düzeyindeki tanımlamalardan ziyade, devlet-dışı aktörlerin de belli bir ağırlık oluşturduğu söylenebilir. Bölgede uzun yıllar yerleşik halde bulunan yerli halklar, araştırma yapan bilim insanları ve sivil toplum örgütleri bölgesel konularda temsiliyet konusunda önemli roller üstlenmiştir. Yerli halklar, Arktik Konseyi'nde altı sürekli katılımcı grup tarafından temsil edilirken, bilim insanları Uluslararası Arktik Bilim Komitesi (IASC) gibi oluşumlarla bölgede karar alma mekanizmalarını doğrudan veya dolaylı bir biçimde etkileyebilmektedir. Ayrıca

¹⁴ Young, *The Age of...*, s. 161

¹⁵ Robert W. Murray, "Arctic Politics in the Emerging Multipolar System: Challenges and Consequences", *The Polar Journal*, 2:1, 2012, s. 7, Doi: 10.1080/2154896X.2012.679554

¹⁶ Padrtova, *a.g.e.*, s. 29

¹⁷ Mark Nuttall, "Afterword: the North and the Global Gaze", *Canada's and Europe's Northern Dimensions*, Eds. Anita Dey Nuttall ve Mark Nuttall, Oulu: University of Oulu Press, 2009, ss. 71-84

¹⁸ Padrtova, *a.g.e.*, s. 35; Osterud ve Honneland, *a.g.e.* s. 159

Greenpeace gibi sivil toplum kuruluşları da bölgede özellikle çevre koruma konularında önemli faaliyetlerde bulunmaktadır. Bu nedenle bilhassa Gorbaçov'un Murmansk Demeci sonrası çok aktörlü bir Arktik siyaseti manzarasını betimlemek mümkündür.

Arktik siyasetinde belirli dönemlerde belirgin kırılmalar yaşanmıştır. Özellikle Sovyet lideri Gorbaçov'un 1987 yılında Murmansk'da yaptığı konuşma bölge siyaseti açısından bir kırılma noktası olmuştur. Demeç, bölgenin salt askeri bir harekât alanı olmaktan sıyrılıp uluslararası iş birliğinin tesis edildiği bir alan haline dönüşünü simgelemektedir¹⁹. Murmansk Demeci sonrası Arktik bölgesi küresel siyasetin ilgi odağı olmaya başlamıştır²⁰. Ayrıca demeç, Arktik'in uluslararası bir bölge olarak ortaya çıkışını da simgelemektedir²¹. Öte yandan, bölgeyi küresel kaygılardan ayrı tutan ve sekiz Arktik devleti arasında bölgesel iş birliğini mümkün kılan birtakım girişimlerin yer aldığı farklı bir Arktik manzarasından da bahsetmek mümkündür²². Bu nedenle Murmansk'da verilen demeç, Arktik siyasetinin dönüşümünde ilk kırılma noktası olarak belirlenebilir.

Arktik siyasetinde ikinci önemli kırılma noktası, bölgedeki paydaşların temsili açısından önemli bir oluşum haline gelen Arktik Konseyi'nin kurulması sürecidir. Finlandiya ve Kanada'nın girişimleriyle 1991 yılında Arktik Çevre Koruma Stratejisi (AEPS) ile başlayan ve 1996 yılında çevre koruma ve sürdürülebilir kalkınma konularında üyeleri arasında iş birliği, koordinasyon ve etkileşim sağlama hedefi olan Arktik Konseyi'nin²³ kurulmasıyla birlikte bölgede devlet-dışı aktörlerin de etkin rol almaya başladığı bir süreç başlamıştır. Konsey'e gözlemcilik statüsü aracılığıyla bölge-dışı devletlerin de katılımıyla Arktik çok değişkenli, çok yönlü, girift bir siyaset sürecine girmiştir.

¹⁹ Kristin Atland, "Mikhail Gorbachev, the Murmansk Initiative, and the Desecuritization of Interstate Relations in the Arctic", **Cooperation and Conflict: Journal of the Nordic International Studies Association**, Vol 43(3), 2008, s. 289.

²⁰ Andrea Finger-Stich ve Matthias Finger, "25 Years of Arctic Environmental Agency: Changing Issues and Power Relations" **Arctic Yearbook 2012**, Ed., Lassi Heininen, Akureyri, Iceland: Northern Research Forum, 2012, s. 195, Bknz; <https://arcticyearbook.com/>

²¹ Exner-Pirot, **The Arctic in International....**, s. 309.

²² Young, **Arctic Politics....**, s. 166.

²³ Konsey hakkında bilgi için bknz <https://arctic-council.org/en/>

2007 yılında Rusya'nın Kuzey Kutbu'nda Arktik Okyanusu'nun dibine Rus bayrağı dikmesi, Arktik siyasetinde bir diğer kırılma noktası olarak değerlendirilebilir. Rusya, bu hamlesini bilimsel araştırmalar ile meşrulaştırmaya çalışsa da bölgedeki diğer devletler açısından bu girişim bölge güvenliğini tehdit eden bir adım olarak tanımlanmıştır. Nitekim bayrak krizi sonrası Arktik devletleri bölgedeki askeri yatırımlarını arttırma yönünde bir tercihte bulunmuştur²⁴. Söz konusu hareket, Arktik Okyanusu'na kıyısı olan devletler açısından kıta sahanlığının ötesinde kalan alanlar ile ilgili anlaşmazlıkları da gündeme getirmiştir. Ancak ilgili kriz, beklenilen aksine bölgesel iş birliği sürecine zarar vermemiş, hatta Arktik devletleri arasında daha sıkı bir iş birliği sürecinin önünü açmıştır²⁵. Burada, Arktik'in artan önemi ve Arktik devletlerinin ortak çıkarları iş birliği sürecinin güçlenmesinde etkili olmuştur²⁶. Bu değerlendirmeyi destekleyen en güzel girişim, 2008 yılında okyanusa kıyısı olan Arktik devletlerinin Ilulissat'da bir araya gelerek ortak bir deklarasyon ile iş birliği sürecinin devam edeceğini ve uluslararası hukuka riayet edileceğini teyit etmeleridir. Ilulissat Deklarasyonu²⁷, aynı zamanda bölgedeki kaynaklar üzerinde devletlerarası bir mücadele olduğu yönündeki değerlendirmeler yerine, uluslararası hukuka bağlı kalınarak bölgede düzenli bir gelişme sağlanacağını ifade etmektedir²⁸. Bu yönüyle, Ilulissat Deklarasyonu, bölgesel iş birliği sürecinin önemli bir parçası haline olarak değerlendirilebilir.

Bu bölümde bu kırılmalar ışığında bölge siyaseti rekabet, iş birliği ve yönetim başlıkları altında üç ana bölüm çerçevesinde incelenecektir.

²⁴ Rob N. Huebert, Heather Exner-Pirot, Adam Lajeunesse ve J. Gullede, "Climate Change and International Security: The Arctic as a Bellweather", **Center for Climate and Energy Solutions**, Arlington, VA, 2012

²⁵ Exner-Pirot, **The Arctic in International....**, s. 309.

²⁶ **a.g.e.**, s. 309.

²⁷ Deklarasyon metni için bkz, <https://arcticportal.org/images/stories/pdf/Ilulissat-declaration.pdf>

²⁸ Timo Koivurova, "Race to Resources in the Arctic: Have We Progressed in Our Understanding of What Takes Place in the Arctic?", **The New Arctic**, Eds. Birgitta Evengard, J. Nymand Larsen, Oyvind Paasche, Springer International Publishing AG. Switzerland, 2015, s. 195.

1.1. ‘Arktik Çağı’ ve Rekabet

Gelişen teknolojinin etkisiyle ve coğrafi konumu sebebiyle Arktik, 1950’li yıllardan itibaren jeostratejik ve jeopolitik açıdan önemli bir alan haline gelmiştir²⁹. Çoğu analist, bölgeyi tıpkı Akdeniz gibi, Doğu ve Batı arasında bir kavşak noktası olarak değerlendirmiştir³⁰. Arktik, Sovyetler Birliği’nin dağılmasına kadar küresel jeopolitik perspektifle, ABD ve SSCB arasında bir askeri rekabet alanı olarak değerlendirilmiştir³¹. Erişilmez coğrafyası ve seyrek nüfusuyla Arktik, silahlanma hedeflerini ve savunma stratejilerini test etmek için süper güçlerin adeta bir arka bahçesi olarak vazife görmüştür³².

2. Dünya Savaşı’nda Almanya’nın ilk etaptaki beklenmedik askeri başarısı sonrası Norveç’teki üsleri sayesinde kuzeyde bir baskı oluşturması, müttefiklerin İzlanda, Faroe Adaları ve Grönland’ı istila etmesine yol açmıştır³³. Ek olarak, müttefikler Almanlara karşı Sovyetleri desteklemek için önemli bir lojistik fonksiyonu olan Arktik sularından faydalanmıştır³⁴. Bu nedenle Arktik, savaşta taraflar arası mücadelenin önemli bir cephesini teşkil etmiştir.

Arktik’te özellikle ticari uçuşların başlamasıyla birlikte hava sahası önem kazanmaya başlamıştır³⁵. Ayrıca, savaş sonrası bölgede meteoroloji istasyonları, Rus ve Amerikan askeri üsleri, radar tarayıcı sistemleri ve erken uyarı sistemlerinin kurulması ve nükleer denizaltıların konuşlanması gibi gelişmeler çerçevesinde bölgenin stratejik öneminin arttığı bir döneme girilmiştir³⁶. Hatta bölge üzerindeki jeopolitik rekabetin etkisi bilimsel keşifler, madencilik, balıkçılık ve balina avcılığı gibi sektörlerde de etkisini göstermiştir³⁷.

²⁹ Padrtova, **a.g.e.**, s. 29

³⁰ Zellen, **a.g.e.**, s. 3

³¹ Exner-Pirot, **The Arctic in International...**, s. 309.

³² Finger-Stich ve Finger, **a.g.e.**, s. 199

³³ Joseph S. Roucek, “The Geopolitics of the Arctic”, **The American Journal of Economics and Sociology**, Vol. 42, No. 4, 1983, s. 464

³⁴ David A. Welch, “The Arctic and Geopolitics” **The Palgrave Handbook of Arctic Policy and Politics**, Eds. Ken S. Coates ve Carin Holroyd, Palgrave Macmillan, London, 2020, s. 475, <https://doi.org/10.1007/978-3-030-20557-7>

³⁵ Roucek, **a.g.e.**, s. 464

³⁶ Roucek, **a.g.e.**

³⁷ Osterud ve Honneland, **a.g.m.**, s. 159

Zorlu iklim koşulları nedeniyle Arktik'te doğal kaynakların çıkarılıp işlenmesi ve ilgili pazarlara ulaştırılması yüksek bir maliyet gerektirse de kaynaklara güvenli erişim imkânı -OPEC benzeri enerji arzını etkileyecek yapıların olmaması- sunmasından dolayı bölge ciddi bir sanayileşme sürecine girmiş, bu da bölgede hem askeri faaliyetlerin hem de bölgenin stratejik öneminin artmasını sağlamıştır³⁸. Petrol, doğalgaz, kömür ve değerli madenler ile birlikte Arktik'te ulaşım rotalarının kullanıma elverişli hale gelmesi bir 'Arktik Çağı'nın başlangıcı olarak değerlendirilebilir³⁹. Sahip olduğu enerji kaynakları ve alternatif deniz rotaları sayesinde Arktik hem bölge devletlerinin hem de dünyanın geri kalanının enerji ve ekonomik güvenliği açısından daha önemli hale gelmektedir⁴⁰. Yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelik talep artsa da fosil yakıtların enerji pazarında yakın gelecekte önemli pozisyonunu koruyacak olması ve Arktik'in siyasi çekişmelerden uzak, güvenli yapısı ve önemli miktarda enerji kaynaklarına sahip olması son yıllarda Rusya dahil büyük güçlerin neden bölge üzerinde ciddi planlar yaptığını açıklamaktadır⁴¹. Rusya'nın Vladimir Putin liderliğinde özellikle Arktik'te yoğun askeri faaliyetlere girişmesi yeni bir Soğuk Savaş'a yol açmasa da bölgedeki devletlerin stratejik çıkarlarını yeniden hesaplaması gerektiği düşünülürse, Arktik'te jeopolitiğin dönüştüğü açıklıkla görülebilmektedir. Özellikle 2007 yılında Rusya'nın Kuzey Kutbu'nda okyanus dibine bayrak dikme hadisesi ile birlikte Arktik siyasetinde yeni bir döneme girildiği ifade edilebilir⁴². Bu hadise sonrası neorealizm etkisinde kalan medya ve bazı araştırmacılar bölge siyasetinde devletler arası ilişkileri küresel güç rekabeti ile tanımlarken, kimi araştırmacılar ise neoliberal bölgesel iş birliği sürecine girildiğini dile getirmektedir⁴³. Burada dikkat edilmesi gereken husus, Soğuk Savaş sürecindeki klasik jeopolitik rekabetin yerini, doğal kaynakların işletilmesi, egemenlik sorunları ve ulaşım

³⁸ Young, *The Age of...*, s. 169

³⁹ *A.g.e.*

⁴⁰ Welch, *a.g.e.*, s. 478; Heininen vd, *a.g.e.*, s. 26

⁴¹ Koivurova, *Race to Resources.*, s. 191

⁴² Exner-Pirot, *The Arctic in International...*,s. 308

⁴³ Valur Ingimundarson, "Managing a contested region: the Arctic Council and the politics of Arctic Governance", *The Polar Journal*, Vol. 4, No. 1, 2014, s. 185, Bknz; <http://dx.doi.org/10.1080/2154896X.2014.913918>

elverişli deniz rotalarının olası kullanımına bıraktığıdır⁴⁴. Bir diğer deyişle, mevcut jeostratejik rekabet yerini iklim değişikliği, bilimsel araştırma üzerine iş birliği ve ekonomik çıkarlar gibi daha sivil alanlara bırakmıştır⁴⁵. Dolayısıyla jeopolitiğin yeniden kavramsallaştırıldığı ve jeoekonomik değerlendirmelerin de dikkate alındığı bir Arktik siyasetine girildiği söylenebilir. Bu dönüşüm ile birlikte özellikle Çin gibi bölge dışı devletlerin dahil olmasıyla birlikte Arktik Çin, ABD, Rusya, AB gibi aktörler arası küresel güç yarışına da tanıklık etmeye başlamıştır⁴⁶.

1.2. Murmansk Demeci ve Bölgesel İş birliği

Sovyet lideri Gorbaçov'un perestroyka politik açılımı ışığında SSCB'nin kutup şehri Murmansk'da yaptığı konuşma, Arktik siyasetinin içerik değiştirmesi bakımından önemli bir kırılma noktası olmuştur. Demecde, Avrupa'nın kuzeyinin nükleerden arındırılması, deniz kuvvetleri faaliyetlerinin yasaklanması, barışçıl iş birliği çerçevesinde Arktik'in doğal kaynaklarından faydalanılması, bölgede bilimsel araştırmaların artırılması, bölgedeki uluslar arasında çevrenin korunması konusunda iş birliğinin tesis edilmesi ve Kuzey Deniz Rotası'nın gemicilik faaliyetlerine açılması gibi önemli konular yer almıştır⁴⁷. Gorbaçov, ilgili konuşmasında Arktik bölgesinde askeri rekabetin belirgin bir şekilde azaltılması ve bu amaçla bölgedeki tüm devletlerin silahlanmanın sınırlanması için görüşmelere başlaması, bölgede barış ve iş birliğinin tesis edilmesi gibi önemli konulara işaret etmiştir⁴⁸. Gorbaçov'un demecde yumuşak güç unsurlarına odaklanması, askeri güvenlik retorığının önemini yitirmesine neden olmuştur⁴⁹. Bu sayede bölge, klasik jeopolitik perspektifin etkisinden sıyrılmıştır. Bölgede somut başarılarla kapı aralaması ve Arktik'in bugünkü yapısına kavuşmasında

⁴⁴ Osterud ve Honneland, **a.g.e.**, s. 159

⁴⁵ **a.g.m.**

⁴⁶ Andreas Osthagen, "The Good, the Bad, and the Ugly: Differentiating Between Different Security Dynamics, **On Thin Ice: Perspectives on Arctic Security the Arctic**, Eds. Duncan Depledge ve P. Whitney Lackenbauer, North American and Arctic Defence and Security Network (NAADSN). Trent University: Canada, 2021.

⁴⁷ Mikhail S. Gorbachev, "The Speech in Murmansk at the Ceremonial Meeting on the Occasion of the Presentation of the Order of Lenin and the Gold Star Medal to the City of Murmansk". **Novosti Press Agency**, October 1, 1987, ss. 23-31; David Scrivener, "Gorbachev's Murmansk Speech: The Soviet Initiative and Western Responses", **Norwegian Atlantic Committee**, Oslo, Norway, 1989.

⁴⁸ **Gorbachev, a.g.e.**

⁴⁹ Atland, **a.g.m.**, s. 290

demeç ciddi bir biçimde etkili olmuştur⁵⁰. Demeç, yalnızca Soğuk Savaş'ın bitimi öncesi bir başlangıç noktası olmakla kalmayıp Arktik bölgesinin küresel çevresel değişikliklerle daha görünür kılındığı bir dönüm noktası olmuştur⁵¹. Nitekim demeç sonrası çevresel konularla başlayan ve daha sonra diğer alanlara yayılan devletler arası iş birliği mekanizmalarının oluşturulduğu bir döneme girilmiştir. Arktik devletleri bu dönem itibariyle aralarında iş birliği tesis eden önemli girişimlerde bir araya gelmiştir. Bölgesel iş birliğini teşvik eden Uluslararası Arktik Bilim Komitesi (1990), Arktik Çevre Koruma Stratejisi (1991), Kuzey Forumu (1991), Barents Avro-Arktik Konseyi (1993) ve Arktik Konseyi (1996) gibi yapılanmalar sayesinde bölgesel siyaset, küresel kaygılardan ayrı, bağımsız bir nitelik göstermiştir⁵². Örneğin, uluslararası iş birliğini mümkün kılan Uluslararası Arktik Bilim Komitesi, Arktik'te bilim diplomasisinin önemli bir adımı olup⁵³, Arktik'in kendine has niteliğini ortaya koyması bakımından önemli bir girişim olarak değerlendirilebilir. Komite, Murmansk'da yapılan konuşmanın önemli başlıklarından olan uluslararası bilimsel araştırmaları destekleme ve çevre koruma konularının somutlaştığını göstermektedir⁵⁴. Dolayısıyla 1987'den beri Arktik'teki bölgesel ve uluslararası iş birliği organizasyonlarının önemli bir bölümü Gorbaçov'un bu girişimiyle ilgili olmuştur denebilir⁵⁵.

1980'li yıllarda Çernobil felaketi, SSCB'nin Kola Yarımadası'ndaki nikel ocaklarında sülfürdioksit salınımının Barents Denizi'nde tehlikeli seviyelere ulaşması, Alaska'da *Exxon Valdez* tankerinde meydana gelen petrol sızıntısı ve *Komsomolets* adlı Sovyet nükleer denizaltısının Barents Denizi'nde batması gibi önemli gelişmeler Arktik bölgesinin hassas ekosistemine olan dikkatleri arttırdı⁵⁶. Bu tür gelişmeler ışığında

⁵⁰ Heather Exner-Pirot, "How Gorbachev shaped future Arctic policy 25 years ago", **Alaska Dispatch News**, 2012, Bknz: <https://www.adn.com/arctic/article/how-gorbachev-shaped-future-arctic-policy-25-years-ago/2012/10/01/> (e.t. 20.05.2021)

⁵¹ Finger-Stich ve Finger, **a.g.e.**, s. 196

⁵² Young, **Arctic Politics...**, s. 166

⁵³ Paul A. Berkman, Michael Lang, David W. H. Walton ve Oran R. Young, **Science Diplomacy: Antarctica, Science and the Governance of International Spaces**. Smithsonian Institution Scholarly Press: Washington, 2011

⁵⁴ Piotr Graczyk ve Timo Koivurova, "The Arctic Council", **Handbook of the Politics of the Arctic**, Eds. Leif K. Jensen and Geir Honneland, Edward Elgar Publishing, 2015, s. 299

⁵⁵ Atland, **a.g.m.**, s. 305

⁵⁶ Graczyk ve Koivurova, **a.g.e.**, s. 299

hükümetlerin müzakere sürecine girmesi, Arktik devletleri arasında iş birliği potansiyelinin en yüksek olduğu alanın çevresel problemler olduğunu ortaya koydu⁵⁷. İlk iş birliği girişimleri nükleer güvenlik, kirliliğin engellenmesi ve azaltılması gibi çevre koruma kapsamına giren alanlarda başlatılmıştır⁵⁸. Dolayısıyla bölgesel iş birliği süreci Arktik'in kırılğan çevresi üzerine inşa edilmiştir denilebilir.

Soğuk Savaş öncesi neorealist teorik değerlendirmeler etkisinde kalan Arktik siyaseti, Gorbaçov'un Murmansk Demeci ile birlikte neoliberal değerlendirmelere de tabi tutulmaktadır. Söz gelimi, aralarında bazı sınır anlaşmazlıklarına rağmen Arktik devletleri pragmatik bir yaklaşımı benimsemektedir. Bölgede hâkim liberal görüş, bölgesel istikrar ve güvenlik için iş birliğini ön koşul olarak kabul etmektedir⁵⁹. Dolayısıyla, bölgede askeri konular dahil olmak üzere devletler arası iş birliği tercihleri ön planda tutulmaya çalışılmaktadır. Bu noktada, Arktik'teki uluslar ötesi iş birliğinin de kendine has bir niteliğinin olduğunu belirtmek gerekir. Arktik'teki iş birliği yapısı, bölgenin siyasi gündemini oluşturan tüm alanları kapsayan geniş ve bütünleştirilmiş bir rejimden ziyade sorunlara özgü düzenlemelerin bir mozaığı olarak düşünülebilir⁶⁰. Arktik Konseyi de belirli sorunlara yönelik oluşturulmuş düzenlemelerin önemli bir örneği olarak bölgedeki varlığını sürdürmektedir. Bir sonraki bölümde buna değinilmektedir.

1.3. Arktik Konseyi ve Yönetişim

Arktik bölgesinin hassas ekosistemi, bölgeye has bir yönetim sürecinin doğmasını sağlamıştır. Antropojenik iklim değişikliği ile birlikte bölgenin değişmeye başlayan fiziksel yapısı karşısında bölgedeki aktörlerce önemli kurumların oluşturulduğu gözlenmektedir. Bu bağlamda 1990'lı yıllar itibariyle Arktik siyasetinde yerli halklar, bilim insanları ve sivil toplum kuruluşları gibi devlet-dışı aktörlerin etkin olduğu bir süreçten bahsedilmektedir⁶¹. Devlet-dışı aktörlerin etkin rol alması sayesinde bölgesel

⁵⁷ Esko Rajakoski, "Multilateral cooperation to protect the Arctic environment: the Finnish Initiative", **The Arctic: Choices For Peace and Security**, Eds. T.R. Berger ve D. Roche, Vancouver, BC, Gordon Soules Book Publishers, 1989, ss. 53–59.

⁵⁸ Padrtova, **a.g.e.**, s. 36

⁵⁹ **a.g.e.**, s. 36

⁶⁰ Oran R. Young, "Governing the Arctic: From Cold War Theater to Mosaic of Cooperation", **Global Governance**, Vol. 11, No. 1, 2005, s. 10

⁶¹ Exner-Pirot, **The Arctic in International....**, s. 315

siyasette çatışmadan iş birliğine doğru bir dönüşüm gözlemlenmektedir. Burada, iş birliği tesis edici rolleri sayesinde kurumsallaşan bu yönetim aktörleri, geçmiş yıllardaki mevcut siyasetin güvenlik-dışı bir değerlendirmeye tabi tutulmasını sağlamıştır⁶².

Arktik bölgesinde yönetim konusu Birleşmiş Milletler, Avrupa Birliği, BM Deniz Hukuku ve Arktik Konseyi gibi oluşumlar ile tanımlanmaya çalışılmaktadır⁶³. Bölgede ortaya çıkan sorunların çözümüne yönelik çok aktörlü bir yönetim süreci hüküm sürmektedir. Arktik'te yönetim ile ilgili değerlendirmede bulunurken, kapsayıcı olması bakımından Arktik Konseyi ile birlikte birtakım rejim yapılanmalarına da ihtiyaç duyulduğu değerlendirilmektedir. Bölgede Arktik Konseyi'nin de aralarında bulunduğu deniz hukuku, balıkçılık, ticari gemicilik, petrol ve gaz faaliyetleri, denizde arama-kurtarma, çevre koruma, bilimsel araştırma ve silahların kontrolü gibi alanlarda düzenleme yapabilecek bir rejim kompleksi önerilmektedir⁶⁴. Ancak günümüzde hem bölge üzerinde farklı çıkarlara sahip Arktik devletlerini bir arada tutması, hem de devlet-dışı aktörleri karar alma mekanizmalarına dahil etmesi bakımından ciddi bir role sahip olan en önemli kurum olarak Arktik Konseyi ele alınabilir. Konsey, Arktik bölgesindeki sorunlara yönelik bütüncül bakış açısıyla Arktik yönetimi için en iyi oluşum olarak da görülmektedir⁶⁵. Aşağıda, Konsey'in oluşum süreci değerlendirilmektedir.

2. 'Rovaniemi Süreci' ve Arktik Konseyi'nin Oluşumu

Arktik bölgesinde, Arktik Konseyi'nin oluşumuna gidilen süreçte üç önemli girişimin -Murmansk Demeci, Finlandiya ve Kanada'nın Girişimleri- spill-over etkisi yarattığı söylenebilir. Murmansk Demeci ile başlayan ve sırasıyla Finlandiya ve Kanada'nın girişimleriyle birlikte Arktik Konseyi'nin kurulum aşamasının tamamlanması 1996

⁶² Atland, **a.g.m.**, s. 305

⁶³ Murray, **a.g.m.**, s. 8

⁶⁴ Oran R. Young, "Building an International Regime Complex for the Arctic: Current Status and Next Steps", **The Polar Journal**, 2:2, 2012, ss. 391-407, Doi: 10.1080/2154896X.2012.735047

⁶⁵ Thomas Axworthy, Timo Koivurova ve Waliul Hasanat, **The Arctic Council: Its Place in the Future of Arctic Governance**, Gordon Foundation, Munk School of Global Affairs, and Arctic Center, 2012

yılında gerçekleşti⁶⁶. Finlandiya'nın öncülüğünde 1991 yılında uygulama aşamasına geçirilen Arktik Çevre Koruma Stratejisi ile birlikte başlayan 'Rovaniemi Ruhü', günümüzde bölgesel iş birliğinin ana motivasyonunu sağlamaktadır. Sekiz Arktik devleti tarafından kabul edilen Arktik Çevre Koruma Stratejisi bölgesel iş birliğinin ilk aşaması olarak görülmektedir⁶⁷. Stratejinin öncelikli hedefi, Arktik'te çevre koruma alanında ulusal ve uluslararası önlemlerin daha etkin bir şekilde uygulanmasını sağlamak şeklinde olmuştur⁶⁸. Çevre koruma alanına yönelik dört önemli çalışma grubunu da bünyesinde barındıran söz konusu Strateji, sonraki dönemde Arktik Konseyi'nin içeriğine dahil edilmiştir.

Bilindiği gibi kurumlar ve rejimler belirli alanlarda sorunların çözümüne yönelik bilgi üretimini şekillendirme, gündem oluşturma, sorunların çerçevesini çizme ve ilgi duyulan alanlarda kaynaklar üzerinde yoğunlaşma gibi noktalara işaret etmektedir⁶⁹. Bu bağlamda Arktik Konseyi de bir rejim modeli olarak, Arktik bölgesinde belirli alanlarda -özellikle sürdürülebilir kalkınma ve çevre koruma alanlarında- üyeleri arasında iş birliği, koordinasyon ve etkileşim sağlamak amacıyla bir hükümetler arası forum niteliğinde, 1996 yılında Ottawa Deklarasyonu ile kuruldu⁷⁰. Kanada'nın dönem başkanlığındaki ilk iki yıl içerisinde Konsey'in ana hedefi, Konsey'in nihai biçimini alması ve Arktik Çevre Koruma Stratejisi'nin Konsey'in yapısına dahil edilmesi şeklinde olmuştur⁷¹.

ABD, Danimarka, Finlandiya, İsveç, İzlanda, Kanada, Norveç ve Rusya'nın katılımıyla oluşturulan Arktik Konseyi'nde dönem başkanlığı iki yılda bir değişmektedir. Tüm kararların oybirliği ile alındığı Konsey'in faaliyet yürütmesi

⁶⁶ Thomas S. Axworthy, "Changing the Arctic paradigm from cold war to co-operation: how Canada's indigenous leaders shaped the Arctic Council", **Paper Prepared for the Fifth Polar Law Symposium**, 6-8 September 2012, 2013, Rovaniemi, Finland

⁶⁷ Erik J. Molenaar, Timo Koivurova, Elisabeth Tedsen, Reid, A. ve K. Hossain, "Introduction to the Arctic", **Arctic Marine Governance: Opportunities for Transatlantic Cooperation**, Eds. Elizabeth Tedsen vd., Springer-Verlag Berlin Heidelberg, 2014, Doi:10.1007/978-3-642-38595-7

⁶⁸ Graczyk ve Koivurova, **a.g.e.**, s. 302

⁶⁹ Oran R. Young, "Institutions and the Growth of Knowledge: Evidence from International Environmental Regimes", **International Environmental Agreements: Politics, Law and Economics**, 4(2), 2004, s. 217

⁷⁰ Konsey ile ilgili detaylı bilgi için bkz, <https://arctic-council.org/en/about/>

⁷¹ Graczyk ve Koivurova, **a.g.e.**, s. 305; Matthew S. Wiseman, "The Future of the Arctic Council", **The Palgrave Handbook of Arctic Policy and Politics**, Eds. Ken S. Coates ve Carin Holroyd, Palgrave Macmillan, London, 2020, s. 441, <https://doi.org/10.1007/978-3-030-20557-7>

bakanlar, uzman memurlar ve çalışma grupları şeklinde üç düzeyde gerçekleşmektedir. İlk olarak çalışma gruplarınca ele alınan kararlar, tüm üyelerin olumlu yönde görüş bildirmesiyle birlikte yılda en az iki defa toplanan uzman memurlara aktarılmakta, oradan da nihai olarak bakanlık toplantılarında görüşülmektedir⁷². Önceki yıllarda daha çok uzman memurlarca temsil edilen bakanlık toplantılarına 2011 yılında Rus dışişleri bakanı Sergey Lavrov ve ABD dışişleri bakanı Hillary Clinton'un ilk defa katılması ve sonraki yıllarda bu geleneğin sürdürülmesi Arktik Konseyi'nin artan önemine işaret etmektedir⁷³.

Konsey'de altı çalışma grubunun yanı sıra, altı sürekli katılımcı olarak yer alan ve danışmanlık rolü olan yerli halkların temsilcileri de bulunmaktadır. Bu temsilciler hükümetler, sivil toplum kuruluşları ve yerli halkların oluşturduğu birlikler arasında önemli bir ağ kurmaktadır. Arktik bölgesindeki faaliyetler ile ilgili devletler ya da devlet-dışı aktörler tarafından alınan kararların söz konusu temsilcilere danışma zorunluluğu mevcuttur⁷⁴. Dolayısıyla yerli halk temsilcilerinin, Konsey'de önemli bir vazife üstlendiği düşünülebilir. Konsey'in bu yapısı, yerli halkların düşüncelerini ifade etme ve üye devletlerle birlikte karar alma süreçlerine katılım sağlama gibi önemli bir vazife üstlenmesine imkân sunmaktadır⁷⁵.

Arktik Konseyi, kurulduğundan bu yana, Arktik bölgesinde mevcut sorunlara yönelik somut çözümler sunan ve bölgedeki tüm paydaşları aynı çatı altında toplamasıyla önemli işlev gören bir oluşumdur. Konsey sürdürülebilir kalkınma, çevre koruma, Arktik'teki meseleler ile ilgili bilgi yayma ve bu meselelere ilgiyi artırma ve eğitimi teşvik etme gibi önceliklerle faaliyet yürütmektedir⁷⁶. Konsey, ağırlık verdiği konular dikkate alındığında sırasıyla üç önemli aşamadan geçmiştir; kirlilik, iklim değişikliği ve iklim değişikliğine adaptasyon ile bölgeye yönelik artan küresel ilgiye karşılık

⁷² Svein V. Rottem, "A Note on the Arctic Council Agreements", **Ocean Development & International Law**, 46:1, 2015, s. 51, Doi: 10.1080/00908320.2015.988940

⁷³ **A.g.e.**, s. 51

⁷⁴ Timo Koivurova, "Limits and Possibilities of the Arctic Council in a Rapidly Changing Scene of Arctic Governance", **Polar Record**, 46:2, 2010, ss. 146–156

⁷⁵ Wiseman, **a.g.e.**, s. 444

⁷⁶ Clive Tesar, Marc-Andre Dubois, Martin Sommerkorn, Alexander Shestakov, "Warming to the Subject: The Arctic Council and Climate Change", **The Polar Journal**, 2016, ss. 417-429, Doi: 10.1080/2154896X.2016.1247025

verme ⁷⁷ . Faaliyetleri dikkate alındığında, Konsey üç önemli vizyon ile değerlendirilebilir; Arktik devletleri için bir ortaklık, Arktik bölgesi için bir yönetici ve gelişmiş bir güvenlik aktörü⁷⁸ .

Arktik Konseyi, bugüne dek Arktik bölgesinde alınan kararlarda tüm paydaşları tek bir çatı altında bir arada tutarak önemli bir şemsiye görevi görmüştür. Küresel bir tehdit haline gelen iklim değişikliğinin etkilerinin bölgede yoğun hissedilmesiyle birlikte Konsey, başkanlık düzeyindeki toplantılarda kararlaştırılan deklarasyonlarla iklim değişikliğiyle mücadelede somut adımlar atmıştır⁷⁹ . Ayrıca bölgede gemicilik, balıkçılık, canlı çeşitliliği, petrol ve gaz aktiviteleri gibi deniz alanına yönelik faaliyetlerle ilgili birtakım değerlendirmeler ve raporlar sunmuştur⁸⁰ . Bu faaliyetlere yönelik Konsey üyeleri tarafından arama ve kurtarma, deniz kirliliğine hazırlıklı olma ve karşılık verme ve uluslararası bilimsel iş birliği konularında üç önemli ve yasal açıdan bağlayıcı anlaşma da imzalanmıştır. ⁸¹ İlgili anlaşmalar doğrudan Arktik Konseyi'nin ürünü olmasa da bu anlaşmaların Arktik devletleri hükümetleri tarafından imzalanması ve Konsey tarafından yapılan başkanlık toplantılarında oluşturulmaya karar verilmesi ⁸² , Konsey'in önemini ortaya koymaktadır. Konsey, yasal açıdan bağlayıcı anlaşmalara ilham veren önemli bilimsel çalışmalar ortaya koyarak ilk kurulum aşamasındaki göreceli belirsizlik durumunun da zamanla ortadan kalkmasını sağlamıştır⁸³ . Yüksek düzeyli görüşmelerin düzenli bir şekilde yürütülmesi sayesinde iş birliğinin sürekli kılınması, çalışma grupları içerisinde ve ortak bilimsel projelerde bilgi üretimi ve paylaşımının bölgesel istikrarı güçlendirmesi ve son olarak problemlere yönelik belirli mekânsal tanımlamaların yapılmasının Arktik kimliğine katkı sunması⁸⁴ gibi işlevleriyle Arktik Konseyi bölgede önemli bir siyaset üretici mekanizmaya dönüşmüştür.

⁷⁷ Rottem, **a.g.e.**, s. 51-52

⁷⁸ Page Wilson, "Society, Steward or Security Actor? Three Visions of the Arctic Council", **Cooperation and Conflict**, 51:1, 2015, ss. 1-20, Doi: [10.1177/0010836715591711](https://doi.org/10.1177/0010836715591711)

⁷⁹ Tesar vd, **a.g.e.**.

⁸⁰ Molenaar vd., s. 10

⁸¹ Bknz, <https://arctic-council.org/en/explore/work/cooperation/>

⁸² Graczyk ve Koivurova, **a.g.e.**, s. 316

⁸³ Wiseman, **a.g.e.**, s. 449

⁸⁴ Graczyk ve Koivurova, **a.g.e.**, s. 321

3. Türkiye'nin Arktik Siyasetindeki Yeri: Arktik Konseyi'ne Gözlemcilik Başvurusu

Türkiye'nin Arktik bölgesine angaje olma motivasyonunu belirleyen sebepler nelerdir? Arktik Konseyi'nde gözlemci olması Türkiye'ye ne gibi avantajlar sağlayabilecektir? Konsey'e gözlemci olabilmesi için Türkiye'nin hangi dış politika tercihlerinde bulunması gerekir? Bu bölümde Arktik Konseyi'nde gözlemcilik statüsü ve Türkiye'nin olası bir gözlemci olarak Konsey'e ne tür katkılar sunabileceği ve bölgedeki gelişmelerden ne tür kazanımlar elde edebileceği değerlendirilmektedir.

Arktik bölgesinde meydana gelen gelişmeleri yakından takip etmek ve bölgeye angaje olmak amacıyla bölge dışındaki devletler Arktik Konseyi'ne gözlemcilik başvurusu yapma yöntemini tercih etmektedir. Nitekim Almanya (1998), Hollanda (1998), Polonya (1998), Birleşik Krallık (1998), Fransa (2000), İspanya (2006), Çin (2013), Hindistan (2013), İtalya (2013), Japonya (2013), Güney Kore (2013), Singapur (2013) ve İsviçre (2017) Konsey'de gözlemci olarak temsil edilmektedir⁸⁵. İlgili aktörlerin gözlemcilik başvurusunun altında yatan sebepler çok çeşitli olabilmektedir; siyasi, ekonomik, bilimsel. Ancak son yıllarda ortaya çıkan ekonomik fırsatların bölge dışı devletlerin Arktik'e yönelmesinde daha cazip geldiği söylenebilir. Bilhassa 2013 yılında Asyalı devletlerin gözlemcilik başvurusu, ekonomik fırsatların değerlendirilmesi ihtiyacından kaynaklanmıştır denilebilir⁸⁶.

Arktik Konseyi'nde gözlemcilik statüsü elde eden devletler Konsey'in toplantılarına katılma, çalışmalarını takip etme, çalışma grupları aracılığıyla katkı sunma, Arktik devletleri veya sürekli katılımcılar aracılığıyla Konsey'e proje teklifleri sunma ve görüşülen konularla ilgili bakanlık toplantılarında yazılı beyanda bulunabilmektedir.⁸⁷ Dolayısıyla Arktik bölgesindeki gelişmelere aktif katılım, Konsey'deki gözlemcilik statüsüyle sağlanabilmektedir. Türkiye'nin Konsey'e gözlemcilik başvurusu da bu

⁸⁵ Bknz, <https://arctic-council.org/en/about/observers/non-arctic-states/>

⁸⁶ İngimundarson, **a.g.m.**, 191; Wiseman, **a.g.e.**, s. 447

⁸⁷ Bknz, <https://arctic-council.org/en/about/observers/>

motivasyonla yapılmıştır. Nitekim, Türkiye 2015 yılında Yunanistan, Moğolistan ve İsviçre ile birlikte Konsey'e başvuru yapmıştır⁸⁸.

Türkiye'nin Arktik'e yönelik bu ilgisi, 2014 yılında 'Türkiye Ulusal Deniz Araştırma Stratejisi' belgesinin kabulü ile birlikte artmıştır denilebilir. Türkiye'nin ulusal deniz yetki alanları kapsamındaki faaliyetlerle ilgili oluşturulan strateji belgesinde, bu yetki alanının dışında yer alan Arktik'te de deniz faaliyetlerinin icra edilmesi ile ilgili hedefler yer almıştır.⁸⁹ Ayrıca, Türkiye dört yıllık 'Ulusal Kutup Bilim Programı (2018-2022)'nı da faaliyete geçirmiştir. İlgili belgede öncelik Antarktika ile ilgili çalışmalara yer verilse de Arktik ile ilgili birtakım değerlendirmeler de yer almıştır. Son olarak, Türkiye Arktik'e yönelik ilk bilim seferini 2019 yılında gerçekleştirmiştir.

Türkiye'nin Arktik Konsey'ine gözlemci olması, bölgedeki gelişmeleri yakından takip etmesi bakımından önem arz etmektedir. Arktik'te buzulların erimesiyle birlikte çıkarılması ve işlenmesi mümkün hale gelen fosil yakıtlar, değerli madenler ve nadir bulunan elementler, ulaşımaya elverişli hale gelen kutup deniz rotaları, balıkçılık ve turizm gibi fırsatlar sayesinde Türkiye yükselen güç pozisyonunu daha ileriye taşıyabilecektir. Ayrıca iklim değişikliğiyle mücadelede bilim diplomasisi aracılığıyla devletlerin bölgede etkin bir role sahip olması, Türkiye açısından da birtakım kazanımlar sunmaktadır. Türkiye, bölgede yürüteceği bilimsel araştırmalar sayesinde bilim diplomasisine katkı sunabilecek, bu sayede bölgedeki paydaşlarca kabul görebilecektir. Tıpkı Arktik devletleri arasında iş birliğini güçlendirdiği gibi, Türkiye'nin yapacağı bilimsel faaliyetler de bölgesel ve küresel iş birliği bağlamında olumlu sonuçlar doğurabilecektir.

Sonuç ve Öneriler

Önceleri stratejik konumuyla gündemde yer alan Arktik bölgesi, iklim değişikliğinin küresel bir tehdit haline gelmesiyle birlikte dünya siyasetinde daha fazla ağırlık kazanmıştır. Soğuk Savaş yıllarında geleneksel jeopolitik rekabetin etkisinde kalan

⁸⁸ Piotr Graczyk, Malgorzata Smieszek, Timo Koivurova, ve Adam Stepien, "Preparing for the Global Rush: The Arctic Council, Institutional Norms, and Socialisation of Observer Behaviour" **Governing Arctic Change: Global Perspectives**, Eds. Kathrin Keil ve Sebastian Knecht, Palgrave Macmillan: London, 2017, s. 129.

⁸⁹ Bknz, http://www.shodb.gov.tr/shodb_esas/orj/kurul/TUDAS/TUDAS%20Onay%C4%B1_2Ekim2014.pdf

bölge, Sovyet lideri Gorbaçov'un yumuşama sürecindeki rolüyle birlikte bölgesel iş birliği ve barış ile anılmaya başlanmıştır. 1990'lı yıllarda iklim değişikliğinin sonuçlarından olumsuz bir biçimde etkilenen bölgenin ekosisteminin tehlikeye girmesiyle birlikte bölgedeki devlet ve devlet-dışı aktörler bölgesel iş birliği hedefiyle oluşturulan birtakım kurumlarda ortak çıkarlar etrafında bir araya gelmiştir. Böylelikle, Arktik bölgesinde yönetim sorunu gündeme gelmiştir. Ancak, Arktik Konseyi'nin kurulmasıyla birlikte bölgesel sorunlara yönelik etkin ve kalıcı çözümler getirilmeye başlanması, Konsey'in Arktik bölgesinde üyeleri arasında günümüze dek barış ve istikrar tesis eden en önemli kurum olarak öne çıkmasını sağlamıştır. Hatta, Konsey'e bölge dışı ülkelerin de gözlemci olarak katılmasıyla birlikte bölge siyasetinin uluslararası bir niteliğe büründüğü söylenebilir.

Arktik bölgesini uluslararası siyasette görünür kılan ana faktör, bölgede ortaya çıkan ekonomik fırsatlardır. Bilindiği gibi, bölgede önemli hidrokarbon rezervleri, nadir bulunan metaller, balıkçılık, turizm gibi ekonomik kalkınma için önemli bir takım fırsatlar yer almaktadır. Bu fırsatlardan faydalanmak adına, Arktik devletleri bölge ile ilgili ulusal stratejilerine ekonomik kalkınma hedeflerini de ilave etmiştir. Öte yandan, Arktik'te coğrafi olarak temsil edilmeyen ülkeler de bilimsel faaliyetler ve bölgedeki kurumlara katılım yoluyla bölge siyasetinde karar alma süreçlerine dahil olmaya çalışmaktadır. Bu nedenle Arktik bölgesinde çok boyutlu, çok değişkenli, kompleks bir siyasi manzaradan bahsedilmelidir.

Bu çalışmada geleneksel jeopolitik, yönetim ve iş birliği etkisinde Arktik siyasetinin maruz kaldığı dönüşüm incelenmektedir. Soğuk Savaş yıllarında jeopolitik rekabet ile gündeme gelen Arktik bölgesinin son yıllarda küresel siyasette uluslararası iş birliği ile kendine yer edindiğine değinilmektedir. Arktik Konseyi'nin oluşumuyla birlikte tesis edilen bölgesel iş birliği, bölge dışı aktörlerin de katılmasıyla birlikte uluslararası bir niteliği haiz olmuştur. Türkiye'nin Konsey'e gözlemci olması da bu niteliğin bir parçası olmuştur.

Çalışmanın sonucunda, Türkiye'nin Arktik siyasetinde yer edinmesi adına birtakım öneriler getirmek gerekirse;

1-Arktik siyasetinde yer almanın ilk koşulu bölgede bilimsel faaliyetler yürütmektir. Bu bağlamda Türkiye, bilim diplomasisi alanında aktif rol alarak bölge siyasetine dahil olmalıdır. Özellikle iklim değişikliğiyle mücadelede Türkiye'nin iklim diplomasisine aktif katılım sağlaması gerekmektedir. Bilimsel iş birliğinin bölgede kurumsal bütünleşmeyi sağladığı dikkate alındığında, Türkiye'nin Arktik devletleriyle gerek ikili anlaşmalar yoluyla gerekse de Arktik Konseyi'nde gözlemcilik statüsü elde etme yoluyla bu iş birliğine dahil olması ve katkı sunması gerekmektedir. Bilhassa Svalbard ile ilgili devletlerin üzerinde anlaştığı Spitsbergen Anlaşması'na Türkiye'nin ilk fırsatta taraf olması gerekmektedir. İlgili anlaşmaya taraf olunması, Türkiye'nin bölgede doğrudan bilim diplomasisi faaliyetleri yürütecek bir pozisyona sahip olması anlamına gelmektedir.

2- Uluslararası Denizcilik Örgütü'nün (IMO) Arktik Konseyi'ne gözlemci olarak kabul edildiği dikkate alındığında, Türkiye'nin bu örgüt ile yakın ilişkiler geliştirmesi, bölgede deniz alanlarıyla ilgili faaliyetlerde Türkiye'ye fayda getirecektir. Özellikle Türkiye'nin ulusal çıkarları ölçüsünde IMO'nun belirlemiş olduğu kurallara riayet etmesi ve ilgili sözleşmelere taraf olması önem arz etmektedir.

3- Türkiye, Arktik devletleriyle ikili anlaşmalar yoluyla yakın iş birliği kurma stratejisini değerlendirmelidir. Özellikle Rusya'nın Arktik Konseyi'ndeki 2021-2023 dönem başkanlığında, Konsey'de gözlemcilik statüsü elde etmek için Rusya ile son yıllarda kurulan yakın ilişkilerden faydalanılmalıdır. Rusya'nın yanı sıra, diğer Arktik devletleriyle de iki taraflı anlaşmalar yoluyla yakın ilişkiler geliştirilmelidir. Bu konuda Nordik ülkelerin gözlemci kabulüne yönelik olumlu yaklaşımları dikkate alınıp, Nordik ülkeleriyle iş birliği kurulması tercih edilmelidir. Bu bağlamda, Türkiye'nin Arktik bölgesine angaje olması sağlanmalıdır.

4- Türkiye'de yürütülen kutup çalışmalarında ağırlık, bilim üssü kurulması hedefiyle Antarktika'ya verilmektedir. Ancak istenen hedeflere yaklaşılsa da bölgede sadece bilimsel faaliyetler yürütecek olması, Türkiye'ye sınırlı kazanımlar sağlayacaktır. Öte yandan, Türkiye'nin Arktik Konseyi'nde gözlemcilik statüsü elde etmesiyle Arktik siyasetinde aktif katılım sağlaması bilimsel araştırmaların yanı sıra, Türkiye'ye ekonomik kazanımlar da sağlayabilecektir. Bu nedenle ilgili kutup çalışmalarının kuzeye, yani Arktik alanına da yoğunlaşması, bu anlamda salt doğa bilimlerine yönelik

çalışmaların yanı sıra, sosyal bilimler alanındaki çalışmaların da teşvik edilmesi gerekmektedir.

Kaynakça

Atland, Kristin, “Mikhail Gorbachev, the Murmansk Initiative, and the Desecuritization of Interstate Relations in the Arctic”, **Cooperation and Conflict: Journal of the Nordic International Studies Association**, Vol 43(3), 2008, ss. 289-311.

Axworthy, Thomas S., “Changing the Arctic paradigm from cold war to co-operation: how Canada’s indigenous leaders shaped the Arctic Council”, **Paper Prepared for the Fifth Polar Law Symposium**, 6–8 September 2012, 2013, Rovaniemi, Finland

Axworthy, Thomas S., Timo Koivurova ve Waliul Hasanat, **The Arctic Council: Its Place in the Future of Arctic Governance**, Gordon Foundation, Munk School of Global Affairs, and Arctic Center, 2012

Berkman, Paul A., Lang, Michael, Walton, David W. H., & Young, Oran R., **Science Diplomacy: Antarctica, Science and the Governance of International Spaces**. Smithsonian Institution Scholarly Press: Washington, 2011

Exner-Pirot, Heather & Murray, Robert, “Regional Order in the Arctic: Negotiated Exceptionalism”. **Politik**, 20 (3), 2017, ss. 47–64.

Exner-Pirot, Heather, “How Gorbachev shaped future Arctic policy 25 years ago”, **Alaska Dispatch News**, 2012, Bknz: <https://www.adn.com/arctic/article/how-gorbachev-shaped-future-arctic-policy-25-years-ago/2012/10/01/> (e.t. 20.05.2021)

Exner-Pirot, Heather, “The Arctic in International Affairs” **The Palgrave Handbook of Arctic Policy and Politics**, Eds. Ken S. Coates ve Carin Holroyd, Palgrave Macmillan, London, 2020, 307-318, <https://doi.org/10.1007/978-3-030-20557-7>

Finger-Stich ,Andrea & Finger, Matthias “25 Years of Arctic Environmental Agency: Changing Issues and Power Relations” **Arctic Yearbook 2012**, Ed., Lassi

- Heininen, Akureyri, Iceland: Northern Research Forum, 2012, ss. 195-216. Bknz; <https://arcticyearbook.com/>
- Gorbachev, Mikhail S., “The Speech in Murmansk at the Ceremonial Meeting on the Occasion of the Presentation of the Order of Lenin and the Gold Star Medal to the City of Murmansk”. **Novosti Press Agency**, October 1, 1987, ss. 23-31.
- Graczyk, Piotr & Koivurova, Timo, “The Arctic Council”, **Handbook of the Politics of the Arctic**, Eds. Leif K. Jensen and Geir Honneland, Edward Elgar Publishing, 2015, ss. 298-327
- Graczyk, Piotr, Smieszek, Malgorzata, Koivurova, Timo & Stepien, Adam, “Preparing for the Global Rush: The Arctic Council, Institutional Norms, and Socialisation of Observer Behaviour” **Governing Arctic Change: Global Perspectives**, Eds. Kathrin Keil ve Sebastian Knecht, Palgrave Macmillan: London, 2017, ss. 121-129.
- Heininen, Lassi, Exner-Pirot, Heather & Plouffe, Joel, “From Regional Transition to Global Change: Dualism in the Arctic”, **Arctic Yearbook 2013: The Arctic of Regions vs. The Globalized Arctic**, Ed. Lassi Heininen, Akureyri, Iceland: Northern Research Forum, 2013, ss. 25-31. Bknz; <https://arcticyearbook.com/>
- Huebert, Rob N., Exner-Pirot, Heather, Lajeunesse, Adam & Gulledge, J. “Climate Change and International Security: The Arctic as a Bellweather”, **Center for Climate and Energy Solutions**, Arlington, VA, 2012
- Ingimundarson, Valur, “Managing a contested region: the Arctic Council and the politics of Arctic Governance”, **The Polar Journal**, Vol. 4, No. 1, 2014, ss. 183-198, Bknz; <http://dx.doi.org/10.1080/2154896X.2014.913918>
- Keil, Kathrin & Knecht, Sebastian, **Governing Arctic Change: Global Perspectives**. Palgrave Macmillan: London, 2017
- Keil, Kathrin, “The Arctic: A New Region of Conflict, The Case of Oil and Gas”, **Cooperation and Conflict**, Vol. 49(2), 2014, ss. 162-190.

- Knecht, Sebastian & Keil, Kathrin, “Arctic Geopolitics Revisited: Spatialising Governance in the Circumpolar North”, **The Polar Journal**, 3:1, 2013, ss. 178-203, Doi: [10.1080/2154896X.2013.783276](https://doi.org/10.1080/2154896X.2013.783276)
- Koivurova, Timo “Limits and Possibilities of the Arctic Council in a Rapidly Changing Scene of Arctic Governance”, **Polar Record**, 46:2, 2010, ss. 146–156
- Koivurova, Timo “Race to Resources in the Arctic: Have We Progressed in Our Understanding of What Takes Place in the Arctic?”, **The New Arctic**, Eds. Birgitta Evengard, J. Nymand Larsen, Oyvind Paasche, Springer International Publishing AG. Switzerland, 2015, ss. 189- 201
- Molenaar, Erik J., Koivurova, Timo, Tedsen, Elisabeth, Reid, A. & Hossain K., “Introduction to the Arctic”, **Arctic Marine Governance: Opportunities for Transatlantic Cooperation**, Eds. Elizabet Tedsen vd., Springer-Verlag Berlin Heidelberg, 2014, Doi:10.1007/978-3-642-38595-7
- Murray, Robert W., “Arctic Politics in the Emerging Multipolar System: Challenges and Consequences”, **The Polar Journal**, 2:1, 2012, ss. 7-20, Doi: [10.1080/2154896X.2012.679554](https://doi.org/10.1080/2154896X.2012.679554)
- Nuttall, Mark, “Afterword: the North and the Global Gaze”, **Canada’s and Europe’s Northern Dimensions**, Eds. Anita Dey Nuttall ve Mark Nuttall, Oulu: University of Oulu Press, 2009, ss. 71-84
- Osterud, Oyvind & Honneland, Geir “Geopolitics and International Governance in the Arctic”, **Arctic Review on Law and Politics**, Vol 5, No. 2, 2014, ss. 156-176.
- Osthagen, Andreas, “The Good, the Bad, and the Ugly: Differentiating Between Different Security Dynamics, **On Thin Ice: Perspectives on Arctic Security the Arctic**, Eds. Duncan Depledge ve P. Whitney Lackenbauer, North American and Arctic Defence and Security Network (NAADSN). Trent University: Canada, 2021.

- Padrtova, Barbora, “Applying Conventional Theoretical Approaches to the Arctic”, **Routledge Handbook of Arctic Security**, Eds. Gunhild Hoogensen Gjørvi, Marc Lanteigne ve Horatio Sam-Aggrey, Routledge, London, 2020, ss. 29-42.
- Rajakoski, Esko, “Multilateral cooperation to protect the Arctic environment: the Finnish Initiative”, **The Arctic: Choices For Peace and Security**, Eds. T.R. Berger ve D. Roche, Vancouver, BC, Gordon Soules Book Publishers, 1989, ss. 53–59.
- Rottem, Svein V., “A Note on the Arctic Council Agreements”, **Ocean Development & International Law**, 46:1, 2015, ss. 50-59, Doi: 10.1080/00908320.2015.988940
- Roucek, Joseph S., “The Geopolitics of the Arctic”, **The American Journal of Economics and Sociology**, Vol. 42, No. 4, 1983, ss. 463-471
- Scrivener, David, “Gorbachev’s Murmansk Speech: The Soviet Initiative and Western Responses”, **Norwegian Atlantic Committee**, Oslo, Norway, 1989.
- Tesar, Clive, Dubois, Marc-Andre, Sommerkorn, Martin & Shestakov, Alexander, “Warming to the Subject: The Arctic Council and Climate Change”, **The Polar Journal**, 2016, ss. 417-429, Doi: 10.1080/2154896X.2016.1247025
- Welch, David A., “The Arctic and Geopolitics” **The Palgrave Handbook of Arctic Policy and Politics**, Eds. Ken S. Coates ve Carin Holroyd, Palgrave Macmillan, London, 2020, ss. 473-486, <https://doi.org/10.1007/978-3-030-20557-7>
- Wilson, Page, “Society, Steward or Security Actor? Three Visions of the Arctic Council”, **Cooperation and Conflict**, 51:1, 2015, ss. 1-20, Doi: [10.1177/0010836715591711](https://doi.org/10.1177/0010836715591711)
- Wiseman, Matthew S., “The Future of the Arctic Council”, **The Palgrave Handbook of Arctic Policy and Politics**, Eds. Ken S. Coates ve Carin Holroyd, Palgrave Macmillan, London, 2020, ss. 439-452, <https://doi.org/10.1007/978-3-030-20557-7>
- Young, Oran R., “Arctic Politics in an Era of Global Change”, **Brown Journal of World Affairs**, Volume XIX, Issue I, 2012, ss. 166-178.

- Young, Oran R., “Building an International Regime Complex for the Arctic: Current Status and Next Steps”, **The Polar Journal**, 2:2, 2012, ss. 391-407, Doi: 10.1080/2154896X.2012.735047
- Young, Oran R., “Governing the Arctic: From Cold War Theater to Mosaic of Cooperation”, **Global Governance**, Vol. 11, No. 1, 2005, ss. 9-15
- Young, Oran R., “Institutions and the Growth of Knowledge: Evidence from International Environmental Regimes”, **International Environmental Agreements: Politics, Law and Economics**, 4(2), 2004, ss. 215-228.
- Young, Oran R., “The Age of the Arctic”, *Foreign Policy*, No. 61, Winter 1985-1986, 1986, ss. 161-179
- Zellen, Barry S. **Arctic Doom, Arctic Boom: The Geopolitics of Climate Change in the Arctic**, Santa Barbara, Greenwood Publishing, 2009.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

26

1. Bu makalede etik kurul izni gerekmemektedir. (Ethics committee approval is not required for this manuscript).

TÜRKİYE’NİN ÇOK BOYUTLU DIŞ POLİTİKASINA BİR ÖRNEK: TÜRKİYE KATAR İLİŞKİLERİNİN GELİŞİMİ

***Hülya KINIK**

Öz

Bu çalışma, Türkiye’nin son yıllarda uygulamaya çalıştığı çok boyutlu ve aktif dış politika çerçevesinde Katar ile yaklaşma çabalarını ele almaktadır. Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti)’nin 2002 yılında iktidara gelmesinden günümüze Türkiye-Katar arasındaki ilişkiler siyasi, askeri ve ekonomik başta olmak üzere pek çok alanda hızlı bir gelişim göstermiştir. Uluslararası ve bölgesel bağlamda ortaya çıkan gelişmeler iki ülkenin yaklaşmasının önünü açmış ve bu yaklaşma birçok alanda kendini göstererek kapsamlı bir stratejik ortaklığa dönüşmüştür. Türkiye ile Katar arasındaki ilişkilerin askeri işbirliğinden sanayi, ticaret ve kültürel işbirliğine ve hatta dini, sosyal ve aile ilişkileri alanlarına kadar uzanan anlaşmalar çerçevesinde çok kulvarlı ve kapsamlı bir yapıya sahip olduğu görülmektedir. İki ülke arasında ilişkilerin derinleşmesine ve kurumlaşmasına katkı sağlayan en önemli etken ise 2015 yılından itibaren düzenli olarak gerçekleştirilen Yüksek Stratejik Komite Toplantıları olmuştur. Bu çerçeveden hareketle, Ankara’nın Doha ile ilişkilerinin işbirliğinden kapsamlı stratejik ortaklığa dönüşmesinin nedenleri ve bölgesel normalleşme eğilimlerinin de gerçekleştiği bir dönemde bu ortaklığın ne kadar sürdürülebilir olduğu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. 2020 yılının son günleri itibarıyla Türkiye’nin Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri (BAE), Bahreyn ve Mısır ile ilişkilerinde siyasi ve diplomatik alanlarda normalleşmenin ortaya çıktığı bir dönemde, hâlihazırda güçlü ilişkilerinin olduğu Katar ile yapılan görüşmeler, iki ülke ilişkilerinin daha yoğun ve kapsamlı bir şekilde devam edeceğine işaret edilebilir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Katar, Çok Boyutlu Dış Politika, Kapsamlı Stratejik Ortaklık, Yüksek Stratejik Komite Toplantıları

AN EXAMPLE OF TURKEY’S MULTIDIMENSIONAL FOREIGN POLICY: DEVELOPMENT OF TURKEY-QATAR RELATIONS

Abstract

This study analyzes Turkey’s efforts to bring about a rapprochement with Qatar within the framework of its multidimensional and active foreign policy that it has been seeking to implement recently. Since the Justice and Development Party came to power in 2002, the relations between Turkey and Qatar have shown a rapid development in many fields, especially in the political, military and economic ones. Developments in the international and regional context paved the way for the rapprochement between the two countries, and this rapprochement has turned into a comprehensive strategic partnership by showing itself in many areas. It is seen that the relations between Turkey and Qatar have a multi-track and comprehensive structure within the framework of agreements ranging from military cooperation to industrial, commercial and cultural cooperation and even religious, social and family affairs. The most important factor contributing to the deepening and institutionalization of relations between the two countries has been the High Strategic Committee Meetings held regularly since 2015. Based on this framework, the study reveals the reasons for the developing relations of Ankara with Doha from cooperation to a comprehensive strategic partnership and to what extent this partnership is sustainable in a period when regional normalization trends have been also realized. As of the last days of 2020, at a time when political and diplomatic normalization has emerged in Turkey’s relations with Saudi Arabia, UAE, Bahrain and Egypt, it can be stated that the relations between the two countries will continue in a more intense and diverse manner with the help of the meetings with Qatar, with which Turkey already has strong relations.

Keywords: Turkey, Qatar, Multidimensional Foreign Policy, Comprehensive Strategic Partnership, High Strategic Committee Meetings

*Araştırma Görevlisi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, hulya.ercan@ktu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3816-269X

Cite as/ Atf: Kınık, H. (2022). Türkiye’nin Çok Boyutlu Dış Politikasına Bir Örnek: Türkiye Katar İlişkilerinin Gelişimi. *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, 10(2), 27-46.

Received/Geliş: 23.12.2021

Accepted/Kabul: 25.1.2022

Giriş

Son dönemlerde Türk dış politikasını şekillendiren unsurların başında çok yönlü ve çok boyutlu diplomasi uygulamalarının geldiği görülmektedir. Türkiye’deki çok boyutlu diplomasi tartışmalarında, uluslararası sistemin yapısının çok kutuplu bir yapıya doğru evrildiği yönündeki tartışmaların etkisi açıkça görülmektedir. Sovyetler Birliği’nin dağılmasının ardından iki kutuplu uluslararası sistem de sona ermiş, 1990’lı yıllar boyunca tek süper güç olarak Amerika Birleşik Devletleri (ABD)’nin hüküm sürdüğü bir sistemin ortaya çıktığına dair görüşler popülerlik kazanmıştır. Ancak, 2000’lerle birlikte “Amerika sonrası düzen”, “Amerikan imparatorluğunun çöküşü”, “çok kutupluluk” gibi söylemler gündeme gelmeye başlamıştır. Bu bağlamda, birçok güç merkezinin yer aldığı çok kutuplu bir uluslararası sistemin tek bir lidere ve güce dayalı bir sistemden daha uygun olduğu sıkça ifade edilir hale gelmiştir. Bu bağlamda, yeni ve alternatif ilişkilerin ortaya çıktığı, stratejik ortaklıkların giderek arttığı ve ülkelerin enerji ve kaynak ihtiyaçları için tedarikçilerini çeşitlendirdiği yeni bir dönemin başlamasıyla, Türkiye de dış politika vizyonunu yeniden tanımlamak durumunda kalmıştır.

Türkiye’nin dış politikasında çok boyutluluk ilkesi çerçevesinde belirlediği amaç, ülkenin ekonomik, siyasi ve askeri yönlerden bağımlılığını bir veya birkaç ülkeye endekslememektir. Diğer bir ifadeyle, Türkiye küresel aktörlerle tesis ettiği ilişkileri artırarak derinleştirmeyi istemektedir. Dolayısıyla, Türkiye Batı ülkeleri dışında, daha önce gözardı edilmiş olan pek çok Ortadoğu, Balkanlar, Orta Asya, Afrika, Kafkaslar, Latin Amerika ülkeleri ile yeni ilişkiler kurma gereksinimi hissetmiştir. Türkiye’nin çok boyutlu diplomasi anlayışı çerçevesinde, bu ilişkilerin birbirinin “alternatifi ve rekabetçisi” olmaktan ziyade “tamamlayıcısı” olarak kurulması amaçlanmaktadır.¹

2000’lerle birlikte Türk dış politikasında Ortadoğu’ya yönelik yaklaşımı değişim göstermeye başlamış; böylelikle Türkiye bölgede ülkelerle etkileşimini artırma olanağı elde etmiştir. Bu yeni süreçte, Ortadoğu bölgesi genelinde Türkiye’nin en

¹ Ahmet Davutoğlu, “Turkey’s foreign policy vision: An assessment of 2007”, *Insight Turkey*, Vol:10, No:1, 2008, s. 82.

yoğun ilişki kurduğu ülke ise Katar olarak karşımıza çıkmıştır. Arap Baharı süreciyle bölgesel bağlamda izledikleri politikalarında uyumun yakalanması iki ülke arasında gelişen ilişkilerin temel sebebi olarak ifade edilirken, özellikle 2014 yılından itibaren bu uyum çeşitli alanlarda kendini göstermeye başlamıştır.² Gelişen ilişkiler kısa bir zaman içerisinde “kapsamlı stratejik ortaklık” söylemi temelinde gerçekleşmiştir.

Bu çerçeveden hareketle, çalışmada Türkiye'nin 2000'li yıllarla birlikte uygulamaya çalıştığı çok boyutlu dış politika ilkesi gereği Katar ile arasındaki çok kulvarlı işbirliğinin başlangıcı ve devamında ortaya çıkan gelişmeler karşısındaki ikili ilişkilerin durumu ve iki ülke arasındaki ekonomik, ticari, askeri ilişkilerin yanı sıra diplomatik durum incelenecektir.

1. Katar Ablukasından Önce Türkiye-Katar İlişkileri

1979'da Ankara ve Doha'da karşılıklı büyükelçiliklerin açılmasıyla iki ülke ilişkileri resmi olarak başlamış ancak 2000'li yıllara kadar ikili ilişkilerde önemli bir ilerleme sağlanamamıştır. AK Parti'nin iktidar olmasının ardından benimsenen çok boyutlu dış politika anlayışı çerçevesinde yeni Ortadoğu yaklaşımı Türkiye'nin Katar ile ilişkilerinin hızla gelişerek siyasi, askeri ve ekonomik alanlarda işbirliğine dönüşmesine olanak sunmuştur. 2010 yılına dek iki ülke arasındaki ilişkilerin üst düzey ziyaretler, ekonomik ve kısmen askeri alanlarda işbirliği üzerine şekillendiği görülmekle birlikte bölgede ortaya çıkan önemli gelişmelere yönelik iki ülkenin benzer bir dış politika anlayışına sahip olduklarını ifade etmek mümkündür. Bu bağlamda, Arap Baharı sürecine kadar daha çok yumuşak güce dayalı dış politika yönelimine sahip iki ülkenin bölgede arabuluculuk girişimlerine öncülük etmeye çalışmaları, bölgedeki aktörler ile ekonomik ilişkileri geliştirmeye yönelik politikaları ve kamu diplomasisi temelli uygulamaları iki ülkenin bölgesel gelişmelere dair uyumunu göstermesi açısından önemlidir.³

2010 yılında fitili Tunus'ta ateşlenen ve hızla bütün Ortadoğu'da etkisini gösteren Arap Baharı süreci hem Türkiye hem de Katar tarafından desteklenmiştir. Türkiye ve

² Kübra Muriç, “Türkiye-Katar İlişkileri ve Bölgesel Dengeler”, *İNSAMER Araştırma* 122, Ağustos 2020, s.1

³ Mustafa Yetim ve Nurbanu Akcan, “Türkiye-Katar Ortaklığında Sert Güç”. *Ortadoğu Analiz*, C:11, No: 92, s.26

Katar’ın bu süreçte dış politika öncelik ve hedeflerinin büyük oranda örtüşmesi, iki ülkenin bölgede ortaya çıkan gelişmelere yönelik siyasal işbirliğini oldukça kuvvetlendirmiştir.⁴ Körfez ülkeleri dışında bir ülkeyle önemli çeşitli alanlarda işbirliği geliştirmeye başlayan Katar’ın⁵ Arap Baharı sürecinde Türkiye ile büyük oranda ortak paydada bulunduğu hususlar şu şekilde ifade edilebilir: Suriye’deki iç savaşta rejime karşı mücadele eden Özgür Suriye Ordusu’na destek verme, IŞİD’i bölge güvenliği açısından bir tehdit unsuru olarak görme, Mısır’da Sisi önderliğinde gerçekleşen darbeyi kınama, Mursi yönetimine ekonomik, finansal ve diplomatik yardımlarda bulunma ve Müslüman Kardeşler’i destekleme.⁶ Tüm bunların yanında, Arap Baharı’nın her iki aktör için jeopolitik hedeflerini gerçekleştirmek açısından ideal bir ortam oluşturduğu ifade edilebilir. Bu bağlamda, Doha için “güvenlik ve egemenlik”, Ankara için ise “etkili bir bölgesel ve küresel siyasi aktör olma fırsatı” kilit unsurlar olarak değerlendirilebilir.⁷

Türkiye-Katar ilişkileri açısından önemli bir dönüm noktası olan gelişme, 19 Aralık 2014’te Ankara’da Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ve Katar Emiri Şeyh Tamim tarafından imzalanan “Türkiye Cumhuriyeti ile Katar Devleti Arasında Yüksek Stratejik Komite Kurulmasına İlişkin Ortak Mutabakat” anlaşması gereği Yüksek Stratejik Komite’nin kurulmasıdır. Komite tarafından ilki 2015’te olmak üzere 2021 yılı itibarıyla yedi toplantı gerçekleştirilmiş ve bu toplantılar sonucunda ise iki ülke arasında turizm, sağlık, kültür, yatırım ve akademik işbirliği, savunma, ekonomi ve enerji alanlarında yaklaşık 70 anlaşma imzalanmıştır. Bu bağlamda, iki ülke arasındaki işbirliğinin çok boyutlu ve çok kapsamlı bir yapıya sahip olduğu ifade edilebilir.

İki taraf arasında askeri-savunma işbirliğinin güçlendirilmesi açısından da bir dönüm noktası olan 19 Aralık 2014 yılında Ankara’da imzalanan mutabakat uyarınca

⁴ Muhittin Ataman ve İsmail Akdoğan, “Türkiye’nin Körfez Ülkeleri ve Ürdün Politikası: Katar”, **Türk Dış Politikası Yıllığı 2013**, Ed. B. Duran, K. İnat, A. Balcı, SETA, İstanbul, 2014, s. 218

⁵ Mustafa Yetim, “Katar 2015”, **Ortadoğu Yıllığı 2015**, Sayı 11, Açılım Kitap, İstanbul, 2016, s. 310

⁶ Birol Başkan ve Özgür Pala, “Making Sense of Turkey’s Reaction to the Qatar Crisis”, **The International Spectator**, Vol:55, No:2

⁷ Özgür Pala ve Bülent Aras, “Practical Geopolitical Reasoning in the Turkish and Qatari Foreign Policy on the Arab Spring”, **Journal of Balkan and Near Eastern Studies**, Vol:17, No:3, 2015

Türkiye'nin Katar'da askeri üs kurması, askeri eğitim, ortak askeri tatbikat ve savunma sanayi alanlarında işbirliğinin derinleştirilmesine olanak sunacak bir mekanizmanın kurulmasının yolu açılmıştır. Mart 2015'te onaylanan anlaşma gereği, Ekim 2015 itibarıyla sembolik sayıda Türk askeri ve bazı zırhlı araçlar Tarık bin Ziyad askeri üssüne konuşlanmıştır. Türk askeri üssünün Katar askerinin eğitim faaliyetlerine yönelik olduğu, Katar'ın savunma imkânlarını geliştirmeyi ve terörizm-aşırıcılıkla mücadeleyi hedeflediği, bölgesel istikrara katkı sunacağı ve gerekli olması durumunda bölgede oluşabilecek krizlere müdahale edebileceği belirtilmiştir.⁸

Askerî alanda gelişen ilişkiler savunma alanına da yansımış ve birçok anlaşmanın yapılmasına katkı sağlamıştır. Bu çerçevede, 12-14 Mart 2018 tarihlerinde arasında Katar'da gerçekleştirilen Doha Uluslararası Deniz Savunma Fuarı ve Konferansı'nda Türkiye ve Katar arasında askerî-savunma alanında iş birliğini derinleştirecek gelişmeler ortaya çıkmıştır. Türkiye'nin 33 firma ile yer aldığı fuarda çeşitli silah ve araçlar sergilenmiş, TAIS (Turkish Associated International Shipyards), Türk-Katar ortak girişimi olan BMC (British Motor Company) ve Baykar Makine ile Katar Silahlı Kuvvetleri arasında önemli anlaşmalar yapılmıştır. Bu doğrultuda, TAIS'in beş tersanesinden Anadolu Tersanesi tarafından Katar Deniz Kuvvetleri için iki silahlı savaş gemisi inşa edilmesine yönelik sözleşme yapılmıştır.⁹ Bununla birlikte, BMC firması da Katar ordusu için 50'si Kirpi, 35'i Amazon olmak üzere 85 adet yeni zırhlı araç ve Altay Tankı üretimini içeren bir sözleşme imzalamıştır.¹⁰ Baykar Makine ve Katar Silahlı Kuvvetleri arasında imzalanan sözleşme çerçevesinde ise 1 yıl içinde 6 Silahlı Bayraktar TB2 Hava Aracı (SİHA) Platformu, 3 yer kontrol istasyonu sistem ve ekipmanı ile İHA eğitim simülatörü teslim edileceği duyurulmuştur.¹¹ Böylelikle, Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından son dönemde terörle mücadele kapsamında etkin

⁸ Yetim ve Akcan, **a.g.e.**, s.27

⁹ "Katar Donanmasına Türkiye'den 2 Savaş Eğitim Gemisi", (Çevrimiçi), **Anadolu Ajansı**, <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/katar-donanmasina-turkiyeden-2-savas-egitim-gemisi/1087622>, 13 Mart 2018

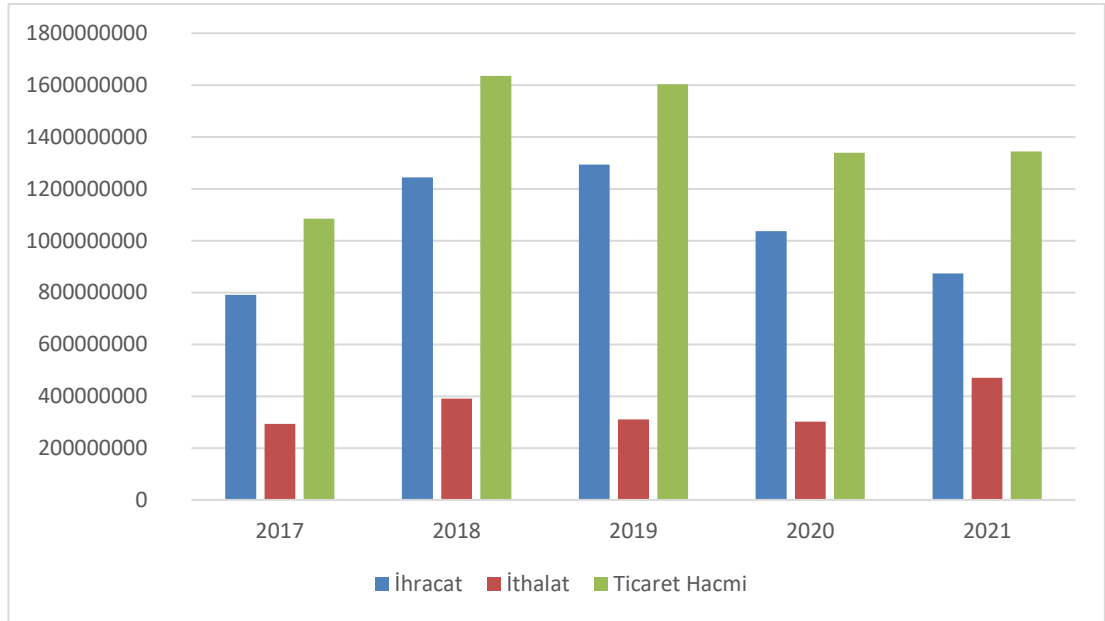
¹⁰ "Turkey's BMC to Sell 85 Armored Vehicles to Qatar", (Çevrimiçi), **Defense World.Net**, https://www.defenseworld.net/news/22143/Turkey___s_BMC_to_Sell_85_Armored_Vehicles_to_Qatar#.YbxLo2hBw2w, 14 Mart 2018; Burak Ege Bekdil, "Tank Deal Augments Turkey-Qatar Procurement Ties", (Çevrimiçi), **Defense News**, <https://www.defensenews.com/industry/2018/05/02/tank-deal-augments-turkey-qatar-procurement-ties/>, 2 Mayıs 2018

¹¹ "Milli SİHA Bayraktar, Katar görevine hazır", (Çevrimiçi), **Hürriyet**, <https://www.hurriyet.com.tr/teknoloji/milli-siha-bayraktar-katar-gorevine-hazir-41102246>, 1 Şubat 2019

olarak kullanılan Bayraktar TB2 İnsansız Hava Aracı Sistemi'nde ilk ihracat başarısına da imza atılmıştır.

Ekonomik ve ticari ilişkiler açısından iki ülke ilişkilerinin son yıllarda ivme kazandığı görülmektedir. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK)’nun 2018 yılı verilerine göre, iki ülke arasındaki ticaret hacmi 1,6 milyar doları aşarak zirve yapmıştır. 2018 yılından günümüze ticaret hacminde düşüş söz konusu olmakla birlikte, Ekim 2021 itibarıyla iki ülke arasındaki ticaret hacmi 1,3 milyar doların üzerindedir. Bunun 873,5 milyon dolarını ihracat ve 470 milyon dolarını ise ithalat oluşturmaktadır. Türkiye’nin ihracatında elektrik ve inşaat ekipmanları ile mobilya ön plana çıkarken, ithalatında ise işlenmemiş alüminyum, LNG ve plastik sanayii ürünleri yer almaktadır.¹²

Grafik 1. Türkiye’nin Katar ile Ticareti (\$)

Kaynak: TÜİK

2013 yılından itibaren iki ülke arasında ortaya çıkan işbirliği ve yakınlaşma Katar’ın Türkiye’ye olan yatırımlarını önemli ölçüde artırmıştır. Katarlı şirketler, Türkiye’de çoğunlukla finans, medya, giyim, gayrimenkul, gıda ve perakende gibi sektörlere yatırımlar yaparak ve ortaklıklara imza atarak gündeme gelmişlerdir. Öncelikle, 2013

¹² Şerif Dilek, “Katar Yatırımları ve Türkiye’nin Yeri”, **SETA Analiz**, Sayı 341, Aralık 2020

yılında Alternatif Bank'ın (Abank) çoğunluk hisselerini ve 2016 yılında bu hisselerin tümünü satın alan Katar, Türkiye'de işlem yapan Finansbank'ın yüzde 99,81'lik hissesini 2015 yılında satın alarak bankacılık yatırımlarını sürdürmüştür. 2016'da ERGO Portföy, Katar'ın öncü finans kuruluşlarından biri olan QInvest tarafından satın alınmıştır. Yine 2016 yılında Digitürk, Katarlı BeIn Sports şirketine satılmış ve 1 milyar doların üzerinde bir rakama gerçekleştiği tahmin edilen bu satış, Türkiye'deki en büyük medya satışı olarak kaydedilmiştir.¹³ Aynı zamanda, Katar Mado, Banvit, Ankas, Boyner ve BMC'ye yatırımlar yapmıştır.¹⁴ 2020 yılında ise Katar'ın bütün yatırımlarına Borsa İstanbul'un yüzde 10'luk hissesi eklenmiştir.

2018'in yaz aylarında Türkiye ile ABD arasındaki siyasi ilişkilerin gerilmesi sonucu ABD'nin Türkiye'ye yaptırım kararı almasının ardından Türk lirasında ciddi değer kaybının ortaya çıkması ile başlayan ve ülke ekonomisine olumsuz yansıyan bir süreçte Katar tarafından Türkiye'ye ekonomik destek sağlanmıştır. Bu ortamda 15 Ağustos 2018 tarihinde Ankara'ya gelen Katar Emiri El Sani, Türkiye'ye 15 milyar dolar tutarında doğrudan yatırım yapacaklarını açıklamıştır.¹⁵ 17 Ağustos 2018'de iki ülkenin merkez bankaları tarafından 3 milyar dolar karşılığı TL ve Katar riyali cinsinden swap anlaşmasına imza atılmıştır.¹⁶ Bu tutar, 25 Kasım 2019'da 5 milyar dolara çıkarılırken 20 Mayıs 2020'de ise 15 milyar dolar olarak kararlaştırılmıştır.¹⁷ Son olarak, 7 Aralık 2021 tarihinde yedincisi yapılan Yüksek Stratejik Komite toplantısında, işlem tutarının kademeli bir şekilde önce 20 milyar dolara, ardından ise 25 milyar dolara kadar çıkarılması amacıyla teknik çalışmaların başlaması uygun görülmüştür.¹⁸ Ocak 2002- Ekim 2021 arasında Türkiye'ye gelen doğrudan yabancı yatırımlar göz önüne alındığında ise, Katar'ın 3,04 milyar dolar ile toplam

¹³ Şelale Kadak, "Digitürk resmen satıldı", (Çevrimiçi), **Sabah**, <https://www.sabah.com.tr/ekonomi/2016/06/03/digiturk-resmen-satildi#:~:text=3%20y%C4%B1ld%C4%B1r%20Tasarruf%20Mevduat%20Sigorta,nin%20C5%9Firketi%20BeIN%20Sports%20oldu.>, 3 Haziran 2016.

¹⁴ Zafer Çağrı, "Katar'ın Türkiye'de ne kadar yatırımı var, ekonomik ilişkiler ne durumda?", (Çevrimiçi), <https://kronos34.news/tr/turkiye-katar-iliskileri-katarin-turkiyede-ne-kadar-yatirim-var-ekonomik-iliskiler-ne-durumda/>, 7 Aralık 2021

¹⁵ "Katar'dan Türkiye'ye 15 Milyar Dolar Yatırım", (Çevrimiçi), **Anadolu Ajansı**, <https://www.aa.com.tr/tr/gunun-basliklari/katardan-turkiyeye-15-milyar-dolar-yatirim/1232364>, 15 Ağustos 2018

¹⁶ "TCMB ile Katar Merkez Bankası Arasında İmzalanan Swap Anlaşmasına İlişkin Basın Duyurusu", **TCMB**, Sayı: 2018-33, 20 Ağustos 2018

¹⁷ "TCMB ile Katar Merkez Bankası arasında İmzalanan Swap Tadil Anlaşmasına İlişkin Basın Duyurusu", **TCMB**, , Sayı: 2019, 26 Kasım 2019

¹⁸ Çağrı, **a.g.e.**

yatırımlardaki payı sadece yüzde 1,8 olarak kaydedilmiştir. Türkiye’de faaliyet gösteren Katarlı şirket sayısı ise 2021 itibarıyla 185’tir.¹⁹

Türkiye, 2015 yılı itibarıyla Katar ile enerji alanında da işbirliğine girerek uzun dönemli yeni bir tedarikçi edinmiştir. Küresel gaz ticareti boru hatlarından sıvılaştırılmış doğal gaz (LNG) ticaretine doğru kaymaktadır. Zira gemilerle taşınan LNG spot piyasada daha hızlı, daha az masraflı ve fiyat dalgalanmalarına karşı esnekliğe sahip olmasıyla ön plana çıkmaktadır. Bu çerçevede, enerji ihtiyacı her geçen gün artmakta olan Türkiye son yıllarda doğal gaz ithalatında, boru hatlarına kıyasla daha ucuz ve esnek ödeme imkânı bulduğu LNG’ye yönelmiş ve gaz depolama kapasitesini arttırarak enerji arzını çeşitlendirme yoluna gitmiştir. Doğal gaz verilerine göre 2020’de Türkiye’nin LNG ithalatında (10,72 milyar m³) ilk sırada Cezayir (3,98 milyar m³) yer alırken onu 2020 yılında dünyanın en büyük ikinci LNG tedarikçisi olan Katar (2,26 milyar m³) ve ABD (2,22 milyar m³) izlemiştir.²⁰

Katar sermayesinin Batılı ülkelerindekine kıyasla Türkiye’deki yatırımlarda henüz yeterli bir paya sahip olmadığı göze çarpmakla birlikte iki ülke arasındaki dış ticaret hacminin de düşük seyrettiği görülmektedir. Ancak, Katar tüm dünyada olduğu üzere Türkiye’de de teknoloji, eğitim, spor, ekonomi, sosyokültürel gibi pek çok alanda önemli yatırımlarda bulunma potansiyeli barındırmaktadır. 2022 Dünya Kupası’na ev sahipliği yapacak olan Katar’ın giriştiği çok büyük altyapı ve proje yatırımlarına özellikle Türk şirketlerini de dahil etmiş olması önemli bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır.

İki ülke ilişkilerinin sağlam bir zemine oturduğunun diğer bir göstergesi de 15 Temmuz 2016’da Türkiye’de gerçekleşen darbe girişimi sırasında Katar tarafından sergilenen tutum olmuştur. Darbe girişiminin başlamasının hemen akabinde Cumhurbaşkanı Erdoğan’ı arayarak dayanışma içerisinde olduklarını ileten ilk ülkenin Katar olması ikili ilişkilerin gelişmesi noktasında önemli bir katkı sağlamıştır. Darbe

¹⁹ Uluslararası Doğrudan Yatırım (UDY) İstatistikleri”, T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, <https://sanayi.gov.tr/istatistikler/yatirim-istatistikleri/mi0803011615>, 19 Aralık 2021

²⁰ World LNG Report 2021, (Çevrimiçi), **International Gas Union**, https://naturgas.com.co/wp-content/uploads/2021/07/IGU_WorldLNG_2021_compressed.pdf, 3 Haziran 2021

girişiminden iki hafta sonra Türkiye'yi ziyaret eden Katar Dışişleri Bakanı Muhammed Abdurrahman Al Sani, ülkesinin dayanışmasını gösteren ilk uluslararası yetkili olmuştur.²¹ Cumhurbaşkanı Erdoğan, “Katar’ın 15 Temmuz darbe girişimi sırasında ve sonrasında sergilediği dayanışmayı, desteği unutamayız. Katar kara gün dostu olduğunu gösterdi.”²² ifadeleriyle taraflar arasındaki ilişkilerin oldukça güçlü olduğuna yönelik önemli ipuçları vermiştir.

2. Katar Ablukası ve Türkiye’nin Desteği

5 Haziran 2017’de Suudi Arabistan’ın öncülük ettiği ve Körfez ülkeleri desteklenen “Katar ile tüm diplomatik ilişkilerin kesilmesine ve Katar’a yönelik kara, deniz, hava ambargosu uygulanmasına” yönelik süreç uluslararası gündemde ön sıralarda yer almıştır.²³ Ayrıca, ambargoyu uygulayan ülkeler, Katar’ın diplomatik temsilcilerine kendi topraklarını terk etmesi için 48 saat süre tanıdığını, 14 gün içinde ise Katar vatandaşlarının ülkelerini terk etmesi gerektiğini ilan etmişlerdir.²⁴ Abluka kararının alınmasının gerekçesi olarak Doha yönetiminin terör gruplarına destek sağladığı ve bölgeyi istikrarsızlaştırma hedefinde olduğu iddiası sunulmuştur.²⁵ 22 Haziran 2017’de Katar’a uygulanan ablukanın sonlandırılması ve müzakerelerin başlaması için 13 maddelik bir talep listesi yayınlanmış ve Katar’ın bu listeye 10 gün içerisinde uyması istenmiştir. Katar’ın kendisine ambargo uygulayan ülkelere yönelik ilk tepkisi ellerinde meşru bir gerekçe olmaksızın attıkları adımların Katar’ın egemenliğinin ihlali anlamına geldiğini belirtmek olmuştur. Katar krizin ortaya çıkmasının hemen

²¹ Serdar Bitmez vd., “Türkiye-Katar ilişkileri son 20 yılda büyük gelişme gösterdi”, (Çevrimiçi), <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/turkiye-katar-iliskileri-son-20-yilda-buyuk-gelisme-gosterdi/2439884>, 6 Aralık 2021

²² “Cumhurbaşkanı Erdoğan Katar’ın El-Arab Gazetesine Konuştu”, (Çevrimiçi), **Anadolu Ajansı**, <https://www.aa.com.tr/tr/gunun-basliklari/cumhurbaskani-erdogan-katarin-el-arab-gazetesine-konustu/751067>, 15 Şubat 2017

²³ Ahmet Doğan, “Körfez Krizi’nin 3. Yılında Çözüm Hala Uzak”, (Çevrimiçi), **ORSAM**, <https://orsam.org.tr/tr/korfez-krizinin-3-yilinda-cozum-hala-uzak/>, 20 Kasım 2020

²⁴ İsmail Akdoğan, “Katar Krizi: Değişen Bölgesel Güç Dengesinin İlk Pratik Yansıması”, **Middle Eastern Analysis / Ortadoğu Analiz**, C:9, No:81, s.18

²⁵ Kadir Ertaç Çelik, “Katar Krizi’nde Yumuşama Evresi: Türkiye ve Bölge Perspektifinden Bir Bakış”, (Çevrimiçi), <https://www.ankasam.org/katar-krizinde-yumusama-evresi-turkiye-ve-bolge-perspektifinden-bir-bakis/>, 13 Ocak 2021

akabinde tamamen kurgu iddialar ve yalan söylemler içeren suçlamalarla kendisine yönelik bir kampanya yürütüldüğünü ileri sürmüştür.²⁶

Bu tarihe kadar Türkiye ve Katar neredeyse tüm önemli alanlarda yakın ilişkiler geliştirmiştir. Katar’a uygulanan ambargonun ise iki ülke arasındaki işbirliğini daha da güçlendirdiği gözlemlenmiştir. Krizin ortaya çıkmasının hemen akabinde Türkiye arabuluculuk yaparak krizin çözülmesi için temaslarda bulunmuş ve tarafları diyalog kurmaya davet etmiştir. Bu bağlamda, Cumhurbaşkanı Erdoğan Katar, Kuveyt, Suudi Arabistan ve Rusya liderleriyle sorunun barışçıl yollarla çözümü için telefon görüşmeleri yaparak yoğun bir diplomasi trafiği yürütmüştür.²⁷ Katar’ın tek kara sınırı olan Suudi Arabistan sınırının kapatılması ve gıda ihtiyacının genellikle sorun yaşadığı ülkelerden karşılanıyor olması nedenleriyle ülkede olası bir insani krizi önlemek adına gıda güvenliğinin sağlanması Türkiye’nin öncelikli adımlarından biri olmuştur. Bu çerçevede Türkiye tarafından Katar’a 71 uçakla 5.000 ton gıda yardımı ulaştırılmıştır.²⁸

Diğer önemli bir adım olarak, daha önce imzalanan savunma işbirliği anlaşmaları çerçevesinde Türk askerinin Katar’da konuşlanmasına yönelik yasa tasarısı Katar’a ambargo konulan tarihten iki gün sonra TBMM Genel Kurulu’nda görüşülüp kabul edilmiş ve personel ve zırhlı araç sayısının artırılmasına karar verilmiştir. Böylelikle 22 Haziran 2017’de Doha’daki Türk üssüne 23 asker ve 5 zırhlı araç gönderilirken 11 Temmuz 2017 tarihinde 45 Türk komandosu; 18 Temmuz 2017’de 171 asker ve 2 fırtına obüsü ve var olan birliğe ek olarak 19 Temmuz 2017’de ise 28 topçu asker daha Katar’a sevk edilmiştir.²⁹ 3.000 kişilik askerî kapasitesi bulunan Türkiye’nin Ortadoğu’daki ilk askerî üssü, Aralık 2017’de “Katar-Türk Birleşik Müşterek Kuvvet

²⁶ “Qatar says it faces campaign of lies, denies interfering”, (Çevrimiçi), **Reuters**, <https://in.reuters.com/article/gulf-qatar-foreignministry/qatar-says-it-faces-campaign-of-lies-deniesinterfering-idINKBN18W0RF>, 6 Nisan 2018.

²⁷ “Turkey Plays a Mediating Role to Solve Gulf Crisis Through Dialogue”, (Çevrimiçi), **Daily Sabah**, <https://www.dailysabah.com/diplomacy/2017/06/07/turkey-plays-a-mediating-role-to-solve-gulf-crisis-through-dialogue-1496793029>, 7 Haziran 2017

²⁸ “Zeybekci: Katar’a 71 Uçakla 5 Bin Ton Gıda Yardımı Gönderildi”, (Çevrimiçi), **Sputnik Türkiye**, <https://tr.sputniknews.com/turkiye/201706171028933113-zeybekci-katar-ucak-5-bin-ton-gida-yardimi/>, 17 Haziran 2017

²⁹ “Türkiye ile Katar Arasındaki Güvenlik İşbirliği ve Katar’a Üs Kurulması”, **Ortadoğu Analiz**, C:9, No:81, https://www.orsam.org.tr/d_hbanaliz/8_info.pdf.

Komutanlığı” adını almıştır. Üssün büyütülmesine yönelik çalışmalar çerçevesinde 2019 yılında kışlanın hemen yanına inşa edilen 5.000 kişilik ikinci bir askerî üsse “Halid Bin Velid Kışlası” adı verilmiştir³⁰

Türkiye’nin Katar’a sağladığı destek Suudi Arabistan başta olmak üzere Katar’a abluka kararını destekleyen diğer ülkelerde tepkiyle karşılanmıştır. Türkiye’nin Katar’da asker sayısını artırma kararı almasının ardından söz konusu ülkelerin Katar’dan talep ettikleri 13 maddelik listede Türk üssünün kapatılması talebi bu rahatsızlığın en temel göstergesidir. Öneri Katar tarafından reddedilmiş ve Cumhurbaşkanı Erdoğan ise bu talebe karşı tavrını, “Türkiye'nin asker çekmesini talep etmek, bir defa Türkiye'ye karşı da maalesef saygısızlıktır. Biz herhangi bir ülkeyle savunma iş birliği anlaşmasını yaparken birilerinden izin mi alacağız? Kusura bakmasınlar, Türkiye öyle sıradan bir ülke, sıradan bir devlet değil.” ifadeleriyle ortaya koyarken 13 maddelik talep listesine yönelik yaklaşımın uluslararası hukuka aykırı olduğunu ve bir devletin egemenlik haklarına saldırı söz konusu olduğunu belirtmiştir.³¹

37

Katar’a uygulanan abluka, Türkiye ve Katar arasındaki ortaklığı test etmesi ve ikili ilişkilerin kurumsallaşmasına imkân tanınması açısından önem arz etmektedir. Bununla birlikte Katar’a abluka kararı alan ülkelerle de diplomatik bağını koparmadan belli bir seviyede tutmayı başarması, Türkiye’nin kendisi açısından da bu süreci iyi idare ettiğinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Türkiye’nin Katar krizinin başlangıcıyla birlikte hızlı davranarak ittifak içinde olduğu ülkeye tam destek vermesi, dünyada Katar gibi kendi güvenliğini sağlama noktasında güçlük çeken birçok ülke açısından da önemli bir gelişme olmuştur.

3. El-Ula Uzlaşısı’nın Ardından Türkiye-Katar İlişkileri ve Bölgede Değişen Dengeler Bağlamında İkili İlişkilerin Geleceği

5 Ocak 2021’de Suudi Arabistan’ın El-Ula kentinde gerçekleştirilen 41.Körfez İşbirliği Konseyi Zirvesi’nde Washington ve Kuveyt’in çabalarıyla; Suudi Arabistan,

³⁰ Yetim ve Akcan, **a.g.e.**, s.27

³¹ “Cumhurbaşkanı Erdoğan’dan Katar Açıklaması”, (Çevrimiçi), **NTV**, <https://www.ntv.com.tr/turkiye/cumhurbaskani-erdogandan-katar-aciklamasi,PSVc-PrBg0yaA5TGMz0h5w>, 25 Haziran 2017

BAE, Bahreyn, Mısır ve Katar arasında 3,5 yıl devam eden Körfez krizi “Dayanışma ve İstikrar Anlaşması” ile sona ermiş ve Katar’a yönelik kara, deniz ve hava ambargosunun kaldırıldığı ilan edilmiştir. El-Ula Uzlaşısı ile sınır kapılarının açılmasına, krizin yaşandığı ülkeler arasındaki diplomatik ilişkilerin yeniden tesisine ve karşılıklı büyükelçilerin tayin edilmesine rağmen bazı anlaşmazlık dosyalarının³² varlığı nedeniyle taraflar arasında atılan adımlar çerçevesinde ilişkilerin seyrinin olumluya dönüp dönemeyeceği tartışmalı bir husus olarak Körfez gündeminde güncelliğini korumaktadır.

Krizin temelinde yatan sorunların henüz çözüme kavuşturulamamış olması “kriz çözülmedi, yönetilebilir bir eksene kaydırıldı” çıkarımını da beraberinde getirmiştir.³³ Böyle bir denklemde, El-Ula Deklarasyonu’nun ardından ablukanın sona ermesine ilişkin Türk-Katar dostluğunun zarar görüp görmeyeceğine yönelik tartışmalar yapılsa da bu yakın gelecekte olası bir sonuç olarak gözükmemektedir. Yeni bir Körfez krizinin patlak verebilme ihtimali karşısında Katar’ın, Türkiye, İran ve ablukaya direnebilmesini sağlayan diğer devletlerle olan güçlü bağlarına değer vermeye devam edeceği ifade edilebilir. Nitekim, El-Ula anlaşmasının imzalanmasından sadece üç gün sonra, Katar Dışişleri Bakanı Şeyh Muhammed Bin Abdulrahman Al-Sani, anlaşmanın Doha’nın Ankara ve Tahran ile ikili ilişkilerini olumsuz yönde etkilemeyeceğini ve tüm ikili ilişkilerin ulusal egemen irade tarafından ve ulusal çıkarlar çerçevesinde şekillendirileceğini ifade etmiştir.³⁴ Bu doğrultuda, hem Türkiye-Katar ikili ilişkilerinin çok yönlü doğası hem de bölgede beklenen jeopolitik değişimler dikkate alındığında, kaldırılan ambargoyu Türkiye ile Katar arasındaki işbirliğini zayıflatacağı şeklinde yorumlamak mümkün görülmemektedir. Aksine,

³² Katar ve dört ülke arasındaki anlaşmazlık oluşturan meseleler için bkz. İhsan El Fakih, Ehssan Alsharif, Muhammed Semiz, “Körfez’de uzlaşa sağlansa da bazı anlaşmazlıklar halen çözüm bekliyor”, (Çevrimiçi), **Anadolu Ajansı**, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/korfezde-uzlasi-saglansa-da-bazi-anlasmazliklar-halen-cozum-bekliyor-/2132589>, 2 Mart 2021

³³ Ece Göksedef, “Katar’a uygulanan ablukanın kalkması Orta Doğu ve Türkiye için ne anlama geliyor?”, (Çevrimiçi), **BBC Türkçe**, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-55543576>, 6 Ocak 2021

³⁴ Giorgio Cafiero, “What does the Al-Ula summit mean for Turkey?”, (Çevrimiçi), <https://www.dailysabah.com/opinion/op-ed/what-does-the-al-ula-summit-mean-for-turkey>, 19 Ocak 2021

uzlaşmanın Katar'ın da arabuluculuğuyla Körfez Arap Ülkeleri İşbirliği Konseyi (KİK) ile Türkiye ve Mısır ile Türkiye arasındaki ilişkilerin normalleşmesi açısından da katkı sağlayacağı düşünülmektedir³⁵

Ablukanın kaldırılmasına yönelik kararın alınmasının ardından Türkiye Dışişleri Bakanlığı tarafından yapılan açıklamada, Katar'da 3,5 yıl süren ablukanın sona ermesinin memnuniyet verici olduğu ifade edilmiş ve Türkiye'nin Körfez'deki birlik ve dayanışmaya büyük önem atfettiğine vurgu yapılmıştır.³⁶ Nitekim Türkiye'nin 2020 yılının son günlerinden itibaren Suudi Arabistan, Mısır ve Bahreyn'le başlattığı diyalog girişimleri BAE-Türkiye ilişkilerinde de normalleşmenin önünü açarken, Katar'ın bütün bu normalleşme çabalarında bir katalizör işlevi gördüğü ifade edilebilir. BAE Velihaht Prensi Muhammed bin Zayid'in 24 Kasım 2021'de Türkiye'yi ziyaret etmesi ve enerji, petrokimya, teknoloji, ulaşım, altyapı, sağlık, finansal hizmetler, gıda ve tarım alanlarını kapsayan alanlarda iki ülke arasında doğrudan yatırımları içeren anlaşmalar imzalamasının ardından, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Aralık ayındaki Doha ziyaretinin, Türkiye-BAE yakınlaşmasının sağlaması niteliğinde olduğu ifade edilebilir. Bölgesel uzlaşma vurgusuyla öne çıkan ve bölgedeki ülkelerin çoğunluğunun dahil olduğu bu yeni süreçte, Türkiye- Katar iş birliğinin daha rahat bir ortamda sürmesi ve güçlü bir şekilde devam etmesi beklenilmektedir.³⁷

Türkiye'nin BAE ve Suudi Arabistan ile arasındaki siyasi ve diplomatik ilişkilerinde yumuşamanın ortaya çıkmaya başladığı dönemde, Katar ile ilişkilerin güçlendirilmeye devam edilmesinin Körfez içi siyasi dinamiklere ve Türkiye-Katar siyasi ilişkilerine yansımalarının olumlu yönde olacağı düşünülmektedir. Türkiye ve Katar arasındaki siyasi, ekonomik ve askerî alanlardaki ilişkilerin ulaştığı nokta, diğer Körfez ülkeleri ile kurulan ilişkiler açısından bir model oluşturabilecektir. Bu bağlamda, ABD'nin Afganistan çekilmesinin ardından yaşanan gelişmelere yönelik Türkiye ve Katar'ın ortak tutum sergilemesi önem arz etmektedir. Özellikle Afganistan'dan tahliyelerin

³⁵ Meliha Benli Altunışık, "The end of the Gulf rift may not signal the end of Turkey-Qatar relations", (Çevrimiçi), <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/turkeysource/the-end-of-the-gulf-rift-may-not-signal-the-end-of-turkey-qatar-relations/>, 5 Nisan 2021

³⁶ Muhittin Ataman, "Körfez'deki Normalleşme ve Türkiye", **Kriter**, Yıl 5, No:53, Ocak 2021

³⁷ Gloria Shkurti Özdemir, "Uzmanlar Cevaplıyor: Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Katar Ziyaretinin İkili İlişkiler ve Bölgesel Gelişmeler Açısından Anlamı", (Çevrimiçi), <https://www.setav.org/uzmanlar-cevapliyor-cumhurbaskani-erdoganin-katar-ziyaretinin-ikili-iliskiler-ve-bolgesel-gelismeler-acisinden-anlami/>, 7 Aralık 2021

yapılması ve ülkeye insani yardım sağlanması hususlarında öncülük eden iki ülkenin, krizin bölgedeki ülkelere ciddi şekilde sıçramaması açısından ciddi katkı sağladıkları görülmüştür.

Doha ziyareti sırasında, Türkiye’nin Kabil Uluslararası Havalimanı’nı işletme konusunda da Katar’la Türkiye arasında görüşmelerin sürdüğünü ifade eden Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın ifadelerinden³⁸ hareketle Türkiye’nin değişen bölgesel eğilimlerinin Katar ile arasındaki stratejik işbirliğini etkilemeyeceğini söylemek mümkündür:

Türk yapısı olarak Türkiye olarak tüm Körfez ülkeleri ile olan birlikteliğimizi çok daha güçlenerek devam ettirmekten yanayız. Bu ilişkileri devam ettirmekte kararlıyız. Katar'a yönelik konulan ablukalar bu yılın başından itibaren kaldırıldı. Körfez ülkeleri arasında dayanışma tesis edildi. Nasip olursa şubat ayı içinde geniş bir heyet ile Abu Dabi'ye bir ziyaretimiz olacak. Ekonomik ilişkilerde atılan adımları daha da etraflıca ele almak suretiyle, bu konuda gerek Türkiye'de gerekse BAE'de yapılan ve yapılacak yatırımlarla bunu perçinleyeceğiz. Bölgenin en güçlü ülkelerinden biri olan Katar'la attığımız adımlar bunun nişanesidir.

Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Katar ziyaretinin ardından Katar’a ait Qatar Energy şirketi ile Amerikan devi ExxonMobil ortaklığından oluşan konsorsiyum ile Güney Kıbrıs Rum Yönetimi arasında 10 Aralık’ta imzalanan ve bölünmüş adanın açıklarında 5. parselde arama ve üretim paylaşımına izin veren anlaşmaya ilişkin tartışmalar gündemde yer almaktadır. Yapılan anlaşma, bu bölgenin kendi kıta sahanlığıyla örtüşüğünü savunan Türkiye tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Doğu Akdeniz’de enerji denkleminde Katar’ın dahil olması ve anlaşmanın verdiği rahatsızlığın Katar’a iletilip iletilmediği konusunda Erdoğan şu ifadeleri kullanmıştır³⁹:

“Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin bu tek taraflı adımının ülkemizin ve Kıbrıs Türklerinin haklarını görmezden geldiğini belirttik. Çünkü söz konusu ruhsat sahasının bir kısmı Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki kıta sahanlığını ihlal ediyor ve Ada'nın ortak sahibi Kıbrıs Türklerinin haklarını yok sayıyor. Bu konuyla ilgili tabii hatırlatma yaptık. Üzüntümüzü de belirttik. Temenni ederim ki bunu aşarlar. Tabii Dışişleri Bakanlığımız da bunun takipçisi olacaktır.”

³⁸ Hilmi Hacaloğlu, “Katar’a Giden Erdoğan Şubat’ta BAE’yi Ziyaret Edecek”, (Çevrimiçi), <https://www.amerikaninsesi.com/a/katar-a-giden-erdogan-subat-ta-bae-yi-ziyaret-edecek/6341058.html>, 6 Aralık 2021

³⁹ “Türkiye'nin karşı çıktığı Katar-Kıbrıs anlaşması tartışılıyor”, (Çevrimiçi), <http://yeniyasamgazetesi2.com/turkiyenin-karsi-ciktiği-katar-kibris-anlasmasi-tartisiliyor/>, 12 Ara 2021

Türkiye Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu ise yapılan anlaşma çerçevesinde arama yapan şirketlerin Türkiye'nin kıta sahanlığına girmeyeceklerine dair güvence verdiğini ifade etmiş ve bu şirketlerin Türkiye'nin ilan edilen kıta sahanlığının güneyinde kalacaklarının da altını çizmiştir.⁴⁰

Sonuç

Türkiye, son dönemde uygulamaya çalıştığı çok boyutlu dış politikası çerçevesinde Katar ile ilişkilerini kurarken ve geliştirirken Suudi Arabistan ve BAE başta olmak üzere diğer Körfez ülkeleriyle ilişkilerini de geliştirmek istemiştir. Ancak bölgede kutuplaşmaların ortaya çıkması ile Türkiye ve Katar kendilerini aynı tarafta bulmuş ve bu nedenle dayanışma ve ardından ortaklık bağlamında iki ülke arasındaki yakınlaşma artmıştır. Arap ayaklanmalarına bölge halkları lehine destek verilmesi, Mısır darbesine ve İhvan'a yönelik izlenen siyasete karşı ortak duruş ve diğer birçok bölgesel gelişme Türkiye ve Katar arasındaki iş birliğinin giderek yoğunlaşmasına olanak tanımıştır. Bu çerçevede, Türkiye 5 Haziran 2017'de alınan Katar'a abluka uygulanmasına yönelik karara karşı duruş sergileyerek çok hızlı bir şekilde Katar'a destek sağlamıştır.

41

Çalışmadan elde edilen sonuç, 2011 öncesi dönemde iki ülke arasında uyumlu ilişkilerin olduğu, Arap Baharı süreciyle iki ülkenin pek çok alanda ortak paydada bulunduğu, 2014'ten sonra ilişkilerin giderek sağlamlaşıp güçlendiği ve 2017'den günümüze neredeyse bütün alanlarda derinleşerek devam ettiğidir. Körfez'deki krizin sona ermesinin ardından Türkiye-Katar ilişkilerinin eskisi gibi olmayacağına yönelik söylemler ortaya çıksa da sağlanan uzlaşımın Türkiye-Katar ilişkileri üzerindeki etkisinin olumlu olacağı ifade edilebilir. Diğer yandan, Türkiye'nin başından beri Katar'ın yanında yer alarak krizin sonlanmasına katkı sunduğu ifade edilebilir.

Türkiye- Katar arasındaki ilişkilerin ve işbirliğinin uzun vadede devam etmesinin hem bir beklenti olduğu hem de devletlerarası üst düzey bir plan içerisinde yer aldığı söylenebilir. İki ülke arasındaki swap anlaşmalarına ilişkin rakamların giderek artırılması, savunma sanayiine yönelik ortaklıklar, alım satım işlemlerinin yoğun bir şekilde sürdürülmesi bu plan çerçevesinde yürütülmektedir. İki ülke arasında güven

⁴⁰ “ABD ve Katar'dan Akdeniz'de Türkiye'ye Garanti”, (Çevrimiçi), <https://www.amerikaninsesi.com/a/abd-ve-katar-dan-akdeniz-de-turkiye-ye-garanti/6352653.html>, 14 Aralık 2021

odaklı ve giderek geliştirilen ekonomik birlikteliğin yanısıra stratejik ve diplomatik ortaklıkların da oluşturulduğu gözlemlenmektedir. Bu bağlamda, Türkiye ve Katar’ın birçok alanda iş birliği yapması ve ikili ilişkilerin kurumsallaşmasına yönelik atılan adımlar, iki taraf arasındaki ortaklığın kısa bir süreç içerisinde daha da gelişerek devam edeceğini göstermektedir.

Kaynakça

“ABD ve Katar’dan Akdeniz’de Türkiye’ye Garanti”, 14 Aralık 2021, (Çevrimiçi) <https://www.amerikaninsesi.com/a/abd-ve-katar-dan-akdeniz-de-turkiye-ye-garanti/6352653.html>, 22 Aralık 2021.

“Cumhurbaşkanı Erdoğan Katar'ın El-Arab Gazetesine Konuştu”, **Anadolu Ajansı**, 5 Aralık 2017, (Çevrimiçi) <https://www.aa.com.tr/tr/gunun-basliklari/cumhurbaskani-erdogan-katarin-el-arab-gazetesine-konustu/751067>.

“Cumhurbaşkanı Erdoğan’dan Katar Açıklaması”, NTV, 25 Haziran 2017, (Çevrimiçi), <https://www.ntv.com.tr/turkiye/cumhurbaskani-erdogandan-katar-aciklamasi,PSVc-PrBg0yaA5TGMz0h5w>, 22 Aralık 2021.

“Katar Donanmasına Türkiye’den 2 Savaş Eğitim Gemisi”, **Anadolu Ajansı**, 13 Mart 2018, (Çevrimiçi) <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/katar-donanmasina-turkiyeden-2-savas-egitim-gemisi/1087622>, 19 Aralık 2021.

“Katar’dan Türkiye’ye 15 Milyar Dolar Yatırım”, **Anadolu Ajansı**, 15 Ağustos 2018, (Çevrimiçi), <https://www.aa.com.tr/tr/gunun-basliklari/katardan-turkiyeye-15-milyar-dolar-yatirim/1232364>, 20 Aralık 2021.

“Milli SİHA Bayraktar, Katar görevine hazır”, Hürriyet, 1 Şubat 2019, (Çevrimiçi), <https://www.hurriyet.com.tr/teknoloji/milli-siha-bayraktar-katar-gorevine-hazir-41102246>, 19 Aralık 2021.

“Qatar says it faces campaign of lies, denies interfering”, **Reuters**, 6 Nisan 2018, (Çevrimiçi) <https://in.reuters.com/article/gulf-qatar-foreignministry/qatar-says-it-faces-campaign-of-lies-deniesinterfering-idINKBN18W0RF>, 19 Aralık 2021.

“TCMB ile Katar Merkez Bankası Arasında İmzalanan Swap Anlaşmasına İlişkin Basın Duyurusu”, **TCMB**, Sayı: 2018-33, 20 Ağustos 2018.

“TCMB ile Katar Merkez Bankası arasında İmzalanan Swap Tadil Anlaşmasına İlişkin Basın Duyurusu”, **TCMB**, 26 Kasım 2019, Sayı: 2019.

“Turkey Plays a Mediating Role to Solve Gulf Crisis Through Dialogue”, Daily Sabah, 7 Haziran 2017, (Çevrimiçi), <https://www.dailysabah.com/diplomacy/2017/06/07/turkey-plays-a-mediating-role-to-solve-gulf-crisis-through-dialogue-1496793029>, 20 Aralık 2021.

“Turkey’s BMC to Sell 85 Armored Vehicles to Qatar”, **Defense World.Net**, 14 Mart 2018, (Çevrimiçi) https://www.defenseworld.net/news/22143/Turkey___s_BM_C_to_Sell_85_Armored_Vehicles_to_Qatar#.YbxLo2hBw2w, 19 Aralık 2021.

“Türkiye ile Katar Arasındaki Güvenlik İşbirliği ve Katar’a Üs Kurulması”, **Ortadoğu Analiz**, C:9, No:81, https://www.orsam.org.tr//d_hbanaliz/8_info.pdf.

“Türkiye'nin karşı çıktığı Katar-Kıbrıs anlaşması tartışılıyor”, 12 Ara 202, (Çevrimiçi) <http://yeniyasamgazetesi2.com/turkiyenin-karsi-cikti-gi-katar-kibris-anlasmasi-tartisiliyor/>, 22 Aralık 2021.

“Uluslararası Doğrudan Yatırım (UDY) İstatistikleri”, **T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı**, (Çevrimiçi) <https://sanayi.gov.tr/istatistikler/yatirim-istatistikleri/mi0803011615>, 19 Aralık 2021.

“Zeybekci: Katar’a 71 Uçakla 5 Bin Ton Gıda Yardımı Gönderildi”, Sputnik Türkiye, 17 Haziran 2017, (Çevrimiçi), <https://tr.sputniknews.com/turkiye/201706171028933113-zeybekci-katar-ucak-5-bin-ton-gida-yardimi/>, 20 Aralık 2021.

Akdoğan, İsmail: “Katar Krizi: Değişen Bölgesel Güç Dengesinin İlk Pratik Yansıması”, **Middle Eastern Analysis / Ortadoğu Analiz**, 2017, 9(81): 16-20.

Altunışık, Meliha Benli: “The end of the Gulf rift may not signal the end of Turkey-Qatar relations”, 5 Nisan 2021, (Çevrimiçi) <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/turkeysource/the-end-of-the-gulf-rift-may-not-signal-the-end-of-turkey-qatar-relations/>, 21 Aralık 2021.

- Ataman, Muhittin ve Akdoğan, İsmail: “Türkiye’nin Körfez Ülkeleri ve Ürdün Politikası: Katar”. **Türk Dış Politikası Yıllığı 2013**, Ed. B. Duran, K. İnat, A. Balcı, SETA, 2014, İstanbul, 209-235.
- Ataman, Muhittin: “Körfez’deki Normalleşme ve Türkiye”, **Kriter**, Yıl 5, No:53, Ocak 2021, <https://kriterdergi.com/dis-politika/korfezdeki-normallesme-ve-turkiye>.
- Başkan, Birol ve Pala Özgür: “Making Sense of Turkey’s Reaction to the Qatar Crisis”. **The International Spectator**, 2020, 55(2), 65-78.
- Bekdil, Burak Ege: “Tank Deal Augments Turkey-Qatar Procurement Ties”, **Defense News**, 2 Mayıs 2018, (Çevrimiçi) <https://www.defensenews.com/industry/2018/05/02/tank-deal-augments-turkey-qatar-procurement-ties/>, 19 Aralık 2021
- Bitmez, Serdar vd.: “Türkiye-Katar ilişkileri son 20 yılda büyük gelişme gösterdi”, 6 Aralık 2021, (Çevrimiçi) <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/turkiye-katar-iliskileri-son-20-yilda-buyuk-gelisme-gosterdi/2439884>, 19 Aralık 2021.
- Cafiero, Giorgio: “What does the Al-Ula summit mean for Turkey?”, 19 Ocak 2021, (Çevrimiçi) <https://www.dailysabah.com/opinion/op-ed/what-does-the-al-ula-summit-mean-for-turkey>, 21 Aralık 2021.
- Çağrı, Zafer: “Katar’ın Türkiye’de ne kadar yatırımı var, ekonomik ilişkiler ne durumda?”, 7 Aralık 2021, (Çevrimiçi) <https://kronos34.news/tr/turkiye-katar-iliskileri-katarin-turkiyede-ne-kadar-yatirim-var-ekonomik-iliskiler-ne-durumda/>, 20 Aralık 2021
- Çelik, Kadir Ertaç: “Katar Krizi’nde Yumuşama Evresi: Türkiye ve Bölge Perspektifinden Bir Bakış” 13 Ocak 2021, (Çevrimiçi) <https://www.ankasam.org/katar-krizinde-yumusama-evresi-turkiye-ve-bolge-perspektifinden-bir-bakis/>, 19 Aralık 2021.
- Davutoğlu, Ahmet: Turkey’s foreign policy vision: An assessment of 2007. **Insight Turkey**, 2008, 10 (1), 77-96.

Dilek, Şerif: “Katar Yatırımları ve Türkiye’nin Yeri”, **SETA Analiz**, Sayı 341, Aralık 2020, <https://setav.org/assets/uploads/2020/12/A341.pdf>.

Doğan, Ahmet: “Körfez Krizi’nin 3. Yılında Çözüm Hala Uzak”, **ORSAM**, 20 Kasım 2020, (Çevrimiçi), <https://orsam.org.tr/tr/korfez-krizinin-3-yilinda-cozum-hala-uzak/>, 19 Aralık 2021.

Ereli, Gökhan ve Doğan, Ahmet: Türkiye-Körfez İlişkilerinde Bir Model Ortaklık: Türkiye-Katar İlişkileri”, 8 Aralık 2021, (Çevrimiçi) <https://www.orsam.org.tr/tr/turkiye-korfez-iliskilerinde-bir-model-ortaklik-turkiye-katar-iliskileri/>, 18 Aralık 2021.

Göksedef, Ece: “Katar’a uygulanan ablukanın kalkması Orta Doğu ve Türkiye için ne anlama geliyor?”. **BBC Türkçe**, 6 Ocak 2021, (Çevrimiçi) <https://www.bbc.com/turkce/haberlerdunya-55543576>, 21 Aralık 2021.

Hacaloğlu, Hilmi: “Katar’a Giden Erdoğan Şubat’ta BAE’yi Ziyaret Edecek”, 6 Aralık 2021, (Çevrimiçi) <https://www.amerikaninsesi.com/a/katar-a-giden-erdogan-subat-ta-bae-yi-ziyaret-edecek/6341058.html>, 20 Aralık 2021.

Kadak, Şelale: “Digitürk resmen satıldı”, **Sabah**, 3 Haziran 2016, (Çevrimiçi) <https://www.sabah.com.tr/ekonomi/2016/06/03/digiturk-resmen-satildi>, 20 Aralık 2021

Muriç, Kübra: “Türkiye-Katar İlişkileri ve Bölgesel Dengeler”, **İNSAMER Araştırma 122**, 2020, <https://www.insamer.com/tr/uploads/pdf/rapor-turkiye-katar-iliskileri-ve-bolgesel-dengeler.pdf>.

Özdemir, Gloria Shkurti : “Uzmanlar Cevaplıyor: Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın Katar Ziyaretinin İkili İlişkiler ve Bölgesel Gelişmeler Açısından Anlamı”, 7 Aralık 2021, (Çevrimiçi) <https://www.setav.org/uzmanlar-cevapliyor-cumhurbaskani-erdoganin-katar-ziyaretinin-ikili-iliskiler-ve-bolgesel-gelismeler-acisindan-anlami/>, 20 Aralık 2021.

Pala, Özgür ve Aras, Bülent: “Practical Geopolitical Reasoning in the Turkish and Qatari Foreign Policy on the Arab Spring”. **Journal of Balkan and Near Eastern Studies**, 2015, 17(3), 286-302.

World LNG Report 2021, International Gas Union, 3 Haziran 2021, (Çevrimiçi)
https://naturgas.com.co/wpcontent/uploads/2021/07/IGU_WorldLNG_2021_compressed.pdf, 20 Aralık 2021.

Yetim, Mustafa ve Akcan, Nurbanu: “Türkiye-Katar Ortaklığında Sert Güç”.
Ortadoğu Analiz, 2020, 11(92), 24-28.

Yetim, Mustafa: “Katar 2015”. **Ortadoğu Yıllığı 2015**, (11), Açılım Kitap, İstanbul, 2016, 307-325.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu makalede etik kurul izni gerekmemektedir. (Ethics committee approval is not required for this manuscript).

UNUTULMAMIŞ SAVAŞ: İKİ SAVAŞ ARASINDA İRAN'IN KARABAĞ SORUNU

* Naseraddin ALIZADEH

Öz

İran Birinci Karabağ Savaşı döneminde ülke içine bilgi akışını sınırlamaya çalıştığı gibi Mayıs 1994'ten Eylül 2020'e değin dondurulan savaşı unutturmak istemiştir. Buna karşın, İran vatandaşı Türk/Azerbaycanlı eylemciler ve öğrenciler savaşı anımsatmaya ve İran'ın ikili oyunu olarak gördükleri siyaseti sorgulamaya kalkmışlardır. İran, sorgulanan ve sürekli anımsatılan tartışmalı Karabağ siyasetinin Azerbaycan Cumhuriyeti vatandaşlarında da kuşku uyandırmasını istememiştir. Böylece, gerçekçi siyasetle bu konuda bilgili olmayanları bilgisiz bırakmaya ve bilgilenen kesimlere kendi anlatısını sunmaya çalışmıştır. Bu çalışmada İranlı askerler, din adamları ve siyasetçilerin şimdiye değin incelenmeyen demeçleri, anıları, söyleşileri ve belgeleri ele alınarak İran tarafından yeniden biçimlendirerek sunduğu Karabağ Savaşı anlatısı araştırılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre, gerçekçi bir işbölümü sonucu iki Karabağ Savaşı arasında hiçbir üst düzey İranlı siyasetçi ve devletin tekelinde olan ana medya Karabağ sorununu gündeme getirmemiş Ermenistan'ın işgalciliğinden söz etmemiştir. 2010'lı yıllarda bilinçlenen kesimin artması sonucu genelde Azerbaycan illerinden olan görece alt düzey siyasetçiler, askerler ve yazarlar Birinci Karabağ Savaşı ve İran'ın savaşa yönelik siyaseti bağlamında hedef kitlelerde algı oluşturmaya çalışmışlardır. Söz konusu unutturma ve anımsatma savaşımı sonucu, 2010'lı yıllara değin gizli tutulan bilgiler medyaya sızdırılmıştır. Bunların en önemlisi Haydar Aliyev'in iktidara gelmesiyle İranlı subayların askeri eğitim sağlamak amacıyla Azerbaycan'a gönderilmeleridir. Çalışmada söylem incelemesi yöntemine dayanarak bu askeri yardımların niteliği, ölçeği, nasıl ve hangi amaçlar için yeniden biçimlendirilmesi tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Karabağ Savaşı, Dondurulmuş Savaş, Dış Siyaset, Güney Kafkasya, İran

THE UNFORGOTTEN WAR: IRAN'S KARABAKH PROBLEM DURING TWO WARS

Abstract

During the First Karabakh War, Iran tried to limit the information flow into the country. The same policy continued when the war was frozen from May 1994 to September 2020. However, Iranian Turk/Azerbaijani activists and students attempted to remind the war and question the policies that they saw as Iran's dual game. On the other hand, Iran's controversial Karabakh policy, could arouse suspicion among the Republic of Azerbaijan's citizens, whom Iran aimed to influence. Thus, adopting realistic politics, Iran has tried to boycott those who were not aware of the Karabakh War and to present its own narrative to the informed segments. Examining the statements and documents of Iranian soldiers, clergies and politicians, this study aims to explore the reconstructed war narrative provided by Iran. Results of the study showed that no senior Iranian politicians nor the state-led media brought the Karabakh issue to the agenda between the two Karabakh Wars. An increase in awareness and access to social media breaking the monopoly on information flow forced relatively junior Iranian politicians, soldiers, and writers to reconstruct their own image of war and propagate it among the target masses. As a result of this forgetting and reminding struggle, information that was kept secret until the 2010s was leaked to the media. The most important leaked information was the Iranian officers being sent to Azerbaijan for military training after Heydar Aliyev came to power. Adopting discourse analysis method this study examines the nature and scale of the military aids in question as well as the underlying reasons and aims for reconstructing and propagating them.

Keywords: Karabakh War, Frozen War, Foreign Policy, South Caucasus, Iran

* Dr. Öğretim Üyesi, Karabük Üniversitesi, alizadeh@karabuk.edu.tr ve na.alizadeh2005@gmail.com
ORCID: 0000-0002-0724-7394

Cite as/ Atıf: Alizadeh, N. (2022). Unutulmamış Savaş: İki Savaş Arasında İran'ın Karabağ Sorunu. *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, 10(1), 47-89.

Received/Geliş: 15.12.2021

Accepted/Kabul: 25. 1.2022

Giriş

Haydar Aliyev'in 1993'te başlayan cumhurbaşkanlığı döneminde İran-Azerbaycan ilişkileri belirgin bir düzeyde artmıştır. Aliyev, Ekim 1993'te Cumhurbaşkanı Rafsancani'yi Bakü'ye davet ederek İran'ın Elçibey döneminde Azerbaycan'dan duyduğu tehdit algısını gidermeye çalışmıştır. Rafsancani'nin anlatısına göre, Aliyev Azerbaycan'da İslam devleti kurulabileceğinden söz etmiş İran'ı Azerbaycan topraklarını savunmaya ve işgal edilen bölgeleri geri almaya yardıma çağırmıştır.¹ Böylece, Aliyev İran'ın güvenini kazanarak bu ülkeyi yanına almanın yanı sıra Ermenistan'ın en önemli soluk yolu olan İran-Ermenistan sınırının kapatılmasını da amaçlamıştır. Azerbaycan'ın bu beklentisini karşılamak İran için getirileri ve götürüleri olabilirdi.

İsa Kanber'in geçici cumhurbaşkanlığı (Mayıs ve Haziran 1992) ve Elçibey'in cumhurbaşkanlığı döneminden (Haziran 1992- Haziran 1993) önce Azerbaycan İran'dan arabuluculuk rolü ummuştur. Yalnız, Yakup Memmedli'nin Azerbaycan cumhurbaşkanlığı sorumluluklarını üstelendiği dönemde Tahran'da Ermenistan-Azerbaycan arasında görüşmeler sürürken İran'ın isteği üzerine varılan geçici ateşkes Karabağ Ermenileri tarafından bozulmuş ve Tahran'da antlaşmanın imzalandığı 8 Mayıs 1992'de Şuşa işgal edilmiştir.² Bu olayın ardından 18-19 Mayıs 1992'de Ermeniler Laçın'ı da işgal ederek Karabağ ve çevresine hâkim olmak için yüksek önem taşıyan bölgeleri ele geçirmişlerdir. Farklı kaynaklar bu olayların Rusya Federasyonu'nun (bundan sonra RF) yardımı ve girişimiyle gerçekleştiğini göstermiş

¹ Yaser Hashemi Rafsancani (2020), "Revayeti Caleb az Hozure Aytollah Hashemye Rafsancani dar Mantaqeye Qarebagh", **Donya-e-Eghtesad**, 22 Ekim 2020, (çevrimiçi), <https://bit.ly/3HhwOgV>; Naseraddin Alizadeh, "Rol Kuramı Açısından İran'ın I. Karabağ Savaşı'ndaki Dış Siyaseti", **Ermeni Araştırmaları**, No: 69, 2021, s.120-131.

² Ceyhun Mahmudlu ve Shamkhal Abilov, "The Peace-making Process in the Nagorno-Karabakh Conflict: Why did Iran Fail in Its Mediation Effort?", **Journal of Contemporary Central and Eastern Europe**, Volume: 26, No:1, 2018, p.38; Alizadeh, "Rol Kuramı", s.109-111. O dönemde Azerbaycan'ın Savunma Bakanı olan Rahim Kaziyev'in verdiği bilgilere göre 7 Mayıs'ta Şuşa Tugayı'nın başında olan Elburus Orucov Ermenilerin saldırıya geçmek istediğini bildirerek önleyici saldırıya geçme izini istemiştir ancak Kaziyev böyle bir saldırının Tahran'da geden görüşmeleri baltalanmasıyla sonuçlanacağından Orucov'un önerisini onaylamaz. Bkz. Rahim Kaziyev, "AzadliqRadiosu: Rəhim Qaziyev: Mən Şuşa Getmə, Başıma Güllə Çaxacam Deməmişəm", **AzadliqRadiosu**, 10 Mayıs 2020, (çevrimiçi), https://www.youtube.com/watch?v=c_fSFXCw6KY.

olsa da Ermenistan devletinin bundan habersiz olması olanaksızdır.³ RF böylece kendi dışında başka bir ülkenin bölgede arabulucu rolü oynamasını engellemiştir. Dolayısıyla, İran'ın Karabağ Savaşı'nda etkisiz bir oyuncu olduğu ve daha da önemlisi Ermenilerin ve RF'nin eşgüdümünde Azerbaycan siyasilerini tuzağa düşürdüğü kuşkusu yaranmıştır.⁴ Bugüne değin İran'ın Şuşa işgalinde doğrudan bir payı olduğunu gösteren belge sunulmamıştır.⁵ Ancak, arabulucu konumunda bir ülke olarak İran, elindeki diplomatik ve ekonomik araçlarla Ermenistan'ı varılan andlaşmanın gereğini yapmaya zorlamamıştır. Oysa, diplomatik temaslar ve ekonomik tehditlere yetinerek bu olaydan sonra Ermenistan ile ilişkilerini sürdürmüş, bu ülkeye önemli baskı uygulamamış ve sınırlarını anlaşmayı kullanan Ermenilere açık tutmuştur.⁶ Dolayısıyla, İran Aliyev'in yardım çağrısını olumlu yanıtlamakla önemli bir oyuncu olduğunu ve Şuşa başta olmak üzere Azerbaycan'ın işgal edilmiş topraklarında yaşananlarda payı olmadığını kanıtlayabilirdi. Bunun yanı sıra sınırlarını Ermenistan'a kapatarak ve Azerbaycan'ı askerî açıdan kollayarak Güney Kafkas'ta kendisi için etki alanı oluşturabilirdi. Bu girişimiyle Güney Azerbaycanlılar başta olmak üzere İran vatandaşı Türklerin ve Azerbaycan Cumhuriyeti vatandaşlarının güvenini kazanarak rakip gördüğü Batı ülkeleri, Türkiye ve İsrail'in bölgede daha etkin bir rol üstlenmesinin karşısını da alabilirdi. Yalnız, Karabağ sorunun çözülmesi ve genel olarak daha güçlü bir Azerbaycan devleti İran'da yaşayan Türkleri (özellikle Güney Azerbaycanlıları) etkileyerek bu ülke için sorun oluşturma olasılığı da vardı. Bunun yanı sıra Ermenistan'a baskı uygulamak ve Azerbaycan'ı askerî açıdan kollamak İran'ı Rusya ile karşı karşıya getirebilirdi. Ermenistan'a karşı Azerbaycan'ı kollamak Batı ülkeler ile olan sorunları da artırabilirdi.⁷ Bu olanaklar ve olasılıklar İran'ı ikili oynamaya doğru itmiştir.

³ Thomas De Waal, **Black Garden: Armenia and Azerbaijan through Peace and War**, New York, New York University Press, 2003, pp. 176-179; Alizadeh, "Rol Kuramı", s.110.

⁴ Örnek için bkz.: Vefa Qulizade, "Moşavere Sabeqe Dovlate Azerbaycan: Rusiye Yekbar Dekhalate İran dar Monaqeseye Qerebağ ra Motavaqqef Kard (Farsça)", **Arannews**, 15 Aralık 2013, (çevrimiçi), <https://bit.ly/3H0Yia>.

⁵ Örneğin Tahran görüşmelerinde Azerbaycan'ı temsil eden Yakup Memmedov İran'ın Şuşa'nın düşmesinde doğrudan bir etkisinin olmadığını söylemiştir. Bkz.: Yakup Memmedov, "Yaqub Məmmədov 1992-ci İlin Tarixi Sırrını Açdı", **MİA**, 10 Ocak 2017, (çevrimiçi), <https://bit.ly/3dJoxWg>

⁶ Alizadeh, "Rol Kuramı", ss.130-133.

⁷ Emil Souleimanov and Ondrej Ditrych, "Iran and Azerbaijan: A Contested Neighborhood", **Middle East Policy**, Volume: 14, No.2, 2007; Brenda Shaffer, **Borders and Brethren: Iran and the Challenge of Azerbaijani Identity**, Cambridge, MA and London, MIT Press, 2002; Michael P. Croissant, **The**

Aliyev'in iktidara gelmesiyle İran Ermenistan'a baskı oluşturmaktansa bu ülkeyle ilişkilerini sürdürmüş, çalışmanın izleyen bölümlerinde tartışılacağı üzere Azerbaycan'a kısıtlı gizli askeri eğitim sağlamıştır. Azerbaycan'la olan söz konusu askeri ilişkiler yıllarca gizli tutulmuştur ancak 2010'lu yıllarda iki önemli neden dolayı İran'ın güvenlik ve askeri sorumluları tarafından ülkenin amaçlarına uygun bir biçimde açıklanmıştır. Bu nedenlerin ilki kimi İran vatandaşı Türklerin ülkelerinin Ermenistan'la olan ilişkilerini eleştirmeleri, İran'ı Karabağ'ın işgalinde sorumlu görmeleri ve bu ülkenin kendine biçtiği Müslümanları savunma rolüne ters olarak Birinci Karabağ Savaşı'nda Fars milliyetçiliğine öncelik verdiğini ileri sürmeleri olmuştur. İkinci neden ise askeri yardımların açıklanmasının İran'ın Azerbaycan Cumhuriyetinde etkili olma amacına katkıda bulunabileceğidir.

Bu çalışmada 1994'te dondurulan ve 2020'de yeniden başlayan iki Karabağ Savaşı arasında İran'ın Azerbaycan'ın işgal edilen topraklarına yönelik siyaseti irdelenmiştir. Bu doğrultuda, söz konusu siyasetten sorumlu olan kesimlerin şimdiye değin araştırılmayan demeçleri, anıları, iddiaları ve söyleşileri incelenerek Birinci Karabağ Savaşı'nın nasıl ve hangi amaç için İran tarafından yeniden biçimlendirilip sunulduğu tartışılmıştır. Araştırılan metinlerin ve videoların siyasi güç ve tarihsel bağlamla ilişkide üretildiği için "söylem incelemesi" çalışmanın yöntemi olarak kullanılmıştır.

1. Sorgulanan Savaş

İran-Irak savaşından sonra İran'da yükselen Türklük ve Azerbaycanlılık bilinci 1990'lı yılların ikinci yarısında toplumsal harekete dönüşmüştür. 1995 meclis seçimleri sürecinde Tebriz'de yaşanan ayaklanmalar, Temmuz ayında geçirilen yıllık Babek Kalesi şölenleri, Hatemi yönetimi döneminde (1997-2005) artan Türkçe gazeteler ve kitaplar, ve özellikle Türk öğrencilerin yayımladığı dergiler, kurdukları dernekler, şölenler, gösteriler ve toplantılar Türklük bilincinde derin değişimlerin yaşandığını göstergesiydi.⁸ Birinci Karabağ Savaşı döneminde olduğu gibi savaştan sonra da kimi

Armenia-Azerbaijan Conflict: Causes and Implications, Greenwood Publishing Group, 1998; Thomas Goltz, "Eurasia Letter: The Hidden Russian Hand," **Foreign Policy**, No: 92, 1993, pp. 92-116.
⁸ Bkz.: Gilles Riaux, "The Formative Years of Azerbaijani Nationalism in Post-Revolutionary Iran", **Central Asian Survey**, Volume: 27, No:1, 2008, pp.45-58; Shaffer, A.g.e.; Emil Souleimanov vd. "The

Güney Azerbaycanlı öğrenciler, Karabağ'ın işgaline, katliamlara ve İran'ın Karabağ siyasetine karşı çıkmışlardır. 2000'li yıllarda Azerbaycanlı öğrenciler çeşitli toplantılar, yayınlar ve gösterilerle İran'da yaşayan Türklerin bu konuya duyarlılığını artırmaya çalışmışlardır. Örneğin, Nisan 2003'te Tebriz Azad Üniversitesi ve Tebriz Üniversitesi öğrencileri Karabağ'da yaşanan katliamları anlatmak için bir sergi düzenlemişlerdir ancak Ermenistan elçiliğinin itirazı ve Doğu Azerbaycan valiliğinin müdahalesiyle sergi iki gün sonra kapatılmıştır.⁹

İran'da devlete yakın kesimler dışında kimseye sokak gösterisi ve yürüyüş izini verilmez. Yalnız, bu kuralın tek istisnası Ermenilerin 24 Nisan yürüyüşleridir. Ermeniler her yıl Tahran ve İsfahan gibi kentlerde polis koruması altında yürüyüş düzenlerler. İran devleti, Birinci Dünya Savaşında Osmanlı topraklarında gerçekleştiği iddia edilen "Ermeni soykırımını" resmen tanımamaktadır. Buna karşın, rejime bağlı kesimler dışında yalnızca Ermenilere kentlerin kalabalık sokaklarında yürüyüş hakkı tanımak tartışma konusu olmuştur. Kimi Güney Azerbaycanlı, Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı topraklarında yaşandığı iddia edilen "Ermeni soykırımına" ilişkin yürüyüş hakkı tanınırken aynı dönemde ülkenin Batı Azerbaycan ilinde on binlerce vatandaşın Asuriler ve Ermenilerce katliamını anmanın yasaklanmasına ve unutturulmasına karşı çıkmıştır.¹⁰ 2004'te bir grup Güney Azerbaycanlı İran İçişleri Bakanlığına bir dilekçe sunarak Birinci Dünya Savaşı süresinde Urmu (Urmiye), Salmas ve Hoy gibi kentlerde yaşanan söz konusu katliamları kınamak istediklerini bildirmişlerdir. Onlar İçişleri Bakanlığı'ndan olumsuz yanıt alınca Ermenilerin 24 Nisan 2004 yürüyüşü sırasında kınama etkinliği düzenlemişlerdir. Bu olayda birçok Güney Azerbaycanlı Ermeni göstericilerce yaralanıp kimisi de polis ve güvenlik

Rise of Nationalism among Iranian Azerbaijanis: A Step toward Iran's Disintegration?", **Middle East Review of International Affairs**, Volume: 17, No:1, 2013, p.76; Naseraddin Alizadeh (ed.), **Conbeşe Daneşcuiye Azerbaycan** (Farsça-Türkçe), Tebriz, 2005; Naseraddin Alizadeh ve Hadi Morteza (eds.), **Çaleşe Hoviyet dar Azerbaycan** (Farsça-Türkçe), İsfahan Teknik Üniversitesi, 2006; Cemil Doğaç İpek, "Güney Azerbaycan Türklerinde Kimlik Sorunu", **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, C:12, No.1, 2012, ss.267-283; Omid Shokri, "Negahi be Naşriyate Daneşcuiye Azerbaycan (Farsça)", **Conbeşe Daneşcuiye Azerbaycan** (ed. Naseraddin Alizadeh), Tebriz, 2005, ss.123-138.

⁹ Alizadeh, Conbeşe, s.52.

¹⁰ I. Dünya Savaşında İran'ın Batı Azerbaycan ilinde yaşananlar için Bkz.: Tohid Melekzadeh Dilmeqani, **Azerbaycan dar Cange Cahaniye Avval ya Facaye' Cilovluq, Akhtar** (Farsça), Tebriz, 2006; Asghar Heydari, "Holokaste Cilovluq dar İran ve Naqşe Engelestan dar an ya Talaşe Engelestan baraye Taşkile Cumhuriye Armanestan dar Khake İran (Farsça)", **Motaleate Tarikhi**, C:8, No. 31, 2010, ss. 231-261.

güçleri tarafından tutuklanmıştır.¹¹ Bunun ardından Türk öğrenciler Tebriz, Zencan ve Tahran Üniversiteleri başta olmak üzere birçok üniversitede tepki gösterileri ve toplantılar gerçekleştirmişlerdir. Tebriz Üniversitesi öğrencileri rektörlük binasında toplanarak resmi yürüyüş izni istemişlerdir. Sonunda itirazların büyümemesi için öğrenciler ve üniversite sorumluları bir gün sonra gerçekleşmesi kabul edilen bir toplantı üzerinde anlaşmışlardır. Binlerce öğrencinin katılımıyla geçirilen bu toplantıda Birinci Dünya Savaşı'nda yaşanan olaylar dışında Karabağ Savaşı da konunun uzmanlarınca anlatılmıştır.¹²

2005'te İran cumhurbaşkanı adayı olmak isteyen Aliakber Velayeti (Karabağ Savaşı döneminde İran Dışişleri Bakanı) Tebriz Üniversitesi konuşmasında İran'ın Karabağ Savaşı'na yönelik tutumunu eleştiren öğrencilerle karşılaşmıştır. Velayeti bu tepkilerle yüzleşince İran'ın Karabağ Savaşında Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü tanıdığını ve Azerbaycan'ı kolladığını ileri sürmüştür.¹³ Üniversitelerde Hocalı katliamıyla ilgili yıllık törenler geçirilip dergiler yayımlanmıştır. Örneğin, Urmiye Üniversitesi öğrencileri yıllık Karabağ haftası etkinliği düzenlemiştir.¹⁴ 2000'li yıllarda Karabağ Savaşı'nı anlatan farklı kitaplar yayımlanmıştır. Ayrıca, Türk nüfusunun ağırlıklı olduğu illerde yayımlanan gazeteler ve öğrenci dergileri Karabağ Savaşı'nda olup bitenlerle ilgili makaleler yayımlayarak toplumu bilgilendirmeye çalışmışlardır.¹⁵

¹¹ Alizadeh, Conbeşe, s.53.

¹² Alizadeh, A.g.e., ss.53-54.

¹³ Alizadeh, Conbeşe, ss.54-55.

¹⁴ İbrahim Savalan, "Sukht Urmu (Farsça)", **Conbeşe Daneşçuiye Azerbaycan** (ed. Naseraddin Alizadeh), Tebriz, 2005, s.57.

¹⁵ Shokri, A.g.e., s.129.

Fotoğraf 1: Ermenilerin Tahran'da Yıllık Yürüyüşleri

Kaynak: Afkarnews, SNN, Fararu ve Tasnimnews¹⁶

İran'ın Karabağ'ın işgaline yönelik tutumunu eleştirme üniversitelere kısıtlı kalmamıştır. Örneğin, İran'ın Ermenistan ile artan işbirliğine itiraz eden bir kitle 26 Aralık 2012'de Doğu Azerbaycan ilinin Marağa kentinde gösteri düzenlemiştir. Bu olayda içinde bir din adamının da bulunduğu birçok kişi tutuklanmışlardır.¹⁷ 2016'da Tebriz'de de benzer çağrılar olmuştur.¹⁸ Tebriz Traktör kulübü taraftarları defalarca Karabağ'a destek sloganlarını seslendirip Hocalı katliamı yıldönümlerini anmışlardır. Futbol oyunlarında Karabağ'daki işgal ve katliama itiraz edenler İran güvenlik güçlerince tutuklanmışlardır.¹⁹

Şubat 2019'da Ermenistan Başbakanı Paşinyan Tahran'ı ziyaret etmiştir. Onun, Hocalı katliamının yıl dönümünde Tahran Ararat salonunda “Karabağ Ermenistan'dır” pankartı önünde özçekimi (selfie) görüntüsü sosyal medyada paylaşıldıktan sonra geniş tepki çekmiştir. Bunun ardından Traktör takımı taraftarları statlarda “Karabağ bizimdir, bizim olacak” yazısıyla tepki gösterip Ermenistan bayrağını yakmışlardır.²⁰

¹⁶ Görsellerin kaynağı: **Farsnews/Afkarnews**, <https://bit.ly/3oKVzO>; **SNN**, (Çevrimiçi), https://snn.ir/files/fa/news/1397/2/4/262210_861.jpg; **Fararu**, (Çevrimiçi), https://cdn.fararu.com/files/fa/news/1394/2/4/202442_845.jpg; “Rahpeymaiye Aramaneye Tehran dar 24 Avri, **Tasnim**, 24 Nisan 2014, (Çevrimiçi), <https://bit.ly/3ET5lla>.

¹⁷ Bu olayın haberi için Bkz.: “Konferanse Qarebağ, Talaşi baraye Tabraye İran (Farsça)”, **Güneynews**, 14 Temmuz 2013, (çevrimiçi), <https://bit.ly/3doIWQh>.

¹⁸ Örneğin Bkz.: “Payame Hoccat'ul İslam Azimi Qadimi dar Khosuse Farakhane Tacammoe Ruze Pancşanbe (Farsça)”, **Araznews**, 6 Nisan 2016, (çevrimiçi), <https://www.araznews.org/fa/?p=24363>.

¹⁹ Örneğin Bkz.: “Tebriz: Bazdaşte Amir Valizadeh ve Azimi Qadim (Farsça)”, **Oyannews**, 9 Nisan 2016, (çevrimiçi), <https://bit.ly/3GfFu71>; “Tamaşagerane Traktorsazi: Qarebağ Motaalleq be Mast ve Motaalleq be Ma Khahad Mand”, **Anadolu Haber Ajansı**, 1 Mart 2019, (çevrimiçi), <https://bit.ly/3Gm1NYZ>; “Tebrizli Tarfatarlardan “Karabağ Bizimdir” Sloganı, **Cumhuriyet**, 2 Mart 2019, (çevrimiçi), <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/tebrizli-tarfatarlardan-karabag-bizimdir-slogani-1273564>

²⁰ “Haşiyeye Safare Paşinyan, Nokhostvazire Armanestan be İran (Farsça)”, **DW**, 2 Mart 2019, (çevrimiçi), <https://www.dw.com/fa-ir/iran/a-47751279>

Tepkilerin büyümesiyle oy almak isteyen Azerbaycanlı millet vekiller de mecliste bu olaya itiraz etmişlerdir. Urmu kentinin millet vekili Hadi Bahdırî İran Dışişleri Bakanı'nı meclise çağırarak sorgulayacağını bildirmiştir.²¹ Tepkilerin büyümesiyle rejime yakın gençler içinde tanınan Raifipur da konuya açıklama getirmek zorunda kalmıştır. Onun amacı Cumhurbaşkanı Ruhanî hükümetinin siyasetinin rejimin siyaseti olmadığını ileri sürerek İran Türkleri ve Azerbaycan Cumhuriyeti halkını ikna etmektir. Oysa, İran'ın üst düzey siyasetçileri bu konuyu görmezden gelmeyi tercih etmişlerdir. Raifipur bu konudaki kaygılarını şöyle anlatır:

“Ülkemizde Türk vatandaşlarımız var. Saygılı Türk vatandaşlarımız Ermenistan konusuna hassaslar. ... Azerbaycan utanmazcasına bizim Ermenilerden yana olduğumuzu söylüyor. Bu iddiaları İran'da [etnik] ayrılıkçı eğilimleri güçlendirmek içindir. Pantürkizm ve Traktör takımının oyunlarında verilen “Azerbaycan bir olsun, merkezi Tebriz olsun” sloganları [bunun örneğidir]. Sayın Dışişleri Bakanı Dr. Zarif gel de açıklama yap; neden Hocalı katliamı gününde Ermenistan Cumhurbaşkanı'nı (Başbakanı'nı) İran'a davet ediyorsunuz? [Böylece] gelip Ararat salonunda konuşsun, arkasında da bir pankart açılsın ve üstünde “Karabağ Ermenistan'ın ayrılmaz toprağıdır” yazılsın! Ben Karabağ'ın İslam'ın ayrılmaz toprağı olduğunu söylüyorum. ... Gidin bakın, Ermenistan Başbakanı bunu yaptıktan sonra Azerbaycan Cumhuriyeti medyası [bizim hakkımızda] neler söylüyor. Gidin bakın ülkemizin Türk bölgelerinde öğrenciler kendi aralarında neler konuşuyorlar. Öğrenciler “şimdi doğru söylediğimizi anladınız mı?” diyorlar.”²²

2. Karabağ Savaşı'nın Yeniden Biçimlendirilmesi

Bir yandan İran vatandaşı Türkler ve özellikle Azerbaycanlı eylemcilerin baskısı ve öte yandan İran'ın etkilemek istediği Azerbaycan Cumhuriyeti vatandaşlarını ikna etme gereksinimi bu iki kesimle etkileşimde olan İranlı siyasetçileri tepki vermeye zorlamıştır. İki Karabağ savaşı arasında İran'ın önemli siyasetçileri ve devletin tekelinde olan ana medyaları genelde Karabağ Savaşı'na ilişkin sessiz kalmayı tercih etmişlerdir. Bunun nedeni İran Türklerini bu konuda bilgilendirmemek olabilir. Yalnız, Azeri-Seher TV gibi ülke içinde ulaşılmayan ve Azerbaycan Cumhuriyetine yönelik yayın yapan medyalar ve İran'ın Azerbaycan ilinden olan siyasetçiler Karabağ Savaşı'na ilişkin amaca uygun bilgiler yaymışlardır. Dolayısıyla, İran gerçekçi bir siyasetle amaç kitlesini bilgilendirmeyi ve ötekilere bilgi sağlamamayı hedefleyerek

²¹ DW, A. g.y.

²² Ali Akbar Raefipur, “Qarebağ ve Şahadate İranean”, **Havadarane Raefipur**, 13 Ekim 2020, (çevrimiçi), <https://www.youtube.com/watch?v=lgXhhGUfiDI>

buna uygun görev paylaşımı yapmıştır. Öte yandan, İranlı Türk eylemciler ellerindeki kısıtlı araçlarla Karabağ Savaşı ve İran'ın tutumuna ilişkin kendi düşüncelerini yaymaya çalışmışlardır. Bu çekişmeler ve daha önce dokunulduğu gibi İran'ın Azerbaycan Cumhuriyeti vatandaşlarına yönelik propaganda yapma siyaseti bu konuda sorumlu olan kurumları, siyasetçileri, din adamlarını ve askerleri sessizliği bozmaya yönlendirmiştir. Bunlardan biri Erdebil'in eski valisi, 2012-2016 aralığında Erdebil'in millet vekili ve Meclisin Güvenlik Komisyonu'nun yardımcısı olan General Mensur Hakikatpur'dur. Sipah (İran Devriminin Muhafızları) üyesi olan Hakikatpur, Halk Cephesinden sonra iktidara gelen Haydar Aliyev ile ilişkide ve işbirliğinde olmuştur. Genel olarak İran'ın alt düzey siyasetçileri ve özellikle Hakikatpur Karabağ Savaşı'nda yaşananları yeniden biçimlendirerek sunmaya çalışmıştır. Bu nedenle burada General Hakikatpur'un savaştan sonraki anlatılarından yola çıkarak özellikle Şuşa işgali ve Hocalı katliamı sırasında yaşanan olaylar özetle anlatılacaktır. Hakikatpur bir söyleşisinde, Şuşa'nın işgal edildiği günde Tahran'da geçirilen Azerbaycan- Ermenistan görüşlerini göz ardı ederek bu kentin işgalini ve bu olaydan önce gerçekleşen Hocalı katliamını Halk Cephesi'nin güçlerini bölgeden çekmesi ile ilişkilendirmiştir:

“Halk Cephesi Azerbaycan'ın merkezi hükümetini [Ayaz Mütallibov ve Yakup Memmedov hükümetini] devirmek için [kendine bağlı askeri] güçlerini Karabağ'dan geri çekmiştir. Bu olay Şuşa'nın düşüşüne ve Hocalı katliamına sonuçlanır. Karabağ bölgelerinden çıkan bu güçler merkezi hükümeti devirmek için Bakü'ye doğru gelirler. Bu girişim Ermenilerin işbirliğiyle gerçekleşir. Bunun [Ermeniler ve Halk Cephesi'nin bu işbirliğinin] amacı rahatlıkla Karabağ'ı işgal etmektir.”²³

Halk Cephesi'ne bağlı savaşçıların Tahran görüşmeleri sırasında Bakü'deki iktidar çekişmelerine katılmak amacıyla bölgeden çekildiği Cephe'nin muhalifleri ve dönemin savunma bakanı Rahim Kaziyev tarafından da ileri sürülmüştür.²⁴ Kaziyev, savaşın ilk yıllarında Azerbaycan'ın ordu sahibi olmamasından ve savaşçılarının Sovyet ordusundan kalan askerlerden ve çeşitli siyasi grupların gönüllülerinden

²³ Mansur Hakikatpur, “Hadafe Amrika Teşkilatına İsraille Dovvom dar Mantaqe Ast (Farsça)”, **Fardanews**, 8 Kasım 2020, (çevrimiçi), <https://bit.ly/3dMLgBE>

²⁴ Örneğin Şuşa'nın işgalinden sekiz gün sonra (16 Mayıs 1992'de) Kaziyev Bakü'de Halk Cephesi toplantısında bunu dile getirir. Bkz.: “Rahim Qaziyev Şuşa Getsə Başıma Güllər Vuracam İfadəsini İşlətməyib!”, **MsPartiot**, 10 Haziran 2010, (çevrimiçi), <https://www.youtube.com/watch?v=b8JvvMauaB4>

oluşturduğundan söz etmiştir.²⁵ Büyük ölçüde Halk Cephesi ve küçük ölçekte Ayaz Mütellibov ve Haydar Aliyev'e yakınlığı olan bu gönüllülerin bir bölümü 20 Nisan 1992'den itibaren Bakü'de başlayan gösterilere ve iktidar savaşlarına katılmak üzere savaş bölgesinden ayrılmışlardır.²⁶ Kaziyev'in vurguladığı gibi gönüllüler bazen bir hafta bile sürmeyen kısa süreliğine cephelere gidip bireysel veya siyasi nedenlerden dolayı Bakü'ye veya yaşadıkları yerlere geri dönüyorlardı.²⁷ Başka bir deyişle onlar cephede bulunmayı Sovyetlerden kalan askerlere yardım gibi görüyorlardı, ancak cephelerden dönme düzensizliğe, istihbarat sızmasına ve özellikle çatışma dönemlerinde ürküntüye neden olabiliyordu. Dolayısıyla, Hakikatpur'un Şuşa'nın işgaline ilişkin bazı sözleri kısmen Azerbaycan siyasetçilerince de ileri sürülmüştür. Ancak, onun iddiasına karşın Şubat 1992'de gerçekleşen Hocalı katliamı döneminde Bakü'de geçirilen siyasi mitingler ve bu doğrultuda cepheyi terk eden gönüllüler olmamıştır. Daha da önemlisi Hakikatpur Şuşa ve Hocalı'da yaşananların Halk Cephesi ve Ermenilerin ortak girişimi ve işbirliğinin sonucu olduğunu ileri sürmüştür. Dolayısıyla, Karabağ Savaşı'nda yaşananları siyasi amaçları uğruna kullanmıştır. Böylece, Şuşa işgali ve Hocalı katliamını İran'da Türk-Azerbaycanlı etniğini kollayan Halk Cephesi'ni suçlamak için araçsallaştırmıştır. Üstelik, O Şuşa ve Hocalı olaylarının yaşandığı dönemde Halk Cephesi'nin iktidarda olmadığını da göz ardı etmiştir. Hakikatpur, Şuşa işgalinde Ermenileri kollayarak İran'ın arabuluculuk girişimini baltalayan RF'yi de görmezden gelmiştir. Daha önce de değinildiği üzere geçici olarak cumhurbaşkanlığı görevlerini üstelenen Yakup Memmedov ve Ermenistan Cumhurbaşkanı Ter Petrosyan, Tahran'da görüşmeleri gerçekleştirirken

²⁵ Örnek için Bkz.: Rahim Kaziyev, "Rəhim Qaziyev Elçibəy və Heydər Əliyev Haqda Sirləri Paylaşır", **Azadlıqradiosu**, 20 Mart 2013, (çevrimiçi), <https://www.youtube.com/watch?v=BHA6yO5r8xU>; Rahim Kaziyev, "Şuşanın İşğalı ilə Bağlı Rəhim Qaziyev ilə Müsahibə", **Obyektiv TV**, 9 Mayıs 2012, (çevrimiçi), <https://www.youtube.com/watch?v=eHoQF-yzpSI>.

²⁶ Örnek için Bkz.: "Rəhim Qaziyev: Mən Şuşa Getsə, Başıma Güllə Çaxacam Deməmişəm", **Azadlıqradiosu**, 10 Mayıs 2020, (çevrimiçi), https://www.youtube.com/watch?v=c_fSFXCw6KY; Rahim Kaziyev, "Şuşanın İşğalı ilə Bağlı Rəhim Qaziyev ilə Müsahibə", **Obyektiv TV**, 9 Mayıs 2012, (çevrimiçi), <https://www.youtube.com/watch?v=eHoQF-yzpSI>.

²⁷ Örnek için Bkz. Rahim Kaziyev, "Müdafiə Naziri Rəhim Qaziyevin Cəbhə Bölgələrində Hərbiçi və Yerli Əhali ilə Görüşü", **Kinescope**, 6 Kasım 2018, (çevrimiçi), <https://www.youtube.com/watch?v=GYZHJzSsEo>

RF destekli Ermeniler Şuşa'yı işgal etmiştir.²⁸ RF, Şuşa'nın işgalini Azerbaycan'daki etkilerini artırmak için kullanmıştır. Örneğin, Azerbaycan Savunma Bakanı Kaziyev, Şuşa'nın işgalinden sonra Moskova'ya gitmiş RF'den yardım istemiştir.²⁹ RF'nin Ayaz Mütəllibov'u³⁰ iktidara getirerek Bakü'de Rusya yanlısı bir hükümet kurma karşılığında Azerbaycan'ı askerî açıdan kollamasına ve Şuşa'nın kurtarılmasına yardımcı olacağına ilişkin birçok anlatı vardır.³¹ Şuşa'nın işgalinden dört gün sonra (12 Mayıs 1992'de) Mütəllibov, Memmedov ve Şuşa valisi Nizami Behmenov arasında bir görüşme gerçekleşmiştir. Daha sonra Şuşa işgali nedeniyle yargılanan Kaziyev, Behmenov'un mahkemedeki sözlerini şöyle anlatır: “[Bu üç kişi kendi aralarında konuşurken] Mütəllibov Behemenov'a arabalarınızı hazırlayın, ben 14 Mayıs'ta hakimiyete döneceğim, 15'inde de sizi Şuşa'ya geri göndereceğim.”³²

²⁸ De Waal, A.g.e. pp. 176-179

²⁹ Bkz.: Rahim Kaziyev, “Şuşanın İşgali ilə Bağlı Rəhim Qaziyev ilə Müsahibə”, **Obyektiv TV**, 9 Mayıs 2012, (çevrimiçi), <https://www.youtube.com/watch?v=eHoQF-yzpsI>

³⁰ Azerbaycan bağımsızlığını kazandıktan sonra Azerbaycan Komünist Partisi'nin son başkanı ve Sovyet Azerbaycan'ın son Cumhurbaşkanı Ayaz Mütəllibov ülkenin ilk Cumhurbaşkanı olmuştur.

³¹ 12 Mayıs 1992'de Mecliste konuşan Başbakan Yardımcısı Vahid Ahmedov Rusya'nın siyasetini şöyle açıklamıştır: “Rus ordusundan beş piyade savaş aracı ve beş zırhlı araç alabildik... Azerbaycan çok zor durumdadır. Rusya ile harbi ve ekonomik anlaşma yapmazsak, büyük kayıplarımız olacaktır. Başka çıkış yolu yoktur. İran ve Türkiye hala bize bir silah bile vermemişler. Onlardan bize yardım olmamış gelecekte de olacağını düşünmüyorum... Rusya'nın amacı bizi 15 mayıstan (eski Cumhurbaşkanı Mütəllibov'un iktidara geri dönmesi için belirlenen tarihten bir gün sonra) önce dize çöktürmekti ve onlar artık bizi dize çöktürdüler... Siyasetimiz bizi buna getirip çıkardı. Nasıl oldu da, Ermenistan Rusya ile ortak bir dil bulabildi, amma biz bulamadık? ... Hepimiz bundan dolayı suçluyuz.” Ahmadov'un bu konuşmadan amacının ne olduğunu kestirmek zordur ancak konuşmadan varılacak sonuç RF'ye bağlılığın kaçınılmaz olduğu ve RF dışında başka bir devletin Azerbaycan'a yardım etmeyeceğidir. Bkz.: Mamed Velimemmedov, **Очерки по Карабахской войне**, Litres, 2019, s.74.

³² Bu anlatıya tepki gösteren Mütəllibov onu “saçmalık” olarak adlandırmış sözü geden tarihte Şuşa valisiyle görüşmediğini ileri sürmüştür. Oysa, Memmedov 2014 yılında bu üçlü arasında görüşmenin gerçekleştiğini onaylamıştır ancak Mütəllibov ve Behmenov arasında nelerin konuşulduğuna değinmemiştir. Bunun yanı sıra, dönemin Genel Kurmay Başkanı Şahin Musayev ve Şuşa Tugay'nın (brigade) başkanı Elburus Orucov'un kararlarıyla ilgili söylentiler ve tartışmalar vardır. Bir iddiaya göre Musayev Şuşa'nın işgalinden bir gün önce Orucov'u arayarak Şuşa'nın işgal edildiği 8 Mayıs 1992'de Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı ve Kızılay'ın Şuşa'ya geleceğini söylemiş kentin çevresindeki mayınların temizlenmesini ve ön cephede olan teçhizatın geriye çekilmesini istemiştir. Bu iddia doğrusa Orucov'un yanıldığı veya yukarıdan gelen bir emiri uyguladığı ortaya çıkar. Örneğin Bkz.: “Generalın İstefasında Rusiya İzi: Elbrus Orucov Orada Hansı Oyunlardan Çıxıb”, **Anaxeber**, 30 Mart 2017, (çevrimiçi), <https://anaxeber.info/28417-generalin-istefasinda-rusiya-izi-elbrus-orucov-orada-hansi-oyunlardan-chixib.html>; Səyyad Ağbabalı, “Şuşanın İşgali”, **Azərbaycan Milli Kitabxanası**, 7 Mayıs 2009, (çevrimiçi), http://www.anl.az/down/meqale/525/525_may2009/77791.htm; “Ayaz Mütəllibov Nizami Bəhmənova deyib ki, hazırlaşın -Mayın 15-də Şuşaya dönürük”, **Azadlıq**, 14 Mayıs 2017, (çevrimiçi), <https://www.azadliq.net/xeber/157228/ayaz-mut%c9%99libov-nizami-b%c9%99hm%c9%99nova-deyib-ki-hazirlasin-mayin-15-d%c9%99-susaya-donuruk/>; Tural Həmid, “Laçının işgali (1992)”, **Azlogos**, 1 Aralık 2020, (çevrimiçi), <https://azlogos.eu/lacinin-ısgali-1992/>; Rahim Kaziyev, “Rəhim Qaziyev: Mən Şuşa Getsə, Başma

14 Mayıs 1992'de komünist üyelerin çoğunluğunu oluşturduğu Azerbaycan Yüksek Sovyet'i Mütellibov'u Hocalı olayında suçsuz bularak yeniden cumhurbaşkanı yapmıştır. Dolayısıyla, Azerbaycan muhalefeti ve gönüllü savaşçıları Şuşa işgali döneminde iki seçenikle karşı karşıya kalmışlardır: birincisi, ellerinde olan kısıtlı güçlerini Şuşa ve başka cephelere yönlendirerek Bakü'deki iktidarı RF eğilimli siyasetçilere bırakmak; ikincisi Bakü'deki iktidar savaşında etkili olmak için güçlerinin en azından bir bölümünü Bakü'ye çağırarak. Halk Cephesi başta olmak üzere Mütellibov'a karşı çıkan muhalefet ikinci yolu seçmiştir. Böylece, 18 Mayıs'ta (Laçın'ın işgali gününde) Ayaz Mütellibov devirmiş, Halk Cephesi üyesi İsa Kanber geçici olarak cumhurbaşkanlığı görevini üstelendikten sonra Elçibey iktidarı dönemi başlamıştır.

Elçibey iktidarı döneminin ilk aylarında Azerbaycan büyük askeri başarılar elde ederek Karabağ'ın yaklaşık yarısını geri almıştır. Bu ilkin kazanımlarda etkili olan güçlerden biri Albay Suret Hüseyinov'un birlikleri olmuştur. Ancak, siyasete karışmak isteyen ve darbe girişiminde olmasından kuşku duyulan Hüseyinov ile Halk Cephesi arasındaki çekişmeler askeri başarıları tersine çevirmiştir. Bu çekişmeler Azerbaycan silahlı güçlerini olumsuz etkileyerek elde edilen toprakların önemli bir bölümü (özellikle Terter-Kelbecer yolu) kaybedilmiştir. 1993 Mart ve Nisan aylarında giden muharebelerde stratejik öneme sahip olan (Terter-Kelbecer yolunun Ermenilerin eline geçmesiyle kuşatılan) Kelbecer'in kaybı Elçibey ve Halk Cephesi iktidarının temellerini sarsmıştır. Kelbecer'in işgalinden sonra Gence'de etkili olan Hüseyinov güçleri ve Halk Cephesi iktidarı arasındaki çekişmeler büyümüştür.

Halk Cephesi, Sovyet döneminden kalan RF ordusunu 24 Mayıs 1993'te ülkeden çıkarmıştır. Doğruluğu tartışma konusu olagelen bir iddiaya göre, RF ordusu Gence'yi terk ederken silahlarını bazı yerlilere (bir anlatıya göre Hüseyinov'a) bırakmıştır.³³ 4

Güllə Çaxacam Deməmişəm”, **Azadliqradiosu**, 10 Mayıs 2020, (çevrimiçi), https://www.youtube.com/watch?v=c_fSFXCw6KY.

³³ Savunma Bakanı Kazıyev bir söyleşisinde Rus ordusunun “silah sürsətını aldık (ve) gönderdik” der ancak bu silahların kime verildiğinden söz etmez. Bkz. Rahim Kazıyev, “Rəhim Qazıyev: Mən Şuşa Getsə, Başıma Güllə Çaxacam Deməmişəm”, **Azadliqradiosu**, 10 Mayıs 2020, (çevrimiçi), https://www.youtube.com/watch?v=c_fSFXCw6KY.

Haziran 1993'te Elçibey Hüseynov'a bağlı Gence'deki güçlerin silahlarını vermelerini istemiştir. Şubat 1993'te görevinden alınan Hüseynov bu karara uymamış ve emiri getiren Savunma Bakanı Yardımcısı İsa Sadıkov'u döverek tutuklamıştır.³⁴ Gence Hüseynov'un denetiminde olduğu günlerde (7, 8 veya 9 Haziran 1993'te) İran'ın Azerbaycan Elçisi Aliasghar Nahavendian Gence'ye giderek Hüseynov ile görüşüp ona Kuran hediye etmiştir. Hüseynov'un kendi anlatısına göre o İran Elçisi'nin yardımcısıyla görüşmüştür.³⁵ Onun 2020'de bir söyleşide aktardığı bilgilere göre bu görüşmede söz konusu İranlı diplomat Elçibey'in yerine Haydar Aliyev'in iktidara gelmesine yardımcı olmasını istemiştir ancak Hüseynov onu kovduğunu ileri sürerek eleştirilere karşı kendini savunur.³⁶ Bakü'nün yakınlarına kadar ilerleyen Hüseynov'la savaş bitsin diye İsa Kanber meclis başkanlığından istifa etmiş ancak bu da Hüseynov'u yatıştırmamıştır. Böylece, Karabağ'da savaş sürürken Elçibey, önemli bir karar almak zorunda kalmıştır: Hüseynov'a bağlı güçler ile iç savaşa girmek veya iktidarı bırakmak. Elçibey bunlardan ikincisini seçmiştir. O, Nahcivan Özerk Bölgesi Meclis Başkanı olan Aliyev'i arabuluculuk ve "aksakallık" yapmak için Bakü'ye çağırmış kendisi Nahcivan'a gitmiştir. İran kaynaklarının iddialarına göre Rafsancani'nin özel uçağı Aliyev'i Nahcivan'dan Bakü'ye taşımıştır.³⁷ Böylece, Halk Cephesi iktidarı dönemi sona ermiş Nahcivan'da olduğu dönemden İran, Türkiye ve RF ile ilişkilerini geliştiren Haydar Aliyev cumhurbaşkanlığı görevine getirilmiş Albay Hüseynov da başbakan olmuştur. Dolayısıyla, Karabağ Savaşı'nın iki tarafını birbirine karşı kollayan RF, savaşı kullanarak Güney Kafkas'taki etki alanını genişletmiştir.³⁸ Bu gelişmelerde İran'ın da kendi çapında etkisi (veya en azından çıkarları) olduğu anlaşılmaktadır.

³⁴ Örneğin dönemin İçişleri Bakanı İskender Hamidov'un anlatısına bakınız: İskender Hamidov, "İsgəndər Həmidov Surət Hüseynov və Gəncə Qiyamı Haqqında Danışır", **Isgender Hemidov**, 9 Eylül 2019, (çevrimiçi), <https://www.youtube.com/watch?v=5NNuMDTtPwU>

³⁵ Bkz.: Suret Hüseynov, "Surət Hüseynov: Prezident Qvardiyasının Əsgərlərini Pənah Hüseyn Güllələtdirib", **Meydan TV**, 2 Temmuz 2020, (çevrimiçi), <https://www.youtube.com/watch?v=81vLs-tUBQI>

³⁶ Bkz.: Suret Hüseynov, "Neft Ölkəsi Vətəndaşına Baxın, Verirlər 190 Manat, Ölkə Korrupsiya İçində Boğulur", **BBC News Azərbaycanca**, 5 Haziran 2021, (çevrimiçi), https://www.youtube.com/watch?v=4aaUKOCm_9o

³⁷ Ahmad Ovlanasab, "Omid be Payane Modele Ehterame Yekcanebe", **Diplomasiye İrani**, 21 Haziran 2013, (çevrimiçi), <https://bit.ly/33h4wof>

³⁸ Velimemmedov, A.g.e. ss.71-73.

Birçok araştırmacıya göre Elçibey iktidarının çökmesinde petrol sözleşmelerinin de önemli payı olmuştur. Elçibey, Hazar Denizi petrolünün çıkarılmasında İran ve RF'ye pay vermek istememiştir.³⁹ Aliyev-Hüseyinov iktidarı döneminde RF ve İran'ın bu sözleşmeye katılması gündeme gelmiştir. Ayrıca, Azerbaycan bu dönemde Elçibey'in karşı olduğu ve RF çıkarları yönünde olan Bağımsız Devletler Topluluğu'na üye olmuştur. Ermeniler Aliyev-Hüseyinov iktidarının ilk yılında Azerbaycan'ın altı ilini daha işgal etmişlerdir. Yalnız, Hocalı'nın işgali Mütallibov'un, Şuşa ve Laçın'ın düşmesi Memmedov'un ve Kelbecer'in işgali Elçibey'in iktidarını sarsmasına karşın Ağdere, Ağdam, Füzuli, Zengilan, Kubadlı ve Cebrayıl'ın işgali Aliyev-Hüseyinov ikilisini iktidardan devirememiştir.⁴⁰

İran'ın üste düzey siyasetçileri 1994-2020 döneminde genelde Karabağ'ın işgaline ve burada özetle dokunulan olaylara sessiz kalmayı seçerken Hakikatpur gibi daha alt düzey siyasetçi-askerler algı oluşturmak amacıyla konuyu belli çıkarlar yönünde yorumlayıp kurgulamışlardır. Ayrıca, İran siyasetçileri ilk Karabağ Savaşı'nda RF'nin Kafkas'ta belirleyici olduğunu kabullenmişlerdir. RF'nin Karabağ işgalindeki etkisine karşı sessizliğinin başka bir nedeni iki ülkenin Ermeniler aracılığıyla Azerbaycan'ı kısıtlama amaçlarının örtüştüğü de olabilir.⁴¹ Bu nedenle Hakikatpur da RF etkenini görmezden gelerek İran'a karşı siyasetiyle tanınan Halk Cephesi'ni işgal ve katliamın tek sorumlusu ve hatta Ermenilerin ortağı gibi göstermiştir.

Hakikatpur, bunun yanı sıra savaş döneminde Karabağ'ın en önemli savunucusu gibi sunmuştur. O, Azerbaycan'ın "mazlum", Ermenilerin "tecavüzcü" ve Karabağ'ın "Azerbaycan ve İslam toprağı" olduğuna değinerek Karabağ'ın Azerbaycan'a geri verilmesi gerektiğini söylemiştir. Hakikatpur'un açısından İran'ın Azerbaycan'ı kollaması "etnik konular ve güdülerle" bağlantılı değil "mazlumun yanında olma"

³⁹ Ali Başaran, "Dış Siyasi, İktisadi İlişkiler Etkileşimi Çerçevesinde Yeltsin Dönemi Rusya-Türkiye İlişkileri", Ankara Üniversitesi SBF Doktora Tezi, 2013, s.85.

⁴⁰ Beklenildiği gibi Aliyev ile Hüseyinov arasındaki ittifak kısa süre sürmüş 1994'te Hüseyinov'un yeniden darbe yapma girişiminde olduğu ileri sürülmüştür. Bu olaylardan sonra Moskova'ya kaçan Hüseyinov 1997'de Azerbaycan'a getirilerek yargılanmıştır. Böylece Azerbaycan'da tek adam iktidarı dönemi başlamıştır.

⁴¹ Atay Akdevelioğlu, "İran İslam Cumhuriyeti'nin Orta Asya ve Azerbaycan Politikaları", *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, C: 1, No:2, 2004, ss. 129-160.

ilkesinden ileri gelmektedir: “...biz bu nedenle ve stratejik ilkelerimizden dolayı Azerbaycan’ın mazlum olduğunu anladık ve mazlumun yardımına gittik. Son yıllarda bizimle komşuluk ve etnik bağı olmayan Suriye’ye [Beşar Esad’a] bile mazlum olduğunu düşündüğümüz için yardım ettik.”⁴² Onun iddiasına göre, bu sebeple İran’ın “tüm siyasetçileri, din sorumluları, dini önderleri ve mercileri [müçtehitleri]” barışın sağlanması ve Azerbaycan’ın güçlenmesi için bu ülkeyi kollamışlardır.⁴³

Hakikatpur RF’ye bağlı Karabağ çetesi yerine Batı eğilimli Paşinyan’ın başbakan olmasıyla sonuçlanan ayaklanmaları darbe adlandırarak Evran’ın RF yerine Amerika’ya doğru kaydığını ileri sürüp, eleştirmiştir.⁴⁴ Onun, açısından “Amerikan’ının amacı [Ermenilerin işgalindeki] Karabağ’da ikinci bir İsrail kurmaktır.”⁴⁵ Burada, Suriye ve İsrail’in örnek verilmesi İran’da yaşayan Türklerin eleştirilerine ve Azerbaycan Cumhuriyetinde etkilemek istedikleri kitlenin sorularına yanıt niteliğindedir. Böylece, Hakikatpur, İran’ın Ermenistan’ı İsrail gibi işgalci ve Azerbaycan’ı Filistin ve Suriye gibi “mazlum” bir ülke olarak tanıdığını açıklamaya çalışır. İran’ın Azerbaycan’a karşı tutumunda etnik konuların etkili olmadığını ileri süren Hakikatpur aynı söyleşinin devamında Fars milliyetçiliğine vurgu yapar: “Biz [İran ve Azerbaycan’da] ortak uygarlığımızı oluşturan konular üzerinde durmalıyız. Biz ortak dil, ortak tarih, ortak inanç, ortak kökler ve... aramalıyız. Böylelikle Kafkas’la bağlantılarımızı kurabiliriz. Türkiye’nin Kafkas’ta yaptıkları uydurmadır. Türkler Azerbaycanlıların arkadaşı değildir.” Söyleşinin devamında vurgu yaptığı gibi onun etnik yaklaşımda kırmızı çizgisi Türklüktür. Bunun tersine, Fars merkezli kimlik ve dilin yayılmasını gerekli ve Farsçayı sözünü ettiği ortak dil olarak görüyor: “Onlar [Azerbaycanlılar] asaletlerine dönmeliler. Farsça Kafkas’ın önemli kültürel öğelerindendir...”⁴⁶

Hakikatpur ve genelde Azerbaycan illerinden resmi yetkililer tüm İranlıların ve Azerbaycanlıların değil hedefledikleri kitleye yönelik demeçleriyle kuşkuları gidermeye çalışılmışlardır. Bununla birlikte, İran’ın dini liderleri, cumhurbaşkanları

⁴² Mansur Hakikatpur, “Hadafe Amrika Teşkile İsraille Dovvom dar Mantaqe Ast (Farsça)”, **Fardanews**, 8 Kasım 2020, (çevrimiçi), <https://bit.ly/3dMLgBE>

⁴³ Hakikatpur, A.g.y.

⁴⁴ Hakikatpur, A.g.y.

⁴⁵ Hakikatpur, A.g.y.

⁴⁶ Hakikatpur, A.g.y.

ve bakanları Karabağ konusunu gündeme getirmeme siyasetini 1994-2020 döneminde sürdürmüşlerdir. Söz konusu yerli siyasetçiler, illerin resmi dini sorumluları, kimi askerler ve Azerbaycan Cumhuriyeti'nde İran'a eğilim gösteren kesimler İran'ın dini lideri Ayetullah Hamenei'nin (Hamaney'in) “Karabağ İslam toprağıdır” sözünü tekrarlamıştır. Yalnız, Hamenei'nin nerede ve ne zaman bunu söylediği, böyle düşünüyorsa neden başka örneklerde olduğu gibi açık bir şekilde dile getirmediği ve neden İslam toprağını işgal eden Ermenistan cumhurbaşkanlarının hepsiyle görüştüğü belli değildir. Belli olan konu onun iki Karabağ Savaşı arasında hiçbir kamuya açık konuşmasında Karabağ adını dile getirmemesi ve işgalden dolayı Ermenistan'ı eleştirmemesidir. Hamenei 1994-2020 aralığında yalnızca Ermenistan ve Azerbaycan üst düzey siyasetçileriyle görüşmelerinde “Karabağ” adını dile getirip işgal konusuna dokunmadan kısa şekilde “münakaşanın” barışçıl siyasi yollar ile çözülmesi gerektiğini ifade etmiştir.⁴⁷ Onun bu sözleri bile rejimin tekelinde ve kendi denetiminde olan ana medya tarafından yansıtılmamıştır. İki savaş aralığında sessizliğini sürdüren Hamenei, Birinci Karabağ Savaşı sırasında üç kez Karabağ'dan söz etmiştir. İlk olarak, 6 Nisan 1992'de (Hocalı katliamından yaklaşık 40 gün sonra) yıllık Haç merasimi için verdiği beyanatta “Karabağ” ve “Kafkas” kelimelerine dokunmuştur.⁴⁸ Birkaç cümleye varan ikinci (en uzun konuşması) 1993'te Tebriz ziyaretinde olmuştur. Karabağ'la ilgili içerik üreten İranlı siyasetçiler ve Azerbaycan Cumhuriyeti'nde İran eğilimli kesimlerce sıkça kaynak gösterilen bu kısa konuşmada Hamenei Lübnan, Tacikistan, Filistin ve Bosna Hersek'te Müslümanların durumuna dokunmakla birlikte Karabağ konusuna şöyle yaklaşmıştır:

“Karabağ bölgesinde, Ermenistan Devleti ve bu bölgenin Ermenileri Müslümanlara zulüm ediyorlar. Biz Ermenistan devletinin himayesiyle Ermenilerin son zamanlarda Karabağ'da yaptıkları hamleleri kınıyoruz. Bu hamleler ile ülkemizin Ermenileri arasında

⁴⁷ Örneğin Bkz.: “Haşiyeye Safare Paşinyan, Nokhostvazire Armanestan be İran (Farsça)”, **DW**, 2 Mart 2019, (çevrimiçi), <https://www.dw.com/fa-ir/iran/a-47751279>. Bunun yanı sıra, Hamenei 1998'de Tahran'da geçirilen İslami Ülkeler Konferansı'nın açılış töreninde “Bosna'da, Keşmir'de, Somali'de, Karabağ'da ve dünyanın başka yerlerinde Müslümanlar sorunlarla karşı karşıyalar” tümcesini kurmuştur. Bkz.: “Rahbare Moazzame Enqelab: Qarebağ Khake Eslam Ast (Farsça)”, **Tabnak**, 3 Mart 2019, (çevrimiçi), <https://bit.ly/31P6Geb>

⁴⁸ “Rahbare Moazzame Enqelab: Qarebağ Khake Eslam Ast (Farsça)”, **Tabnak**, 3 Mart 2019, (çevrimiçi), <https://bit.ly/31P6Geb>

bir bağlantı yoktur. Biz kendi Ermenilerimizden o bölgedeki Ermenilerin yaptıklarını kınamalarını bekliyoruz.”⁴⁹

Hamenei üçüncü kez 1994’te hacdan sorumlu kişilerle görüşmesinde Bosna Hersek konusuna dokunduktan sonra “yakınımızda, Azerbaycan Cumhuriyeti bölgelerinden olan Karabağ Müslümanları hakkında yapılanlar bu (Bosna Hersek’teki) faciaların benzeridir” cümlesini kurmuştur.⁵⁰ Karabağ konusuyla farklı olarak, Hamenei ve İran’ın birinci düzey siyasetçileri ve askerleri defalarca Filistin, Lübnan, Yemen ve Suriye’ye ilişkin konuşmuşlardır. Benzer bir biçimde Şii din önderleri genelde Karabağ’ı görmezden gelmiş, dinci kesimler sessiz kalmış ve Azerbaycan illerinin resmi yetkilileri Filistin, Suriye, Lübnan, Bahreyn, Yemen ve Irak’la karşılaştırıldığında çok nadir durumlarda Karabağ’la ilgili, belli kitlelere amaçlarına uygun içerik sunmuşlardır. Örneğin, İran bir Müslüman ülke olan Filistin’in topraklarını işgal ettiğinden dolayı İsrail’i tanımamaktadır ve bu ülkeyi tanıyanlar ve İsrail’le herhangi bir ilişki kuranları hain olarak görmüştür. Oysa, Hamenei ve İran’ın cumhurbaşkanları Ermenistan’ı çoğunluğunu Müslüman Şiilerin oluşturduğu bir ülkenin topraklarını işgal ettiğinden dolayı eleştirmekten bile çekinmiş Ermenistan’ın tüm cumhurbaşkanlarıyla görüşmüş antlaşmalar imzalamışlardır. Ermenistan ve İran arasındaki çok yönlü ilişkileri iki ülke arasındaki konulara kısıtlı kalmamış işgal altında olan Azerbaycan toprağı, Karabağ’ı da içermiştir. Örneğin, İran’ın eski Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani Ermenistan Cumhurbaşkanı Paşinyan’ın 2019’deki Tahran ziyaretinde Azerbaycan ve İran sınırında olup Karabağ Ermenileri eline geçen Hudaferin Barajıyla ilgili sözleşme imzalamışlardır.⁵¹

Daha önce dokunulduğu üzere Hakikatpur Ermeni işgalinde olan Karabağ’da ikinci İsrail’in kurulmak istendiğinden söz eder ancak bu toprakları işgal eden Ermenilerin en büyük kollayıcısı olan RF güçleri yerine gözleri Amerika’ya çevirmeye çalışır. RF’nin Kafkaslardaki çıkarlarının İran’la örtüştüğünü düşünen Hakikatpur Nahcivan’ı Azerbaycan’ın ana topraklarından ayıran Zengezor’un önemini şöyle anlatır:

⁴⁹ Resad İsmailov, “Həmin kişi həmin fətva”, **Resad İsmailov Facebook Sayfası**, 25 Temmuz 2021, (çevrimiçi), <https://bit.ly/3rTCvNK>

⁵⁰ “Rahbare Moazzame Enqelab: Qarebağ Khake Eslam Ast (Farsça)”, **Tabnak**, 3 Mart 2019, (çevrimiçi), <https://bit.ly/31P6Geb>

⁵¹ Bkz. “Mohemterin Khoruciye Mozakereye Rohani ba Paşinyan (Farsça)”, **Khabirnews**, 27 Şubat 2019, (çevrimiçi), <https://www.khabirnews.ir/board/detail/139895/>

“Bizim orada (Zengezor’da) bir güvenlik şeridimiz vardır. Bölge’de bazı planları uygulamak istiyorlardı. Bu bir Pantürkizm senaryosuydu. Pantürkizm senaryosu ilk başta Kafkas’tan başladı ve daha sonra Osmanlı ve Türkiye’ye aktarıldı. Bu senaryonun amacı Avrasya’dan Türkiye bir ülke kurmaktır. Bu ülke Kafkas’ın bir bölümünü, İran’ın kuzey-batısını ve Kırgızistan, Türkmenistan ve Kazakistan gibi ülkeleri içeriyordu. Gerçek amaçları bir siyasi birlik bölgesi kurmaktır. Bu izlenince Sovyetlerin topraklarına tehdit oluşturuyordu. Dolayısıyla, Sovyetler de bu bölgenin kara bağlantısını kesmeyi tasarladı. Böylece, güvenlik açısından bu toprakları birbirinden ayıracak bir şerit (Ermenistan’ın güneyinde olan Zengezor’u) oluşturarak [Pantürkizm izlencesini] tasarlayan Osmanlıları uyardı. [Sovyetler bunu uygulamakla] “öyle düşündüğünüz gibi değil, bir izleninceyle kolay kolay Güney ve Kuzey Kafkas’ı ele geçiremezsiniz” demek istedi. [Ayrıca Sovyetler] İran’ın kuzey-batısındaki bölgeleri ele geçirerek [Osmanlılara] Hazar kıyılarından Kırgızistan ve Türkmenistan’a uzanmakla Afganistan’ın Türk bölgelerine el koyamayacaklarını anlattı. Dolayısıyla, Sovyetler bir güvenlik ve askeri hamleyle bu bölge [Nahcivan ve Azerbaycan’ın ana toprakları] arasındaki bağı kesti.”⁵²

Dolayısıyla, Hakikatpur Zengezor’un Azerbaycan’dan alınarak Ermenistan’a verildiğini, ancak bu olayın büyük Türk nüfusunu barındıran İran’ın da yararına olduğunu düşünmektedir. Böyle bir çıkar söz konusu olunca Zengezor’dan silinen Müslüman topluluğuna veya Zengezor’un da bir zamanlar Müslüman toprağı olduğuna değinmeye gerek duymamıştır.

3. Biz Karabağ Savaşı’nın Gerçek Kahramanlarıyız

General Hakikatpur iç ve dış baskılardan dolayı 2010’lı yıllarda İran’ın Karabağ’daki askeri varlığına ilişkin yaklaşık iki dakikalık bir video⁵³ yayımlamıştır. O dönem General Noiaghdem ile çalışan ve askeri görevler için Azerbaycan’da bulunan Erdebil Sipah’ının eski istihbarat yardımcısı Albay Ali Rezai Hakikatpur’un Kudüs Sipah’ı⁵⁴ üyesi olduğunu belirtmiştir.⁵⁵ Dolayısıyla, General Hakikatpur’un Erdebil’in eski valisi, meclisin güvenlik komisyonu yardımcısı ve Kudüs Sipahi üyesi olduğu göz önünde bulundurulursa videonun resmi siyasi amaçlara uygun yayımlandığı olasılığı

⁵² Mansur Hakikatpur, “Hadafe Amrika Teşkilatı İsraille Dovvom dar Mantaqe Ast (Farsça)”, **Fardanews**, 8 Kasım 2020, (çevrimiçi), <https://bit.ly/3dMLgBE>

⁵³ Örneğin bu video Türk/Azerbaycan karşıtlığıyla bilinen ve İran’ın güvenlik kurumlarıyla bağlantılı olduğuna ilişkin söylentiler olan Azeriha sitesi tarafından da yayımlanmıştır. Bkz.: “Agar Komakhaye İran be Cumhuriye Azerbaycane Cali Nabud Arteşe Armanestan ta Baku Pişravi Mikard (Farsça)”, **Avesta jam**, 8 Nisan 2018, (çevrimiçi), <https://www.youtube.com/watch?v=PqyMCUfvPeY>; “Sardar Haqiqatpur dar Kenare Heydar Aliyef”, **Aparat/Tabrize Bidar**, 2016, (çevrimiçi), <https://bit.ly/3dz0gII>.

⁵⁴ Kudüs Sipah’ı Devrim Muhafızlarının yurtdışı operasyonlarından sorumludur.

⁵⁵ Ali Rezai, “Goftoguye Ekhtesasi ba Serhange Sepah Ali Rezai, Bakhşe Dovvom (Farsça)”, **VOA Lastpage**, 26 Kasım 2021, (çevrimiçi), <https://www.youtube.com/watch?v=MIUpgXmXfik>

üzerinde durulabilir. Bu video da ülke çapında yayım yapan televizyonlar tarafından değil İran'da kısıtlı kesimleri ve Azerbaycan Cumhuriyeti vatandaşlarının tümünü muhatap alan kanallarda yayımlanmıştır. Hakikatpur'un yayımladığı videoda Azerbaycan askerlerini eğiten İranlılar gösterilmektedir. Ancak videoda belirlenen tarih bu eğitimlerin en azından bir kısmının Birinci Karabağ Savaşı'nın bitmesinden yaklaşık beş ay sonra (Ekim 1994'te) verildiğini kanıtlamaktadır.⁵⁶ Video askeri eğitim dışında, Haydar Aliyev'in (Hakikatpur'un da olduğu) bir toplantıda konuştuğunu göstermektedir. Hakikatpur'un verdiği demeçler bu videonun propaganda ve tehdit amaçlı yayımlandığını göstermektedir:

“Karabağ savaşı döneminde İran'ın askeri varlığını kanıtlamak için iki dakikalık bir video yaydım. Dedim 2000 dakika videonun iki dakikasındır. Bakü'de oturanlar ve İran'a karşı propaganda yayanların kendileri ve aileleri Karabağ savaşına katılmamışlar, ancak benim arabam Karabağ savaşında mayına basarak param parça oldu.”⁵⁷

Hakikatpur'un arabasının gerçekten mayın üzerinden geçip geçmediğini onaylamak şimdilik olanaksızdır ancak daha sonra tartışılacağı üzere başka askerler ve siyasetçiler de bu gibi hamaset dolu sözler söylemiştir. Ayrıca, 2 dakikalık videoyu yayımlayanların neden 2000 dakikalık videoyu yayımlamadıkları da belirsizdir.

Bunun yanı sıra kaynağı belli olmayan başka kısa bir video⁵⁸ da internette yayımlanmıştır. Yaklaşık 25 İranlı askeri bir mağarada gösteren bu videoda mağara duvarlarında Latin alfabesiyle yazılmış “Yaşasın Azerbaycan” yazısı görülmektedir. İran ordusu (özellikle Sipah) Latin alfabesini Batıcılık simgesi olarak gördüğünden mağara duvarlarında görülenlerin Azerbaycan vatandaşlarınca yazıldığı olasılığı üzerinde durabiliriz. Dolayısıyla, mağaranın Azerbaycan'da olduğu, İran'daysa Azerbaycan askerlerinin de bu mağarayı kullandığı veya ortak bir tatbikatın görüntüleri olduğu muhtemeldir. Yalnız bu videonun da Karabağ Savaşı'yla ilgili olup olmadığı ve hangi dönemde çekildiği konusunda bir bilgi yoktur.

Bu iki video dışında Mohsen Hadi'nin yönetmeni olduğu Aras'ın Dayaz Günü (2016) belgeselinde 1993-4 yıllarında Azerbaycan ordusuna eğitim veren veya sorumlu olan

⁵⁶ Mohsen Hadi, “Araz'ın Dayaz Günü”, **Müsəlman Xalq**, 3 Mayıs 2019, (çevrimiçi), <https://www.youtube.com/watch?v=cqHoLIXrpgA> (59'cu dakika).

⁵⁷ Mansur Hakikatpur: “İran dar Cange Qarebağ Yek Havapeyma Por az Mohemmat be Azerbaycan Dad (Farsça)”, **Azeriha**, 4 Nisan 2007, (çevrimiçi), <https://bit.ly/3etN5Tp>

⁵⁸ “Sadaye Delneşine Hac Abbas Abdollahi”, **Dalfak**, (çevrimiçi), <https://bit.ly/3oAnUVk>

Sipah subayları General Hoccet Kebiri, General Hamid Alizadeh ve General Mustafa Ekberi İran'ın Karabağ Savaşı'ndaki askeri varlığıyla ilgili bazı bilgiler sağlamışlardır.⁵⁹

Hakikatpur'un anlatısına göre İran askerleri Haydar Aliyev'in isteği üzere Azerbaycan'a gitmişlerdir:

Bizim ilk amacımız yaklaşık 6,500 Azerbaycanlı askeri eğitmektir. Filmlerde gördüğünüz tatbikata Aliyev de gelmişti. O, tatbikatı Hz. Seyyid'üşŞüheda (İmam Hüseyin) adıyla başlattı. Aliyev bizim eğittiğimiz askerlerin becerilerine görünce "siz bana asker değil kaplan eğitmişsiniz" dedi.⁶⁰

Öte yandan General Kebiri, Aliyev döneminde 8.000 Azerbaycanlı subaya eğitim verdiğine ve "150 İranlının" onunla birlikte savaşa katıldığına değinmiştir.⁶¹ O, İslam Toprağı oturumunda İran'ın Azerbaycan'a 25 milyon dolarlık silah sattığını da vurgulamıştır.⁶² Dönemin Cumhurbaşkanı Rafsancani de 30 milyon dolarlık silah anlaşmasının kararlaştırıldığından söz etmiş⁶³ ancak bu silahların Azerbaycan'a verilip verilmediğine değinmemiştir. Hakikatpur bu anlaşmayı aşağılayıcı bir dille anlatır:

"Bakü, Karabağ savaşında sağladığımız silah yardımından dolayı 30 milyon dolar bize borçludur. Yalnız İran, çok yüce bir devlettir. Bu konuyu hiçbir zaman gündeme getirmedir. Türkiye olsaydı şimdiye değin bu parayı almıştı veya bunun on katı değerinde olan bir imtiyaz koparmıştı."⁶⁴

Üstelik Rafsancani anılarında İran'ın sınıra asker sevk ettiğinden ve İsviçre aracılığıyla ABD'den uyarı aldığından söz etmiştir. ABD bu uyarıda İran'ın "askeri müdahale yapmamasını istenmiştir."⁶⁵ Sonuç olarak, 2010'lı yıllarda yayımlanan

⁵⁹ Mohsen Hadi, "Araz'ın Dayaz Günü", **Müsəlman Xalq**, 3 Mayıs 2019, (çevrimiçi), <https://www.youtube.com/watch?v=cqHoLIXrpqA>

⁶⁰ Mansur Hakikatpur, "Hadafe Amrika Teşkilə İsrailə Dovvom dar Mantaqe Ast (Farsça)", **Fardanews**, 8 Kasım 2020, (çevrimiçi), <https://bit.ly/3dMLgBE>

⁶¹ "İran Tanha Hamiye Azerbaycan dar Sakhtarin Şarayet Bude Ast (Farsça)", **İrna**, 16 Aralık 2020, (çevrimiçi), <https://bit.ly/2Ppo9Uy>

⁶² "Savabeqe Hemayathaye Nezamiye İran az Cumhuriye Azerbaycan (Farsça)", **Donyaye Eqtesad**, 7 Ekim 2021, (çevrimiçi), <https://bit.ly/3o87zXR>

⁶³ Alizadeh, "Role Kuramı", s.130.

⁶⁴ Mansur Hakikatpur: "İran dar Cange Qarebağ Yek Havapeyma Por az Mohemmat be Azerbaycan Dad (Farsça)", **Azeriha**, 4 Nisan 2007, (çevrimiçi), <https://bit.ly/3etN5Tp>

⁶⁵ Akbar H. Rafsancani, **Karnameye ve Khaterate Haşemi Rafsancani** (Farsça), Sale 1372, Tahrán, 2016, ss.297-8.

videolar İran'ın Aliyev döneminde (1993-4 yıllarında) Azerbaycan ordusuna askeri eğitim sağladığını kanıtlamaktadır. Azerbaycan bugüne değin bu konuda sessizliğini korumuştur. Gelecekte iki devletin arşivlerinde bulunan belgelerin yayınlanması bu konuya ve ayrıca İran'ın Azerbaycan'a silah satıp satmadığı konusuna ışık tutabilir.

Bazısı belge niteliğinde olan irdelediğimiz videolar dışında hedef kitlelere yönelik birçok ispatsız iddialar ve hamasi anlatılar da ileri sürülmüştür. Karabağ Savaşı'na ilişkin açıklamalar yapan ve Hakikatpur gibi Sipah'ın Azerbaycanlı generallerinden olan Rahim Noiaghdem'dir. Yukarıda sözünü ettiğimiz videolarda Noiaghdem'den hiçbir görüntü ve 2010'lı yıllara değin onun Karabağ Savaşı'nda sorumluluğu olduğuna ilişkin bir anlatı yoktur. Noiaghdem Suriye'de sahada önemli sorumlulukları olan Kudüs Sipah'ının en önemli generallerindendir.⁶⁶ Onun 2010'lı yıllarda Karabağ Savaşı'yla ilgili iddialar ileri sürmesinin ana nedeni İran Azerbaycanlılarından gelen tepkiler ve eleştiriler olmuştur. Suriye savaşına katılan Noiaghdem Karabağ işgaline duyarsız kaldığı gerekçesiyle “gençlerce” eleştirilmiştir. 2019'da Batı Azerbaycan ilinin Urmu kentinde bir camide konuşan Noiaghdem, “gençlerin” bu eleştirilerine değinerek kuşkuları gidermeye çalışmıştır:

“Bilgisi olmayan kimi gençler bana soruyorlar “neden Suriye'ye gittiniz de Karabağ Savaşı'nda Azerbaycan'a gitmediniz?” Onlara açık bir şekilde yanıt vermişimdir ve yine de söylüyorum: Ben Karabağ Savaşı'nın komutanı ve kahramanıyım. Karabağ'ı işgalden kurtarmak için gerçekleştirilen operasyonun komutanı bendim ve orada yaralandım. Karabağ savaşında Ermeni işgalcilerini öldürüp Aras'a döktüm ve işgal olunmuş toprakları Azerbaycan'a geri verdim. Karabağ'ın dört ay süresinde kurtarılması tasarısını hazırlayarak Haydar Aliyev'e sundum. ... Ancak Aliyev bu tasarının gerçekleşmemesi için Amerika ve İsrail ile anlaştı. Şimdi de söylüyorum: İlham Aliyev sen yalan söylüyorsun. Sen Karabağ'ı işgalden kurtarmak istemiyorsun, sen oradaki işgali gerekçe göstererek muhaliflerini bastırıyorsun. İddianızda samimimseniz, İran'a gelerek bizim önderimizden (Hamenei'den) izin alınız. Biz dört ayda Karabağ'ı kurtarıyoruz. Azerbaycan Cumhuriyeti Amerika'ya eğilim gösterdiği için Karabağ işgalde kaldı.”⁶⁷

Alıntıdan belli olduğu üzere, Noiaghdem de Hakikatpur gibi kendini gerçekleştirdiğine ilişkin hiçbir belge sunmadığı bir savaşın kahramanı ve gazisi gibi tanıtmıştır. Onun, Karabağ'da savaşa hazır olduğu iddiasını sınamak için Eylül 2020'de başlayan ikinci

⁶⁶ Bkz.: “Serdar Noiaghdem: Khune Hac Qasem Amrika ra Khafe Mikonad (Farsça)”, **Tasnim News Agency**, 15 Şubat 2020, (çevrimiçi), <https://www.youtube.com/watch?v=3msy-mLisQA>

⁶⁷ Rahim Noiaghdem, “Amalliyati ke Baraye Azadsaziye Qarabağ Ancam Şod Farmandehiye An ra Bande bar Ohde Gereftam (Farsça)”, **Qafqaz**, 22 Ocak 2020, (çevrimiçi) <https://bit.ly/3sOERKF>; Rahim Noiaghdem, “Aliyef Doruğ Miquyed ke Mikhad Qarebağ ra Azad Konad (Farsça)”, **İranzamin**, 24 Ocak 2020, (çevrimiçi), <https://bit.ly/3rOxOVm>

Karabağ savaşına değin beklemek gerekiyordu. Azerbaycan ve Ermenistan'ın 2016'daki dört günlük savaşından sonra da İran Azerbaycanlısı gençler Karabağ sorununu gündeme getirmişlerdir. Zeytoon sitesi bu sorulara değinir:

“Karabağ'da yeni çatışmalar başlar başlamaz sosyal medyada bazı konular gündeme geldi. Bunları gözden geçirmek ve açıklamalar getirmek önemlidir. Etnikçi (Azerbaycanlı-Türkçü) kesimlerce seslendirilen sorular ve konular şöyleydi: general Süleymani'ler neredeler? Neden Karabağ'da savaşmıyorlar? İran neden Karabağ'a Suriye gibi yaklaşmıyor? İran neden Karabağ'da askeri müdahale yapmıyor? Neden İran ikili oynuyor?”⁶⁸

Zeytoon sitesinin açısından “bu soruların amacı kamuoyunu gerçeklerden saptırmaktır.” Yazar, İlham Aliyev'in Ahmedinejad döneminde gerçekleşen İran ziyaretine değinerek Aliyev ve General Noiaghdem arasında bir görüşmenin olduğunu iddia eder. Bu iddiaya göre Noiaghdem onu tanımayan (hatırlamayan) Aliyev'e şöyle demiştir: “beni hatırlıyor musun? ... Ben sizin vatanınızın toprakları için savaştığımda sen Washington'da tenis oynuyordun.” Noiaghdem'in bu gibi görüşmelere katılmadığı ve katıldıysa bile söz konusu aşağılayıcı ve diplomatik gerginliğe neden olacak sözleri başka bir ülkenin cumhurbaşkanına diyemeyeceği açıktır. Onun iddialarına karşın, resmi haber sitelerinin verdiği bilgilere göre 2014'te Tahran'da İlham Aliyev ve Hamenei arasında “duygusal ve arkadaşça” görüşmeler gerçekleşmiş Türkçe konuşmaları olmuştur.⁶⁹ Noiaghdem'in böyle iddialarda bulunması gençlerin baskılarından kaynaklanan öfkenin dışı vuruşu gibi yorumlanmalıdır. Zeytoon, İran'ın Karabağ ve Suriye savaşındaki farklı siyasetlerinin nedenini şöyle açıklar: “Esad'ın siyasetleri ve yaklaşımı Aliyev gibi olsaydı İran'ın Suriye'ye sağladığı askeri yardımlar etkisiz kalacaktı ve dolayısıyla İran orada yatırım yapamayacaktı. Başka bir açıdan, Suriye'deki mücadelenin küresel ölçeği vardır. Bu savaş İran'ın ulusal çıkarlarına düşümlenmiştir.” Yazara göre “şimdiki durumda İran'ın [Karabağ'da] askeri müdahalesi, İran'ın önceliğini [Suriye'den Azerbaycan'a] değiştirerek küresel güçlerin (Amerika başta olmak üzere Batı'nın) askeri ve siyasi tuzağına düşmesine yol

⁶⁸ “Pošte Perdeye Ellate Asli Adame Vorude İran be Monaqeşeye Qarebağ (Farsça)”, **Dana**, 6 Nisan 2016, (çevrimiçi), <https://bit.ly/2Qu75x6>

⁶⁹ Örneğin Bkz.: “Az Ahval Porsiyeh Rahbare Enqelab ba Elham Aliyef be Zanabe Azeri ta... (Farsça)”, **Khabaronline**, 12 Nisan 2014, (çevrimiçi), <https://bit.ly/31OyV3I>

açar.”⁷⁰ Bu yazıdaki alıntılardan belli olduğu üzere, RF’nin Karabağ işgalindeki rolüne sessiz kalan ve Suriye’de RF ile aynı cephede savaşan Noiaghdem de Amerika ve İsrail’i Karabağ’ın işgalinin başlıca sorumlusu olarak göstermiştir. Böylece, Azerbaycanlıları İran için tehdit sayılan güçlere karşı koymaya ve Kafkaslardaki durumdan başlıca sorumlu olan müttefikleri RF’nin payını gizlemeye kalkmıştır.

Azerbaycan ile ilgili içerik üretiminden sorumlu olan Aran News sitesi⁷¹ Karabağ Savaşı’nın tanıklarından olduğunu iddia ettiği Mehdi K. Rezai ile 2018’de bir söyleşi gerçekleştirmiştir. Rezai bu söyleşisinde Karabağ Savaşı süresinde kaç kez Besic (Sipah’a bağlı halk milis gücü) gibi alaylar oluşturmaya çalıştıklarını ileri sürmüştür. Onun anlatısına göre bunun amacı İran-Azerbaycan sınırında olan Hudaferin bölgesinden geçerek Şuşa ve oradan Gence’ye doğru ilerleyip Ermenileri kuşatma altına almaktır.⁷² Karabağ savaşından sonra kimi İranlı askerler bu gibi çelişkili ve abartılı iddialarda bulunmuşlardır. Nitekim, Mehdi Rezai Karabağ’ı kurtarmak için işgal olunmuş bölgelerin onlarca kilometre dışında (kuzeyinde) olan Gence’ye değin ilerlemek istediklerini söylemiştir. Ayrıca, Şuşa’dan Gence’ye ilerleme gerçekleşirse Karabağ bütünü ve özellikle Şuşa’nın yaklaşık 10 kilometre kuzeyinde Karabağ Ermenilerince başkent ilan edilen Hankendi Ermenilerden alınmış olurdu, böylece, Karabağ ve başkenti ele geçirildikten sonra Karabağ’ı kuşatmanın anlamı kalmazdı. Bu gibi sözler Karabağ’ın işgalden kurtarılmasının tasarısını hazırladıklarını ve savaşın yakından tanıkları olduklarını ileri sürenlerin bölgeye ilişkin basit bilgilerden yoksun olduklarını göstermektedir. Zeytoon sitesinin İlham Aliyev ve Noiaghdem arasında gerçekleşen bir görüşmeden söz ettiği gibi Aran News da Haydar Aliyev ve Noiaghdem’in görüşmesini anlatır. Aran News’un iddiasına göre bu görüşmede Haydar Aliyev “sizin düşünceleriniz İmam Humeyni’nin varlığı, onun sözünün etkisi ve gücü sonucu uygulanır, oysa bizim burada İmam Humeyni’miz yoktur” demiştir.

⁷⁰ “Pošte Perdeye Ellate Asli Adame Vorude İran be Monaqeqeye Qarebağ (Farsça)”, **Dana**, 6 Nisan 2016, (çevrimiçi), <https://bit.ly/2Qu75x6> <https://bit.ly/2Qu75x6>

⁷¹ Pehlevi krallığının ideologlarının düşüncelerine dayanan bir anlatıya göre bugünkü Azerbaycan Cumhuriyeti 1918 yılına değin Azerbaycan adlandırılmamıştır. Onlara göre bu bölgenin doğru tarihsel adı “Aran” olmuştur. Pehlevi döneminden sonra Aran adında bir sitenin Azerbaycan’a ilişkin içerik üretmesi ve İranlı siyasetçiler ve generallerin sözlerini yayması İran’ın Azerbaycan’a karşı siyasetindeki sürekliliği göstermektedir.

⁷² “Raviye İrani ve Şahede Eyniye Cange Qarebağ (Farsça)”, **Arannews**, 9 Ocak 2019, (çevrimiçi), <https://bit.ly/3eoTUFg>

Yalnız, Ayetullah Humeyni öldüğünde (Haziran 1989'da) Azerbaycan bağımsız olmamış Karabağ sorunu savaşa dönüşmemiştir. Daha da önemlisi Haydar Aliyev bu olaydan yıllar sonra (1993'te) cumhurbaşkanı olmuştur. Mehdi Rezai'ye göre Azerbaycan ve İran'daki "Pantürkist kesimlerin varlığından ve onların kullandıkları dil ve görüşlerinden dolayı" Azerbaycan İran'ın yardımlarından yararlanamamıştır.

İrdelenen örneklerden görüldüğü üzere Azerbaycan'a ve Karabağ savaşına ilişkin bilgi ve içerik sunmaya çalışan kişiler "Pantürkistler" (Halk Cephesi) dışında Aliyev'leri de hedef almışlardır. Onlar iki Karabağ Savaşı arasında Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Aliyev'lere karşı oluşan kamuoyundan yararlanmaya çalışmışlardır. Baba-oğul Aliyev'e karşı oluşan bu kamuoyunun temelinde insan hakları ihlalleri, muhaliflerin bastırılması, yoksulluk, yolsuzluk ve adaletsizlik vardı. Daha önce sözlerine değindiğimiz İranlı subaylar ve siyasetçiler keskin ifadelerle söz konusu nedenlerden dolayı Aliyev'lerin iktidarına karşı olan kesimin ilgisini kazanmaya çalışarak etki alanlarını genişletmeye çalışmışlardır. Daha önce tartışıldığı üzere Noiağdem de Aliyev'lerin muhaliflere karşı baskısına değinmiştir. O, Azerbaycan'da muhaliflere olan baskılardan söz ederken Aliyev'lerin en önemli muhaliflerinden olan Halk Cephesi ve ondan ayrılanları değil İran'a yakın kesimleri kastettiği bellidir. Üstelik, kendi ülkesinde muhalefetini bastıran İran'ın subaylarının Aliyev'lerin baskısına karşı olmaları büyük soru işaretleri uyandırmaktadır.

2016'da Aran News sitesinde yayımlanan başka bir makalede Birinci Karabağ Savaşı döneminde "Azerbaycan'ın mazlum halkının" İran'dan yardım beklediğine ancak bazı nedenlerden dolayı İran'ın çekimser davrandığına değinilmiştir. Yazara göre İran dünyadaki mazlumları ve Müslümanları savunma ilkesinden dolayı Azerbaycan'ın yanında olmayı isterdi ancak bazı çekinceleri vardı. Bu çekinceler İran-Irak savaşının yıkımları ve böyle bir müdahalenin yol açacağı uluslararası baskılardı. Böylece, yazar açısından İran gizlice Azerbaycan'a yardım etmeği yeğlemiştir. Ona göre İran karşıtı Azerbaycanlı, Türkiyeli ve Batılı siyasetçiler yardımların gizliliğini kullanarak İran'ın Azerbaycan'a değil Ermenistan'a yardım ettiğine ilişkin kuşkulardan uyandırmaya çalışmışlardır. Yazarın açısından bu "karalamaların" İran eğilimli Azerbaycan Cumhuriyeti vatandaşları ve İran Türklerinde uyandırdığı kuşkulardan dolayı söz

konusu gizli yardımları ortaya çıkarmanın zamanı gelmiştir. O, Ayetullah Hamenei'nin Erdebil ilindeki temsilcisi Ayetullah Amili'nin 2010'lu yıllardaki açıklamalarını, gizli yardımlara ışık tutan bir örnek girişim olarak sunmuştur.⁷³ Aran News'un anlattısına göre Amili 2015 yılında İran eğilimli olduğu ileri sürülen Azerbaycan İslam Partisi başkanı Hacı Ali Ekrem'in vefatının yıl dönümünde şöyle bir açıklama yapmıştır:

“Elde olan belgelere dayanarak Karabağ Savaşı'nın İran ve Azerbaycan'ın birliğini/birleşmesini önlemek için tasarlandığı kesindir. Bu (tasarı) Batı'da yazılmıştır ve Ruslar buna sıcak bakıyorlardı. Bunun nedeni Karabağ Savaşı'nın Rus etki alanını Kafkaslarda artırması ve çıkarlarını güvenceye almasıydı. Azerbaycan topraklarına tecavüz edilirken İran'ın karşısında iki siyaset (yol) vardı: askeri müdahale veya tarafsız kalarak olup bitenleri uzaktan izlemek. Müdahale durumunda Rusya ile karşı karşıya gelecekti, bu da uluslararası kurallara aykırıydı. Öte yandan İran eşzamanlı olarak [Rusları arkasında gören Ermenistan ve İsrail'e karşı] iki cephede savaşmak istemiyordu. Uluslararası Siyonizm ve Batılı güçler (“İstikbar-i Cihanî”) bizi buna doğru itmek istiyorlardı ancak bu İran İslam Devrimi'nin stratejisine ters ve tehdit niteliğindeydi. Yalnız, tarafsızlık ve seyirci kalmak da İran'ın hain adlandırılmasına ve Müslüman ve dinci halkların gözünde İslami kardeşlik iddialarının geçersiz sayılmasına getirip çıkarabilirdi. Dolayısıyla, İran orta bir siyaset seçerek Azerbaycan ordusunu eğitmeye, direniş gruplarını oluşturmaya, silah sağlamaya ve Azerbaycan ordusuna askeri planlar hazırlamaya yönelmiştir. Böylece çok sayıda Azerbaycanlı genç, gerilla savaşı eğitimi için İran'a geldiler. Şuşa'yı savunmak için onlarca araba silah Azerbaycan gençlerine verildi. Ayrıca, Rövsen Cevadov ve Rahim Kaziyev'in talebi üzere savunma sistemi oluşturmak için ortak merkez kuruldu. Bu merkezde Erdebilli ve Tebrizli komutanlar ve subaylar içtenlikle Azeri kardeşlere yardım ettiler. İranlı makamlar siyasi çekincelerden dolayı hiçbir zaman bu konuları gündeme getirmediler ve bundan sonra da hiçbir zaman bu yardımlardan söz etmeyecekler.”⁷⁴

İran'ın RF'den çekinmesi bir gerçekliktir ancak Amili'nin dokunmadığı konu İran'ın aynı zamanda Ermenistan ile olan ilişkilerini devam ettirmesidir. Ayrıca, o Karabağ konusunda konuşan askerlerle farklı olarak RF etmenini göz ardı etmez ancak onlar gibi ABD ve İsrail'i Birinci Karabağ Savaşı'nın başlıca tasarlayanları gibi sunmayı da

⁷³ Mohsen Mohammadzadeh, “Asrar ve Haqayeqe Nagofteye Qarebağ (Farsça)”, **Arannews**, 8 Nisan 2016, (çevrimiçi), <https://bit.ly/3aDnsOL>; Erdebil Sipah'ının eski istihbarat yardımcısı ve Amili'nin öğrencisi olduğunu ileri süren Albay Ali Rezai'nin iddiasına göre Kudüs Sipahı Amili'nin Kuzey ve Güney Azerbaycan'da muhatapları olduğunu anladıktan sonra onu kendi sözcüsü gibi kullanmıştır. Albay Rezai, Amili'nin Türkiye, Azerbaycan ve Balkanlar hakkındaki konuşmalarının Sipah tarafından hazırlandığını ileri sürer. Ali Rezai, “Goftoguye Ekhtesasi ba Serhange Sepah Ali Rezai, Bakhşe Dovvom (Farsça)”, **VOA Lastpage**, 26 Kasım 2021, (çevrimiçi), <https://www.youtube.com/watch?v=MIUpgXmXfik>

⁷⁴ Mohammadzadeh, A.g.y.

unutmaz. Amili, İran'ın gizli tuttuğu yardımlarının nasıl kuşkulara ve “karalamaya” neden olduğunu da anlatmıştır:

“Ben Cuma İmamıyım ve hutbe kürsüsünde oturmuşum. Kardeşlerimin kuşkularını ve sorularını yanıtlamak için bunları söyleyerek gerçeklere ışık tutacağım. Bizi Ermenilere silah vermekle suçluyorlar. Bu rezaletten kaynaklanan karalamadır. Biz Ermenilere değil Azeri din kardeşlerimize silah ve sürsat (mühimmat) verdik. Ayetullah Musevi Erdebilî Halk Harekâtı (Sovyetlerin son yılları) döneminde Azerbaycan'a gitmiştir. O, Hacı Ali Ekrem aracılığıyla Halk Harekâtı önderlerinin biriyle görüşerek yararlı önerilerde bulunmuştur. O (Erdebilî), sekiz yıllık İran-İrak savaşı deneyimlerine dayanarak Karabağ sorununu kısa bir sürede çözülebileceğini söylemiştir. Bu öneri karşısında Halk Harekâtı önderlerinden biri “ben yalnızca Tebriz'i Azerbaycan'ın merkezi (başkenti) tanıdığımızda İran'a gelirim” demiştir... İran'ın [Karabağ] cephelerindeki etkisi belli olduktan sonra kimi siyasetçiler bir araya gelmişler. Bunlar Türkiye (Veli Küçük) ve İsrail etkisinde Hocalı faciasını yarattılar ve İran'ın elini cepheden kesme sloganıyla her şeyi gölgelediler. Biz, İran Azerilerinin yüreğini yakan bu kanlı faciaları önemli namus meselesi olarak görüyoruz ve Ermenilerin bunu yaptıklarından kuşkumuz yoktur. Yalnız, kimlerin hilesi ve oyunuyla bunlar yaşanmıştır? Bu kesimler İran'ın Karabağ Savaşı'yla olan bağını koparmak için bu tasarımı hazırladılar. Onlar tasarımlarını uygulamak için suçsuz Hocalı halkının kanını kullandılar. Bunun arkasında Ergenekon ve MOSSAD vardı. ... Şimdi İsrail siyasetçileri Azerbaycan'ın İran'a darbe indirmek için en iyi siper olduğunu söylüyorlar. [İsrail siyasetçilerine göre] İran, Lübnan Şiilerini İsrail'e karşı teçhiz ettiği için İsrail de Azerbaycan Şiilerini ideolojik ve siyasi açıdan İran'a karşı hazırlamalıdır. Üzülerek, Siyonist Yahudilerin İran ve Azerbaycan Şiileri arasındaki gerginliğin onların siyasetleri sonucu ortaya çıktığını söylemeleri acı vericidir. Azerbaycan Karabağ'ı İsrail ile işbirliğinde mi kurtarmak istiyor?”⁷⁵

72

Amili'nin iddialarına karşın İran Hocalı katliamı döneminde (Şubat 1992) Azerbaycan'a askeri eğitim sağlamamıştır. Daha önce de değinildiği gibi ayrıntıları ve etkinliği belli olmayan askeri eğitimler Aliyev döneminde (1993-4'te) gerçekleşmiştir. Dolayısıyla, Hocalı katliamıyla İran'ın cephelerdeki etkisi arasında bağ kurmak gerçeği yansıtmamaktadır. Üstelik Ayetullah Musevi Erdebilî'nin Bakü ve Gence ziyareti Sovyetler döneminde (Mart 1991'de) gerçekleşmiştir. Bu yüzden Musevi'nin İran'ın savaş deneyimlerini yeni başlayan Karabağ sorununda uygulama önerisi İran'ın Sovyetler toprağında savaşa katılması anlamına gelirdi. Sovyetlerin çöküşünden sonra Kafkas'ta RF'nin çıkarlarına karşı gelmekten kaçınan İran'ın 1991'de Sovyetlerin topraklarında böyle bir girişimde bulunmak istediği gerçeği görülmemektedir.

⁷⁵ Mohammadzadeh, A.g.y.

Aran News, Karabağ Savaşı döneminde Sipah'ın en üst komutanı olan General Mohsen Rezai'nin 2011'deki sözlerini de aktarır. Rezai İran içinde yasak olan ve Azerbaycan Cumhuriyeti için yayın yapan Azeri-Seher TV kanalında şöyle bir ifadeye bulunmuştur: “[Savaş döneminde] şahsen Karabağ bölgesinin durumunun belirlenmesini, Azerbaycan ordusunun uygun silahlarla teçhiz edilip gerekli eğitimlerin verilmesini istedim. ... Birçok İranlı Karabağ savaşına katıldı. Birçok yaralı İran'a getirildi ve Karabağ Savaşı'nın İranlı şehitleri de Bakü'de defnedildi.” Rezai'nin bu konuşmaları bazı Kafkas uzmanlarının da ilgisini çekmiştir. Örneğin Kucera ve Rezvani açısından 2013 cumhurbaşkanlığı seçimleri için hazırlanan Mohsen Rezai bu sözleri İran Azerbaycanlılarından oy almak için söylemiştir.⁷⁶ Oysa, Seher TV İran halkı için değil Azerbaycan Cumhuriyeti vatandaşlarına yayım yaptığından bu ifadelerin hedef İran Azerbaycanlıları olamazdı. Dolayısıyla, Rezai emekli olduktan sonra Seher TV'nin amaçları doğrultusunda İran'ın Karabağ Savaşı'ndaki payını Azerbaycan Cumhuriyeti'ndeki hedef kitleye anlatmak istemiştir. Önceki örneklerde tartışıldığı gibi Rezai'nin bu iddiaları da gerçekliği yansıtmamaktadır. İlk olarak herhangi İranlının Karabağ'da “şehit” olduğuna ilişkin şimdiye değin bir bilgi veya belge sunulmamıştır. Ayrıca, örneğin İran'la sınırı olmayan Suriye ve Bosna Hersek'te çatışmalarda ölenlerin cenazeleri İran'a nakledilmişken, neden Karabağ'da şehit olduğu iddia edilenlerin cenazesi Bakü'de defnedilmiştir? Neden bu gibi konularla İran'ın Azerbaycan'daki etkisini genişletmeyi amaçlayan Azeri-Seher TV gibi medyalar bu şehitlere veya mezarlarına ilişkin hiçbir bilgi ve belge yaymamışlardır? Rezai'nin bu iddiaları, İran'ın yalnızca askeri eğitim sağladığını söyleyen askerlerin ve siyasetçilerin verdiği bilgilere de uymamaktadır. Üstelik, Rezai'nin “şahsen” Azerbaycan ordusuna yardım etmesine değinmesi de başka sorumluların anlatılarıyla çelişmektedir. Örneğin, Karabağ Savaşı döneminde Doğu Azerbaycan ilinin valisi olarak Aliyev ve İranlı askerler ile yakın ilişkide olan Abdul-Alizadeh'nin anlatılarına dayanarak Ermeniler Hudaferin köprüsüne değin

⁷⁶ Joshua Kucera, “Iranian Official: We Helped Azerbaijan In Karabakh War”, **Eurasianet**, 8 Mart 2013, (çevrimiçi), <https://eurasianet.org/iranian-official-we-helped-azerbaijan-in-karabakh-war>; Babak Rezvani, “Iran in the Early Days of the Karabakh Conflict”, **Radboud Repository**, 2013, (çevrimiçi) <https://repository.ubn.ru.nl/bitstream/handle/2066/217673/217673.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

ilerlediğinde (1993) İran-İrak savaşına katılan “bazı yiğit gençler” Azerbaycan’a yardım etmek istemişlerdir:

“Biz bunların bir kısmını örgütledik ancak savaşa girmek için izniniz olmadığından onları askeri danışman olarak Azerbaycan’a gönderdik. ... O dönemde Sipah’ın Başkomutanı olan Mohsen Rezai beni arayıp sorguya çekti (eleştirdi). Azerbaycan Cumhuriyeti’nin yardımına giden o gençlerin birinin adını verdi. O kişinin ivedilikle Tahran’a gidip kendini onlara tanıtmasını istedi.”⁷⁷

Aran News’un yazarı İran’ın gizli yardımlarını göstermek için Hakikatpur’un yazdığı açık mektuplara değinir. Yazarın verdiği bilgilere göre Hakikatpur Azerbaycan Cumhuriyeti halkına yazdığı bu mektupların birinde şöyle iddialarda bulunmuştur:

“Suçlu er veya geç cezalandırılmalıdır. Bu ilahi bir vaattir. Karabağ’ı satanlar resmi görevlerde oldukları için bugüne değin cezalandırılmamışlar. ... Bilmenizde yarar var: ben Karabağ Savaşı’nda Rahmetli Haydar Aliyev’in özel danışmanıydım. ... Beni suçlamanız aslında eski Azerbaycan Cumhurbaşkanı suçlamaktır. Azeri askerlerinin Haydar Aliyev huzurundaki bir geçit törenini hatırlıyorum. [Orada Aliyev] Azerbaycan’ın Liyakat Ödülü’nü bana vermek istediğini söyledi ancak ben siyasi nedenlerden dolayı kabul etmedim. Şimdi sizin millet vekiliniz [Aliyev iktidarına yakın millet vekili Siyavuş Nevrüzov] beni ihanetle suçluyor. Gerçekten gülünçtür. O, bizim yalnızca bir Ermeni’ye yardım ettiğimizi kanıtlarsa başka iddialarını da büsbütün kabul edeceğiz. Yalnız, onun da bilmesinde yarar var: İran’ın Azerbaycan’a yaptığı her yönlü yardımlara ilişkin birçok belge ve filmim vardır. Bu yardımlar olmasaydı Azerbaycan’ın %20’si değil %50’den fazlası işgal edilecekti.”⁷⁸

74

Yazar bu anlatılardan yola çıkarak iddia ettiği belirleyici yardımların RF ve ABD ile karşı karşıya gelmeme ve Filistin sorunun öncelikten çıkarılmaması için gizli tutulduğunu ileri sürmüştür. Onun açısından Azerbaycan siyasetçileri “Pantürkist” eğilimlerinden dolayı ve İsrail ile Türkiye’nin istihbarat kurumlarının İran’ın Azerbaycan halkı arasındaki nüfuzuna ilişkin telkinleri etkisinde İran’la ilişkilerin kesilmesini istemişler. Böylece, Azerbaycan siyasetçileri “İslami ve dini direniş” vurgu yapmaktansa “temelsiz hayallere” dalıp “kendilerini İslam Cumhuriyetinin yardımlarından yoksun bırakıyorlar.” Yazar Azerbaycanlı siyasetçilerin Karabağ’ı kurtarmaya odaklanmaktansa İran Azerbaycan’ını kendi topraklarına katma düşüncesinde olduklarını eleştirerek İran’ın Azerbaycan halkı üzerindeki etkisine ve Azerbaycan halkının İran’a katılmak istediğine vurgu yapmıştır. O, “İslami ve dini

⁷⁷ “Revayate Khandani az Ravabete İran ve Azerbaycan dar Cange Qarebağ”, **Tabnak**, 24 Ekim 2018, (çevrimiçi), <https://bit.ly/3gw4XyN>.

⁷⁸ Mohammadzadeh, A.g.y.

direnış” ve İran’ın Azerbaycan halkı üzerindeki etkisine değinmesine karşın bir Müslüman ülkenin topraklarını işgal eden Ermenistan ile ilişkileri gerekçelendirmeye çalışır:

“Türkiye devleti de Batıcı ve Pantürkist meramından dolayı müdahaleci ve İslam Cumhuriyetine karşı siyaseti yeğlemiştir. Dolayısıyla, İslam Cumhuriyeti Azerbaycan ve Türkiye’nin İslam ve İran karşıtı siyasetlerini etkisizleştirmek için Ermenistan’la ilişki kurmak zorunda kalmıştır. Türkiye’nin öldürdüğü Ermenilerden dolayı, Ermenistan uluslararası alanda bu ülkeye karşı bir baskı aracıdır. Ermenilerin bu işlevi, İran’a kuzey batısındaki komşularıyla siyasi denge sağlamada yardımcı olur. ...İran sorumluları Karabağ’ın Ermenilerce işgalini uluslararası alanda kınayıp toprakların geri alınmasına vurgu yapmışlardır; ancak şimdiki durumda ve Bakü devletinin siyasetleri göz önünde bulundurulursa İran’ın Ermenistan ile olan ekonomik ilişkilerden elde ettiği çıkarlarını göz ardı etmesine hiçbir neden yoktur.”⁷⁹

Haydar Aliyev döneminde İran’ın Azerbaycan’a iki önemli insani yardımı olmuştur. Savaş’tan sonra bu yardımlar defalarca daha önce sözünü ettiğimiz medya, askerler ve siyasetçilerce seslendirilmiştir. Ağustos 1993’te Füzuli, Cebrayıl ve Kubadlı bölgeleri Ermenilerce işgal edildikten sonra bu bölgelerden Zengilan’a kaçanların bir bölümü ve Zengilan halkı kuşatma altında kalmıştır. Batı’dan Ermenistan ve kuzey ile doğudan Karabağ Ermenileri tarafından kuşatılan halkın tek yolu güneyde İran sınırı olan Aras Nehir’inden geçmekti. İran bu dönemde savaştan kaçan ve Aras’tan Güney Azerbaycan’a geçmek isteyen binlerce Azerbaycanlıya geçiş yolu sağlamıştır. Cornell açısından İran’ın amacı Zengilan’da gerçekleşebilecek bir katliamın İran Azerbaycan’ı üzerindeki etkisini önlemektir.⁸⁰ Başka bir seçeneği olmayan kuşatılmış kaçkınlar İran’ın izini olmadan bile Aras’ı geçiyorlardı. İran, Aras’ta boğulmadan Doğu Azerbaycan iline sığınanlara geçiş yolu sağlamasaydı Hocalı katliamından kat kat daha büyük olabilecek bir katliamın ortağı olacaktı. Öte yandan kendi halkını Aras’ın kuzeyinde yaşananlar bağlamında bilgisiz bırakan İran, kaçkınların Güney Azerbaycan’ın yerleşim yerlerine geçerek olup bitenleri anlatmalarından da kaygılıydı. Dolayısıyla, o dönem Doğu Azerbaycan ilinin valisi olan Abdul-Alizadeh’nin vurgu yaptığı üzere İran kaçkınları hızla Azerbaycan Cumhuriyeti’nin işgal edilmemiş bölgelerine yönlendirmiştir.⁸¹ Buna karşın, İran, Irak ve Afganistan’dan kaçanlara yıllarca ev sahipliği yapmıştır. İran’ın bu yardımdan götüğü

⁷⁹ Mohammadzadeh, A.g.y.

⁸⁰ Svante Cornell, **Small Nations and Great Powers: a Study of Ethnopolitical Conflict in the Caucasus**, Routledge, 2005, pp.91-92.

⁸¹ “Revayate Khandani az Ravabete İran ve Azerbaycan dar Cange Qarebağ”, **Tabnak**, 24 Ekim 2018, (çevrimiçi), <https://bit.ly/3gw4XyN>.

amaç bir yana, Zengilan kuşatmasında Aras barajının suyunu azaltarak büyük bir faciayı önlemesi insani açıdan önem taşımaktadır. İran'ın Zengilan ve başka bölgelerden kaçanların Azerbaycan'ın İmişli bölgesinde yerleştirilmesinde de önemli payı olmuştur. İran Kızılay'ı bu sığınmacılara yardım sağlamıştır. Benzer bir biçimde Aliyev Nahcivan'da olduğu dönemden beri İran ve Türkiye Nahcivan'a yardım etmişlerdir. Bu yardımlar da savaş sonrasında Karabağ ve Azerbaycan konusunda içerik üretenlerce sürekli vurgulanmıştır.⁸² Doğu Azerbaycan'ın eski valisi Abdul-Alizadeh söz konusu yardımları şöyle anlatır:

“Bizim [savaş döneminde] Ermenistan ile olan ilişkilerimizi sürdürmemiz doğru bilgidir, ancak bizim Ermenilerle olan ilişkimiz Azeriler kadar değildi. Nahcivan'a ve Azerbaycan'a sağladığımız yardımın karşılığında onların ürettiği elektriği alıyorduk ancak bizim Azerilerle olan bağlantımız ekonomik amaçlar için değildi. Biz samimiyet ve içtenlikle Azerilere yardım ediyorduk. Nahcivan hastanesinin camlarını onardık, Nahcivan meclisi ve cumhurbaşkanlığı sarayını sobayla ısındırıyorduk. Bunları içtenlikle yapıyorduk.”⁸³

Abdul-Alizadeh anıları kitabında Ermenistan'a da benzer yardımların yapıldığından söz eder: “onların (Ermenistan'ın) pirinç, un, patates, şeker ve yağ ihtiyacını karşılayarak iyice gelir elde ettik. Bunlar ilimizin tacirlerini aktifleştirdi. Bunun yanı sıra, her iki ülkeyle iyi siyasi ilişkilerimiz vardı.”⁸⁴ Gerçekte, İran kuşatma altında olan Ermenistan ve Nahcivan'a yardım değil eşzamanlı iki tarafla olarak ticaret yapmıştır.

Karabağ savaşıyla ilgili demeçlerde bulunan sorumlular kendi yığıtlıklarını anlatırken Azerbaycan ordusunu ve bazen halkını aşağılamışlardır. Karabağ savaşına katılarak savaşı gözlemlediğini ileri süren Mehdi K. Rezai şöyle ifadelerle durumu anlatır: “Ermenilerin ilerlemesi Azerbaycan askerleri ve halkının yüreğine korku düşürmüştü. Nitekim, Azerbaycan silahlı güçleri Ermenilerin 20 ve bazen 50 kilometre yakınlıklarında olduklarını öğrenir öğrenmez geri çekiliyorlardı. Bu geri çekilmeler kimi zaman sıradan halkın bölgeyi boşaltmasından önce gerçekleşirdi.”⁸⁵ Genelde

⁸² Örnek için Bkz.: Mansur Hakikatpur, “Hadafe Amrika Teşkile İsraille Dovvom dar Mantaqe Ast (Farsça)”, **Fardanews**, 8 Kasım 2020, (çevrimiçi), <https://bit.ly/3dMLgBE>

⁸³ “Revayate Khandani az Ravabete İran ve Azerbaycan dar Cange Qarebağ”, **Tabnak**, 24 Ekim 2018, (çevrimiçi), <https://bit.ly/3gw4XyN>.

⁸⁴ Ali Abdul-Alizadeh, **Aghaye Ostandar**, Tahran, Nashre Ney, 2014, ss.28-31.

⁸⁵ “Raviye İrani ve Şahede Eyniye Cange Qarebağ (Farsça)”, **Arannews**, 9 Ocak 2019, (çevrimiçi), <https://bit.ly/3eoTUFg>

gönüllülerden oluşan düzensiz Azerbaycan ordusunun geri çekilmesi Azerbaycan medyası, askerleri ve siyasetçilerce de eleştirilmiştir.⁸⁶ Bu süreçlerde bazen halk da katliama uğramıştır. Ancak İranlı askerler ve alt düzey siyasetçiler bu durumu Azerbaycan'ı aşğılamak için kullanmışlardır. Nitekim, Hakikatpur "biz onları (Azerbaycanlıları) kurtardık, yoksa Ermenistan Bakü'yü de alacaktı" iddiasında bulunmuştur.⁸⁷ Onlar kendi yiğitliklerinden ve Azerbaycanlıların korkaklığından söz ederken Azerbaycan ordusunun ikinci bir savaşa girmeyeceğinden emin kişiler gibi konuşmuşlardır. Dolayısıyla, iddialarının sınanma zamanı gelmeyeceğinden emin bir şekilde Azerbaycan savaşı başlatırsa onlar da savaşa katılarak işgali bitireceklerini ileri sürmüşlerdir. General Noiaghdem 2016'da Karabağ'ı kurtarmak gibi kolay bir görev için Kudüs Sipah'ının başında olan General Süleymanî gibi önemli kişilere gerek olmadığını ve 11 Besici'nin (Sipah'ın amatör savaşçısının) yeterli olduğunu söylemiştir.⁸⁸ Onun sözlerini aktaran Zeytoon sitesi Azerbaycan'ın iki alayının ihanet ederek operasyonu başlatmadığından sonra Noiaghdem'in 11 Besici ile Mil-Muğan barajını Ermenilerden geri aldığını ve Azerbaycan'a verdiğini yazar. Noiaghdem bu başarıdan sonra Haydar Aliyev'in ona "benim de ölümden korkmayan 11 Besicim olsaydı bir gecede Karabağ'ı alırdım" dediğini ileri sürmüştür. Zeytoon Aliyev'in Noiaghdem'e Fetih Ödülü olarak bir kılıç verdiğini yazdıktan sonra şöyle bir iddiada bulunur:

"Haydar Aliyev Noiaghdem'in yanında oturur ve Noiaghdem'den Türkçeyi üniversitede öğrendiğini yoksa anadili olduğunu sormuş... Aliyev Onun anadilinin Türkçe olduğunu öğrendikten sonra sevinerek elini General'in omuzuna koyup şöyle söylemiştir: "Ermenilerin şerrinden kurtulup Ermenistan'ı aldıktan sonra iki (Güney ve Kuzey) Azerbaycan birleşeceğiz. Böylece biz Rus siz de Fars istilasından kurtulup, Tebriz'i başkent yapacağız." General da cevabını sert biçimde vermiştir: "Sayın Cumhurbaşkanı, sizin devletin, ordunuz, petrolünüz, silahınız ve teçhizatınız var. Nüfusunuz ve paranız da Ermenistan'dan daha çoktur. Neden Ermenilerin onurunuzu ayaklar altında ezmelerine izin veriyorsunuz? Duyduklarıma göre Ermeniler Ağdam'ı yalnızca dört tankla almışlar, askerleriniz kaçmış ve kadınlar ile çocukları savunmasız bırakmışlar. Askerleriniz, Ermeniler kadınlara tecavüz ve erkekleri doğrasınlar diye savaş meydanından kaçmışlar.

⁸⁶ Örnek için Karabağ Savaşı'nda öldürülen Çengiz Mustafayev'in Laçın'ın işgali sırasında çektiği bu videoya bakınız: "Cingiz Mustafayev Laçının işgali", 4 Şubat 2016, (çevrimiçi), <https://www.youtube.com/watch?v=ZMhGFJvBG30>

⁸⁷ Mansur Hakikatpur: "İran dar Cange Qarebağ Yek Havapeyma Por az Mohemmat be Azerbaycan Dad (Farsça)", **Azeriha**, 4 Nisan 2007, (çevrimiçi), <https://bit.ly/3etN5Tp>

⁸⁸ "Pošte Perdeye Ellate Asli Adame Vorude İran be Monaqəşeye Qarebağ (Farsça)", **Dana**, 6 Nisan 2016, (çevrimiçi), <https://bit.ly/2Qu75x6>

Askerlerinizi boş verelim generalleriniz de Bakü'ye kadar kaçmışlar. ...Neden bunca beceriksiz davranmışlar?" Aliyev bu yiğitçe sözleri duyunca kızarmıştır.⁸⁹

Sovyet döneminde KGB'nin üst düzey sorumlularından olan ve on yıllar büyük siyasi görevleri üstlenen Aliyev'in bu gibi bir konuyu Azerbaycan-Ermenistan savaşı esnasında İranlı bir generale söylemesi beklenemez. Zeytoon sitesi Noiaghdem'in Aliyev ile olan tartışmasını aktardıktan sonra onun babasından duyduğu bir masalı anlatır. Söz konusu masalı anlatan baba, oğlunu (Noiaghdem'i) şöyle öğütlemiştir: "yavru kurdu beslemek istersen yavruyken dişlerini çek, yoksa büyüdüğünde sana ihanet eder." Babasının bu öğüdünü anımsayan Noiaghdem de şöyle bir ifade de bulunur: "Haydar kabalıkla İran'ın bölünmesinden söz ederken dişlerini çekerek haddini bilmesini öğretmeliydim." Ayrıca, Mil-Muğan barajı yiğitlik öyküsü defalarca yinelenen bir anlatıdır. İki ülkenin ortak olduğu bu küçük baraj İran-Azerbaycan sınırındadır. Araz'ın Dayaz Günü belgeselinde konuşan General Mustafa Ekberi Ermeni ordusunun baraja ulaşınca ortak elektrik üretimi ve hidrolojik tesislerin güvenliğini sağlamak için barajın kuzeyine geçtiklerini anlatmıştır. Ekberi, bu olayda bir İranlı askerin Ermenilerce yaralandığına da değinmiştir. Ayrıca, onun verdiği bilgilere göre sınırda yerleşen İran subayları Ermenilerin konuşlandığı yerleri Azerbaycan ordusuna ihbar ederek onlara İran-Azerbaycan sınır boyunda yitirdikleri toprakların bir kısmını geri almakta yardımcı olmuşlardır.⁹⁰ 1992-1996 döneminde Karabağ Savaşı'nda arabuluculuk konusunda ve Minsk grubunda RF'nin temsilcisi olan Vladimir Kazimirov 1993 yılının kışında Azerbaycan ordusunun Horadiz'de (Araz'ın kıyısında Mil-Muğan barajının bitişiğinde yaklaşık üç bin nüfuslu bir kent) kısıtlı başarılar elde ettiğini yazar.⁹¹ İran'ın eğittiği Azerbaycanlı subayların bu karşı saldırıya katıldıkları olasılığı üzerinde durulabilir. Karabağ savaşına ilişkin içerik üretenler Mil-Muğan barajı konusunda ileri sürdükleri iddiaların benzerini daha büyük ve önemli olan Hudaferin barajı hakkında da söylemişlerdir. Onlar, İran aracılığıyla bölgeye gönderildiği söylenen Afgan savaşçılardan söz ederek Azerbaycan'ı yabancıların koruduğunu ileri sürmeye çalışmışlardır. Oysa, Rafsancani hatıralarında

⁸⁹ A.g.y.

⁹⁰ Mohsen Hadi, "Araz'ın Dayaz Günü", **Müsəlman Xalq**, 3 Mayıs 2019, (çevrimiçi), <https://www.youtube.com/watch?v=cqHoLIXrpqA>

⁹¹ Vladimir Kazimirov, **Peace to Karabakh**, Moscow, VES MIR Publisher, 2014, s.99.

Afgan savaşçılarını, İran ve Azerbaycan'ın ortak barajı olan Hudaferin'i korumak için bölgeye göndermek istediklerini yazmıştır.⁹²

4. Kuşku ve İşbirliği

İran'ın Haydar Aliyev döneminde Azerbaycan ordusuna eğitim yardımları sağlamasını Aliyev'i Halk Cephesine karşı kollamak ve İran Azerbaycan'ından gelen tepkilerle ilgilendirilmelidir. Güney Azerbaycan ve Karabağ konuları Sovyetler döneminden beri Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ulusal kimliğinin tanımında etkili olmuştur. Azerbaycan bağımsızlığını kazandıktan sonra ülkenin ilk cumhurbaşkanı Mütallibov Güney ve Kuzey Azerbaycan'ın birleşmesinin olanaksız olduğunu söyleyerek İran'ın kaygılarını gidermeye çalışmıştır.⁹³ Yalnız, Halk Cephesi başta olmak üzere muhalefette olan kimi partiler ve kesimler İran vatandaşı Türklere uygulanan baskılara ve Farslaştırma siyasetine karşı çıkmışlardır. Bu kesimler zaman zaman Güney Azerbaycan'ın bağımsızlığından ve iki Azerbaycan'ın birleşmesinden söz etmişlerdir. Cameron S. Brown açısından Karabağ sorununda Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü savunma ve Güney Azerbaycan konusunda kendi kaderini belirleme ilkesine vurgu yapma Halk Cephesi'nin savunduğu söylemin tutarsızlığını göstermekteydi.⁹⁴ Elçibey, Güney Azerbaycan'a ilişkin sözlerini iktidarda olduğu dönemde değil özellikle devrildikten sonra söylemiştir.⁹⁵ Halk Cephesi iktidara geldikten sonra iki ülke arasında güvensizliği düşürecek adımlar atmıştır. Rafsanjani anılarında, Elçibey

⁹² Akbar H. Rafsanjani, Salabate Sazandegi, **Rafsanjani**, 24 Ağustos1993, (çevrimiçi), <https://bit.ly/3hCyBDf>. Erdebil Sipahi istihbaratının eski yardımcısı Albay Ali Rezai'nin iddiasına göre İran Ahmedinejad'ın cumhurbaşkanlığı döneminden (2005-2013) başlayarak Batı'nın ekonomik yaptırımlarını delmek için Ermenilerin işgalinde olan Hudaferin barajının kuzeyi kullanılmıştır. Bu anlatıya göre İran Sipahi Ermenilerin onayıyla barajın kuzeyinde bir afyon deposu kurmuştur. Kendini Ukraynalı kaçakçılar olarak tanıtan çeteler buradan İran'ın sağladığı afyonu alıp karşılığında İran ve bu ülkenin Lübnan ve Yemen'deki müttefiklerine silah ve Batı ülkelerince yasaklanmış malları sağlıyorlarmış. Albay Rezai'nin verdiği bilgilere göre İkinci Karabağ Savaşı döneminde Azerbaycan ordusu bu bölgeye doğru ilerlerken İran'ın oluşturduğu engellerle karşılaşır. Rezai'nin açısından bu engeller söz konusu depoyu boşaltmak için oluşturulmuştur. Bkz.: Ali Rezai, "Goftoguye Ekhtesasi ba Serhange Sepah Ali Rezai, Bakhşe Dovvom (Farsça)", **VOA Lastpage**, 26 Kasım 2021, (çevrimiçi), <https://www.youtube.com/watch?v=MIUpgXmXfik>.

⁹³ Akdevelioğlu, s. 147.

⁹⁴ Cameron S. Brown, "Wanting to Have Their Cake and Their Neighbor's Too: Azerbaijani Attitudes towards Karabakh and Iranian Azerbaijan", **The Middle East Journal**, Volume: 58, No:4, 2004: 576-596.

⁹⁵ Örneğin BKZ.: Brown, ss.587-9; Erhan Yoska, "Ebulfez Elçibey'in Azerbaycan Özelinde Türk Dünyası Meselelerine Bakışı", **Journal of Universal History Studies**, 3.Prof. Dr. Mustafa Keskin Special Issue, ss.216-237.

hükümeti döneminde Başbakan olan Penah Hüseyinov'un Tahran ziyaretini anlatarak onun uzlaşıcı tutumundan söz etmiştir.⁹⁶ Ayrıca, Halk Cephesi iktidarı döneminde dışleri bakanı olan Kasimov'un Tahran ziyaretinde İran'ın Nahcivan'da ve Azerbaycan'ın Tebriz'de konsolosluk açmaları üzerinde anlaşılmıştır, ancak Nahcivan'da İran konsoloslğunun açılmasına rağmen Tebriz'de Azerbaycan konsoloslğunun açılmasına izin verilmemiştir.⁹⁷

Haydar Aliyev Nahcivan'da olduğu dönemden beri İran'la ilişkilerini pekiştirmeye çalışsa da iki taraf birbirlerine güvenmemişlerdir. Onları bir araya getiren Halk Cephesi'ne karşı ortak çıkarları olmuştur. Hakikatpur İran'ın Elçibey ve Aliyev iktidarlarına karşı tutumunu şöyle anlatır:

Elçibey dengesiz ve Pantürkizm düşüncesinde olan bir kişiydi. O, Amerika, Türkiye ve İsrail'in paralı çalışanıydı. Biz onun döneminde de Azerbaycan'a birçok yardım ettik ancak alkol bağımlılığından dolayı unuttuk. Bu yardımlarımızı da unuttu... Elçibey, Bakü'de olduğunda biz Aliyev'i Nahcivan'da kollayıp ona yardım ediyorduk.⁹⁸

Ayrıca, Vladimir Kazimirov, Ter-Petrosyan'ın 1992'de (Aliyev Nahcivan'da olduğu dönemde) Nahcivan-Ermenistan sınırında İran askerlerinin konuşlandırılması önerisini ileri sürdüğüne değinir. Buna sıcak bakmayan Aliyev yabancı gözlemciler söz konusu olursa Türk askerinin de gözlemci olmasını istemiştir.⁹⁹

Karşılıklı güvensizliğe karşın Aliyev iktidarı ile İran arasındaki ilişkiler genişlemiştir. Hakikatpur Azerbaycan ve Türk karşıtlığıyla bilinen *Vatan Yolu* dergisiyle söyleşide işbirliğine rağmen kuşkulardan söz etmiştir: “Ben Aliyev'in askeri danışmanıydım, bana sürekli ‘Aşura ordusunu (İran Azerbaycan'ın Sipah ordusunu) getirin Karabağ'ı alın, Ermenilerin elinde olmaktansa İran'ın denetimine geçmesi daha iyidir diyordu. Bana neden Bakü'de Şii arıyorsunuz? Ben Haydar ve Ali'yim, iki kez Şia'yım' diyordu.”¹⁰⁰ Bu anlatılar doğruysa Aliyev, İran'dan yardım ummanın yanı sıra bu ülkenin Şiiliğe dayanarak Azerbaycan'da nüfuz etmek istediğinden kaygı duymuştur.

⁹⁶ Alizadeh, “Rol Kuramı”, s.119.

⁹⁷ Akdevelioğlu, s.148.

⁹⁸ Mansur Hakikatpur, “Hadafe Amrika Teşkil İsraille Dovvom dar Mantaqe Ast (Farsça)”, **Fardanews**, 8 Kasım 2020, (çevrimiçi), <https://bit.ly/3dMLgBE>

⁹⁹ Kazimirov, s.68.

¹⁰⁰ Mansur Hakikatpur: “İran dar Cange Qarebağ Yek Havapeyma Por az Mohemmat be Azerbaycan Dad (Farsça)”, **Azeriha**, 4 Nisan 2007, (çevrimiçi), <https://bit.ly/3etN5Tp>

Hakikatpur'un başka bir anlatısı da Aliyev'in yardım istediğine karşın İran'a güvenmediğini gösterir: "Aliyev sözde 'gelin Karabağ'ı alın' diyordu, ben de 'bunları yaz Tahran devletine götüreyim' diyordum. Ancak o bunları yazmak istemiyordu. Bizim elimize belge vermek istemiyordu."¹⁰¹ Aslında bu güvensizlik karşılıklıydı. İran da Aliyev'i kendi iç kaygılarından dolayı ve Halk Cephesi'ne karşı kollamaktaydı. Örneğin Rafsancani Ekim 1993'te Aliyev'in daveti üzere Bakü'ye gidip Aliyev'in abartılı sözleri, "Allah Akbar" sloganları ve ödüllere karşılmasına rağmen ona güvenmediğini yazar.¹⁰²

Aliyev ve İran ortak düşmanlarına ilişkin ortak bir sonuca varmalarına karşın Ermenistan'ın İran'dan geçen soluk yolunu kapatmada anlaşmamışlardır. Sipah'a yakın Mashreghnews sitesi adını gizli tutmak istediği eski üst düzey bir makamın dilinden Aliyev ve İran arasındaki ilişkileri şöyle anlatır:

"Haydar Aliyev, Karabağ savaşı döneminde eğitim alan Azerbaycan askerlerinin Sipah komutanlarının etkisinde namaz kıлып sakal bıraktıklarını görünce İranlıları kovdu. ...Aliyev gizli görüşmelerde İran'ın yardımlarından teşekkür ediyordu, ancak muhabirlerin karşısına çıktığında şaşkıncu bir biçimde ve kendine özel incelik ve siyasi kurnazlıkla İran'ı Ermenistan'a yardım etmekle suçluyordu."¹⁰³

Aslında Aliyev'in tepkileri doğaldı. Başka bir deyişle aldığı yardımlardan dolayı İran'a teşekkür etmesi ancak aynı zamanda İran'ın Ermenistan'a sağladığı yardımları eleştirmesi şaşırılacak bir konu değildi.¹⁰⁴ İran'ın beklentisi "tavşana kaç tazıya tut" demesinden iki tarafın da memnun kalmasıydı. RF Kafkas'taki güçlü konumundan dolayı eşzamanlı olarak iki karşıt tarafla dans etmeyi becermiştir. Ancak İran'ın buna ısrar etmesi ters etki bırakmıştır. Ermenistan, RF'ye güvenerek zaman zaman İran'ın bu siyasetine ters davranmıştır. Nitekim, May 1992'de Tahran'da ateş kes görüşmeleri

¹⁰¹ Hakikatpur, A.g.y.

¹⁰² Alizadeh, "Rol Kuramı", ss.122-126.

¹⁰³ "Tasire Farmandehane Sepah bar Nezamiyane Azerbaycan", **Mashreghnews**, 6 Eylül 2011, (çevrimiçi), <https://bit.ly/31fO2vJ>

¹⁰⁴ Örneğin, Erdebil Sipah'ı İstihbaratının eski yardımcısı Albay Rezai'nin iddiasına göre İran'ın eski Cumhurbaşkanı Ahmedinejad, Erdebil valisi olduğu dönemde (1993-7) İran ve Azerbaycan arasında petrol değiş-tokuşu (swap) antlaşması gerçekleşmiştir. Bu antlaşmaya göre Azerbaycan Hazar petrolünü İran'a verecekti ve karşılığında İran, Tebriz'den Nahcivan'a petrol ve yakıt sağlayacaktı. Bu dönemde Ahmedinejad'ın yakınlarından olan (Ahmedinejad'ın cumhurbaşkanlığı döneminde içişleri bakanı görevini yapan) Sipah generali Sadık Mahsuli İran tarafından bu sözleşmeden sorumlu olmuştur. Mahsuli, Aşura Sipah'ının (Azerbaycan illerinin Sipah'ının) emekli komutanı Kerim Fethi'nin yardımıyla Azerbaycan'ın İran'a verdiği petrolün bir bölümünü Ermenistan'a kaçak teslim etmiştir. Albay Rezai'nin anlatısına göre bu olay Azerbaycan ve İran arasında siyasi gerginliğe yol açmıştır. Bkz.: Ali Rezai, "Goftoguye Ekhtesasi ba Serhange Sepah Ali Rezai, Bakhşe Dovvom (Farsça)", **VOA Lastpage**, 26 Kasım 2021, (çevrimiçi), <https://www.youtube.com/watch?v=MIUpgXmXfik>

yaparken Şuşa'yı işgal etmiş, İran'ın kaygıları ve karşı çıkmasına rağmen Kubadlı ve Zengilan'a saldırarak on binlerce Azerbaycan vatandaşını İran'a kaçırmaya zorlamıştır. Kendini savaşta yalnız gören Azerbaycan savaştan sonra İsrail gibi yeni müttefikler bulmaya ve Türkiye ile ilişkilerini derinleştirmeye kalkmıştır. Bu da İran'ın olumsuz tepkilerine ve Azerbaycan'dan tehdit duymasına getirip çıkarmıştır.

Sonuç

İran iki Karabağ Savaşı arasında ilk başta savaşı unutturma siyasetini ve 2000'li yıllardan sonra unutturma-hatırlama ve yeniden biçimlendirme siyasetini uygulamıştır. 2010'lu yıllardan başlayan bu bileşik yaklaşımın başarılı ve inandırıcı olmasını sağlamak için belge niteliğinde olan bazı kısıtlı bilgileri de medyaya sızdırmıştır. Alt düzey İran subayları, din adamları ve yazarlar belli kanallarla bu kısıtlı belgeleri ve bununla karşılaştırılmayacak düzeyde geniş olan belgesiz iddiaları hedef kitleler içinde yaymaya kalkmışlardır. Yeni Karabağ savaşının bir daha başlamayacağından emin bir şekilde iddialar ileri süren sorumlular yaptıklarını ve yapmadıklarını yüceltmiş Karabağ'ı kısa sürede kurtarmaya hazır olduklarını söylemişlerdir. İran açısından Yaser Arafat ve Enver Sedat gibi siyasetçilerin Filistin topraklarını işgal edenlerle el sıkışması ihanet ancak İran'ın üst düzey siyasetçilerinin Hocalı katliamının ve Karabağ işgalinin başlıca sorumluları Koçaryan ve Sarkisyan ile antlaşmalar yapmaları doğal ve İslam'ı savunan ülkenin çıkarları için gereklidir. Dolayısıyla, İran bu çelişkili İslamcı ideoloji altında milliyetçi siyasetini yürütmüştür. Kimi İran Azerbaycanlısının karşı çıktığı bu milliyetçi dış ve iç siyasetin temelinde İran ve Azerbaycan'ın ulusal kimliklerinden olan tanımları ve jeopolitik kaygılar vardı. Böylece, İran dijital dönemde gizlemesi imkânsız olan İkinci Karabağ Savaşı'na değin iç soruna dönüşen Karabağ konusunu denetmeye çalışmıştır.

Kaynakça

Abdul-Alizadeh, Ali: **Aghaye Ostandar**, Tahran, Nashre Ney, 2014.

Ağbabalı, Səyyad: “Şuşanın İşğalı”, **Azərbaycan Milli Kitabxanası**, 7 Mayıs 2009, (çevrimiçi), http://www.anl.az/down/meqale/525/525_may2009/77791.htm.

Akdevelioğlu, Atay: “İran İslam Cumhuriyeti'nin Orta Asya ve Azerbaycan Politikaları”, **Uluslararası İlişkiler Dergisi**, C: 1, No:2, 2004, ss. 129-160.

Alizadeh, Naseraddin ve Hadi Morteza (eds.): **Çaleşe Hoviyet dar Azerbaycan** (Farsça-Türkçe), İsfahan Teknik Üniversitesi, 2006.

Alizadeh, Naseraddin: “Röl Kuramı Açısından İran'ın I. Karabağ Savaşı'ndaki Dış Siyaseti”, **Ermeni Araştırmaları**, No: 69, 2021, ss.103-140.

Alizadeh, Naseraddin: **Conbeşe Daneşcuiye Azerbaycan** (Farsça-Türkçe), Tebriz, 2005.

Anadolu Haber Ajansı: “Tamaşagerane Traktorsazi: Qarebağ Motaalleq be Mast ve Motaalleq be Ma Khahad Mand”, 1 Mart 2019, (çevrimiçi), <https://bit.ly/3Gm1NYZ>.

Anaxeber: “Generalın İstefasında Rusiya İzi: Elbrus Orucov Orada Hansı Oyunlardan Çıxıb”, 30 Mart 2017, (çevrimiçi), <https://anaxeber.info/28417-generalin-istefasında-rusiya-izi-elbrus-orucov-orada-hansi-oyunlardan-chixib.html>.

Aparat/Tabrize Bidar: “Sardar Haqiqatpur dar Kenare Heydar Aliyef”, 2016, (çevrimiçi), <https://bit.ly/3dz0gII>.

Arannews: “Raviye İrani ve Şahede Eyniye Cange Qarebağ (Farsça)”, 9 Ocak 2019, (çevrimiçi), <https://bit.ly/3eoTUGF>.

Araznews: “Payame Hoccat'ul İslam Azimi Qadimi dar Khosuse Farakhane Tacammoe Ruze Pancşanbe (Farsça)”, 6 Nisan 2016, (çevrimiçi), <https://www.araznews.org/fa/?p=24363>.

Avesta jam: Agar Komakhaye İran be Cumhuriye Azerbaycane Cali Nabud Arteşe Armanestan ta Baku Pişravi Mikard (Farsça)”, 8 Nisan 2018, (çevrimiçi), <https://www.youtube.com/watch?v=PqyMCUfvPeY>.

Başaran, Ali: “Dış Siyasi, İktisadi İlişkiler Etkileşimi Çerçevesinde Yeltsin Dönemi Rusya-Türkiye İlişkileri”, Ankara Üniversitesi SBF Doktora Tezi, 2013.

- Brown, Cameron S.: “Wanting to Have Their Cake and Their Neighbor’s Too: Azerbaijani Attitudes towards Karabakh and Iranian Azerbaijan”, **The Middle East Journal**, Volume: 58, No:4, 2004: 576-596.
- Cornell, Svante: **Small Nations and Great Powers: a Study of Ethnopolitical Conflict in the Caucasus**, Routledge, 2005.
- Croissant, Michael P.: **The Armenia-Azerbaijan Conflict: Causes and Implications**, Greenwood Publishing Group, 1998.
- Cumhuriyet**: “Tebrizli Tarfatarlardan “Karabağ Bizimdir” Sloganı, 2 Mart 2019, (çevrimiçi), <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/tebrizli-taraftarlardan-karabag-bizimdir-slogani-1273564>.
- Dalfak**: “Sadaye Delneşine Hac Abbas Abdollahi”, (çevrimiçi), <https://bit.ly/3oAnUVk>.
- Dana**: “Poşte Perdeye Ellate Asli Adame Vorude İran be Monaqeşeye Qarebağ (Farsça)”, 6 Nisan 2016, (çevrimiçi), <https://bit.ly/2Qu75x6>.
- Dilmeqani, Tohid Melekzadeh: **Azerbaycan dar Cange Cahaniye Avval ya Facaye’ Cilovluq, Akhtar** (Farsça), Tebriz, 2006.
- Donyaye Eqtesad**: “Savabeqe Hemayathaye Nezamiye İran az Cumhuriye Azerbaycan (Farsça)”, 7 Ekim 2021, (çevrimiçi), <https://bit.ly/3o87zXR>.
- DW**: “Haşiyeye Safare Paşinyan, Nokhostvazire Armanestan be İran (Farsça)”, 2 Mart 2019, (çevrimiçi), <https://www.dw.com/fa-ir/iran/a-47751279>.
- Goltz, Thomas: “Eurasia Letter: The Hidden Russian Hand”, **Foreign Policy**, No: 92, 1993, ss.92-116.
- Güneynews**: “Konferanse Qarebağ, Talaşi baraye Tabraye İran (Farsça)”, 14 Temmuz 2013, (çevrimiçi), <https://bit.ly/3doIWQh>.
- Hadi, Mohsen: “Araz’ın Dayaz Günü”, **Müsəlman Xalq**, 3 Mayıs 2019, (çevrimiçi), <https://www.youtube.com/watch?v=cqHoLIXrpqA> (59’cu dakika).

Hakikatpur, Mansur: “Hadafe Amrika Teşkilə İsrailə Dovvom dar Mantaqe Ast (Farsça)”, **Fardanews**, 8 Kasım 2020, (çevrimiçi), <https://bit.ly/3dMLgBE>.

Hakikatpur, Mansur: “İran dar Cange Qarebağ Yek Havapeyma Por az Moheemmat be Azərbaycan Dad (Farsça)”, **Azeriha**, 4 Nisan 2007, (çevrimiçi), <https://bit.ly/3etN5Tp>.

Həmid, Tural: “Laçının işğalı (1992)”, **Azlogos**, 1 Aralık 2020, (çevrimiçi), <https://azlogos.eu/lacinin-isgali-1992/> <https://azlogos.eu/lacinin-isgali-1992>.

Hamidov, İskender: “İsgəndər Həmidov Surət Hüseynov və Gəncə Qiyamı Haqqında Danışır”, **Isgender Hemidov**, 9 Eylül 2019, (çevrimiçi), <https://www.youtube.com/watch?v=5NNuMDTtPwU>.

Hashemi Rafsancani, Yaser (2020): “Revayeti Caleb az Hozure Aytollah Hashemye Rafsancani dar Mantaqeye Qarebagh”, **Donya-e-Eghtesad**, 22 Ekim 2020, (çevrimiçi), <https://bit.ly/3HhwOgV>.

Heydari, Asghar: “Holokaste Cilovluq dar İran ve Naqşe Engelestan dar an ya Taləşe Engelestan baraye Taşkilə Cumhuriye Armanestan dar Khake İran (Farsça)”, **Motaleate Tarikhi**, C:8, No. 31, 2010, ss. 231-261.

Hüseynov, Suret: “Neft Ölkəsi Vətəndaşına Baxın, Verirlər 190 Manat, Ölkə Korrupsiya İçində Boğulur”, **BBC News Azərbaycanca**, 5 Haziran 2021, (çevrimiçi), https://www.youtube.com/watch?v=4aaUKOCm_9o.

Hüseynov, Suret: “Surət Hüseynov: Prezident Qvardiyasının Əsgərlərini Pənah Hüseyn Güllələtdirib”, **Meydan TV**, 2 Temmuz 2020, (çevrimiçi), <https://www.youtube.com/watch?v=81vLs-tUBQI>.

İpek, Cemil Doğaç: “Güney Azerbaycan Türklerinde Kimlik Sorunu”, **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, C:12, No.1, 2012, ss.267-283.

İrna: “İran Tanha Hamiye Azerbaycan dar Sakhttarin Şarayet Bude Ast (Farsça)”, 16 Aralık 2020, (çevrimiçi), <https://bit.ly/2Ppo9Uy>.

İsmailov, Resad: “Həmin kişi həmin fətva”, **Resad İsmailov Facebook Sayfası**, 25 Temmuz 2021, (çevrimiçi), <https://bit.ly/3rTCvNK>.

Kazimirov, Vladimir: **Peace to Karabakh**, Moscow, VES MIR Publisher.

Kaziyev, Rahim: “AzadliqRadiosu: Rəhim Qaziyev: Mən Şuşa Getsə, Başıma Güllə Çaxacam Deməmişəm”, **AzadliqRadiosu**, 10 Mayıs 2020, (çevrimiçi), https://www.youtube.com/watch?v=c_fSFXCw6KY.

Kaziyev, Rahim: “Müdafiə Naziri Rəhim Qaziyevin Cəbhə Bölgələrində Hərbiçi və Yerli Əhali ilə Görüşü”, **Kinescope**, 6 Kasım 2018, (çevrimiçi), <https://www.youtube.com/watch?v=GYzHZjzSsEo>.

Kaziyev, Rahim: “Rəhim Qaziyev Elçibəy və Heydər Əliyev Haqda Sirləri Paylaşır”, **Azadliqradiosu**, 20 Mart 2013, (çevrimiçi), <https://www.youtube.com/watch?v=BHA6yO5r8xU>.

Kaziyev, Rahim: “Şuşanın İşğalı ilə Bağlı Rəhim Qaziyev ilə Müsahibə”, **Obyektiv TV**, 9 Mayıs 2012, (çevrimiçi), <https://www.youtube.com/watch?v=eHoQF-yzpSI>.

Khabaronline: “Az Ahval Porsiyə Rahbare Enqelab ba Elham Aliyef be Zanabe Azeri ta... (Farsça)”, 12 Nisan 2014, (çevrimiçi), <https://bit.ly/3lOyV3I>.

Khabirnews: “Mohemterin Khoruciye Mozakereye Rohani ba Paşinyan (Farsça)”, 27 Şubat 2019, (çevrimiçi), <https://www.khabirnews.ir/board/detail/139895/>.

Kucera, Joshua: “Iranian Official: We Helped Azerbaijan In Karabakh War”, **Eurasianet**, 8 Mart 2013, (çevrimiçi), <https://eurasianet.org/iranian-official-we-helped-azerbaijan-in-karabakh-war>.

Mahmudlu, Ceyhun ve Shamkhal Abilov: “The Peace-making Process in the Nagorno-Karabakh Conflict: Why did Iran Fail in Its Mediation Effort?”, **Journal of Contemporary Central and Eastern Europe**, Volume: 26, No:1, 2018, ss.33-49.

Mashreghnews: “Tasire Farmandehane Sepah bar Nezamiyane Azerbaycan”, 6 Eylül 2011, (çevrimiçi), <https://bit.ly/31fO2vJ>.

Memmedov, Yakup: “Yaquub Məmmədov 1992-ci İlin Tarixi Sırrını Açdı”, **MİA**, 10 Ocak 2017, (çevrimiçi), <https://bit.ly/3dJoxWg>.

Mohammadzadeh, Mohsen: “Asrar ve Haqayeqe Nagofteye Qarebağ (Farsça)”, **Arannews**, 8 Nisan 2016, (çevrimiçi), <https://bit.ly/3aDnsOL>.

MsPartiot: “Rahim Qaziyev Şuşa Getsə Başıma Güllər Vuracam İfadəsini İşlətməyib!”, 10 Haziran 2010, (çevrimiçi), <https://www.youtube.com/watch?v=b8JvvMauaB4>.

Noiaghdem, Rahim: “Aliyef Doruğ Miqyed ke Mikhad Qarebağ ra Azad Konad (Farsça)”, **İranzamin**, 24 Ocak 2020, (çevrimiçi), <https://bit.ly/3rOxOVm>.

Noiaghdem, Rahim: “Amalliyati ke Baraye Azadsaziye Qarabağ Ancam Şod Farmandehiye An ra Bande bar Ohde Gereftam (Farsça)”, Qafqaz, 22 Ocak 2020, (çevrimiçi) <https://bit.ly/3sOERKF>.

Ovlanasab, Ahmad: “Omid be Payane Modele Ehterame Yekcanebe”, **Diplomasiye İrani**, 21 Haziran 2013, (çevrimiçi), <https://bit.ly/33h4wof>.

Oyannews: “Tebriiz: Bazdaşte Amir Valizadeh ve Azimi Qadim (Farsça)”, 9 Nisan 2016, (çevrimiçi), <https://bit.ly/3GfFu71>.

Qulizade, Vefa: “Moşavere Sabeqe Dovlate Azerbaycan: Rusiye Yekbar Dekhalate İran dar Monaqeşeye Qerebağ ra Motavaqqef Kard (Farsça)”, **Arannews**, 15 Aralık 2013, (çevrimiçi), <https://bit.ly/3IIoYia>.

Raefipur, Ali Akbar: “Qarebağ ve Şahadate İranian”, **Havadarane Raefipur**, 13 Ekim 2020, (çevrimiçi), <https://www.youtube.com/watch?v=lgXhhGUfiDI>.

Rafsancani, Akbar H.: **Karnameye ve Khaterate Haşemi Rafsancani** (Farsça), Sale 1372, Tahran, 2016.

Rafsanjani, Akbar H.: Salabate Sazandegi, **Rafsanjani**, 24 Ağustos 1993, (çevrimiçi), <https://bit.ly/3hCyBDf>.

Rezai, Ali: “Goftoguye Ekhtesasi ba Serhange Sepah Ali Rezai, Bakhşe Dovvom (Farsça)”, **VOA Lastpage**, 26 Kasım 2021, (çevrimiçi), <https://www.youtube.com/watch?v=MIUpGxmXfik>.

- Rezvani, Babak: “Iran in the Early Days of the Karabakh Conflict”, **Radboud Repository**, 2013, (çevrimiçi)
<https://repository.ubn.ru.nl/bitstream/handle/2066/217673/217673.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.
- Riaux, Gilles: “The Formative Years of Azerbaijani Nationalism in Post-Revolutionary Iran”, **Central Asian Survey**, Volume: 27, No:1, 2008, ss.45-58.
- Savalan, İbrahim: “Sukht Urmu (Farsça)”, **Conbeşe Daneşçuiye Azerbaycan** (ed. Naseraddin Alizadeh), Terbiz, 2005, ss.57-62.
- Shaffer, Brenda: **Borders and Brethren: Iran and the Challenge of Azerbaijani Identity**, Cambridge, MA and London, MIT Press, 2002.
- Shokri, Omid: “Negahi be Naşriyate Daneşçuiye Azerbaycan (Farsça)”, **Conbeşe Daneşçuiye Azerbaycan** (ed. Naseraddin Alizadeh), Terbiz, 2005, ss.123-138.
- Souleimanov, Emil and Ondrej Ditrych: “Iran and Azerbaijan: A Contested Neighborhood”, **Middle East Policy**, Volume: 14, No.2, 2007, ss.101-116.
- 88
- Souleimanov, Emil vd.: “The Rise of Nationalism among Iranian Azerbaijanis: A Step toward Iran’s Disintegration?”, **Middle East Review of International Affairs**, Volume: 17, No:1, 2013, ss.71-91.
- Tabnak**: “Rahbare Moazzame Enqelab: Qarebağ Khake Eslam Ast (Farsça)”, 3 Mart 2019, (çevrimiçi), <https://bit.ly/31P6Geb>.
- Tabnak**: “Revayate Khandani az Ravabete İran ve Azerbaycan dar Cange Qarebağ”, 24 Ekim 2018, (çevrimiçi), <https://bit.ly/3gw4XyN>.
- Tasnim News Agency**: “Serdar Noiaghdem: Khune Hac Qasem Amrika ra Khafe Mikonad (Farsça)”, 15 Şubat 2020, (çevrimiçi), <https://www.youtube.com/watch?v=3msy-mLisQA>.
- Tasnim**: “Rahpeymaiye Aramaneye Tehran dar 24 Avril, 24 Nisan 2014, (Çevrimiçi), <https://bit.ly/3ET5lla>.
- Velimemmedov, Mamed: **Очерки по Карабахской войне**, Litres, 2019.

Waal, Thomas De: **Black Garden: Armenia and Azerbaijan through Peace and War**, New York, New York University Press, 2003.

Yoska, Erhan: “Ebulfez Elçibey’in Azerbaycan Özelinde Türk Dünyası Meselelerine Bakışı”, **Journal of Universal History Studies**, 3.Prof. Dr. Mustafa Keskin Special Issue, ss.216-237.

Youtube: “Cingiz Mustafayev Laçının işğalı”, 4 Şubat 2016, (çevrimiçi), <https://www.youtube.com/watch?v=ZMhGFJvBG30>.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu makalede etik kurul izni gerekmemektedir. (Ethics committee approval is not required for this manuscript).

Teşekkür

Bu çalışmayı okuyarak değerli önerilerde bulunan Sayın Dr. Öğr. Üyesi. Ali BAŞARAN Hoca’ma ve kıymetli hakemlere teşekkür ederim.

ÇATIŞMA ORTAMINDAN BARIŞ İNŞASINA: FİLİPİNLER-MORO ÖRNEĞİ

***İbrahim KUMEK**

Öz

Güneydoğu Asya'nın en uzun süreli silahlı çatışmalarından biri olan Filipinler-Moro çatışmasında 1970'lerin ortalarında başlayan müzakere süreci, 2014'te kapsamlı barış anlaşmasının imzalanmasıyla nihayete ermiştir. Bu çalışmada, Olgunluk Teorisinin sunduğu zeminden hareketle, barış müzakereleri sürecinde nihai anlaşmaya nasıl varıldığı sorusu araştırılmaktadır. Müzakerelerin ne zaman ve hangi koşullarda başlatılabileceğine dair geliştirilen Olgunluk Teorisine 'karşılıklı talep dengesi' kavramsallaştırması ile katkıda bulunmak hedeflenmektedir. Buna göre, bir barış anlaşması çatışan tarafların sorunun çözümüne yönelik taleplerinin optimum düzeyde karşılanma derecesine vardığı noktada yapılmaktadır. Çalışmada, talepler ile kimlik arasındaki ilişki ortaya çıkarılmakta, karşılanamayan taleplerin kimliğe yönelik saldırı algısına yol açtığı, bu nedenle çatışmaların bitirilemediği öne sürülmektedir. Teritoryal kimlik unsuru itibarıyla devlet içi bir çatışma ve anlaşmaya varılmış bir barış süreci olduğundan Filipinler-Moro örneğine odaklanılmaktadır. Barış sürecinde 'atalara ait topraklarda' self-determinasyon talep eden Moro kurtuluş hareketlerine karşı, Filipinler hükümetlerinin ülkenin toprak bütünlüğü ve egemenliği konusunda taviz vermez tutumunun çatışmaların devamlılığına neden olduğu; ancak bu taleplerin 'genişletilmiş özerklik' çözümü ile karşılandığı durumda anlaşmanın sağlandığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bangsamoro, Filipinler-Moro Çatışması ve Barış Süreci, Olgunluk Teorisi, Ontolojik Güven(siz)lik

FROM CONFLICT TO PEACEBUILDING: THE CASE OF THE PHILIPPINES-MORO

Abstract

In the Philippines-Moro conflict, one of the longest-lasting armed conflicts in Southeast Asia, the negotiation process that started in the mid-1970s ended in 2014 with the signing of a comprehensive peace agreement. In this study, starting from the ground presented by the Ripeness Theory, the question of how the final agreement is reached in the peace negotiations process is examined. It is aimed to contribute to the Ripeness Theory, which was developed about when and under what conditions the negotiations can be started, with the conceptualization of the 'mutually demand balance'. Accordingly, the peace agreement is concluded at the point where the demands of the conflicting parties for the solution of the problem are met at the optimum level. The relationship between demands and identity is revealed, and it is claimed that unmet demands lead to the perception of attack on identity, and therefore conflicts cannot be ended. The focus is on the Philippines-Moro example, as it is an intra-state conflict and an agreed peace process in terms of the territorial identity. In the peace process, the uncompromising attitude of the Philippine governments on the territorial integrity and sovereignty of the country against the Moro liberation movements demanding self-determination in the 'ancestral domain' caused the continuation of the conflicts; however, it has been determined that the agreement is reached when these demands are met with the 'extended autonomy' solution.

Keywords: Bangsamoro, Philippines-Moro Conflict and Peace Process, Ripeness Theory, Ontological (In)Security

* Doktora Adayı, İstanbul Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, ibrahim.kumek@ogr.iu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2096-159X

Giriş

Güneydoğu Asya'nın en uzun süreli silahlı çatışmalarından biri olan Filipinler-Moro çatışması çok sayıda insanın ölümüne, yaralanmasına ve yerinden edilmesine yol açmıştır. Sosyo-ekonomik eşitsizlik, etno-dinsel ayrımcılık, siyasal temsil eksikliği gibi sorunların yanı sıra topraksızlaşma/mülksüzleşme sorunu çatışmalara kaynaklık eden yapısal faktörlerdir. Toprak ile kimliğin iç içe geçtiği bir örnek olması itibariyle barışın inşası ve sürdürülmesi oldukça zor olmuştur.

Bu çalışmada, barış süreçleri literatüründe barış görüşmelerinin hangi koşullarda ve ne zaman başlatılabileceğine dair Olgunluk Teorisi (Ripeness Theory)'nin sunduğu zeminden hareketle, Filipinler-Moro örneğinde barış anlaşmasına nasıl varıldığı sorusu araştırılmaktadır. Çalışmanın temel iddiası, çatışmanın koşullarının olgunluk aşamasına gelmiş olmasına ek olarak, tarafların temel taleplerinin karşılıklı olarak optimum düzeyde karşılanma derecesine vardığı durumda barış anlaşmasının akdedildiğidir. Bu noktada ilgili kurama 'karşılıklı talep dengesi' (mutually demand balance) kavramsallaştırması ile katkıda bulunmak amaçlanmaktadır. Teritoryal kimlik unsurunu içermesi bakımından devlet-içi bir çatışma olması ve 2014'te kapsamlı barış anlaşmasının imzalanmasıyla teorik-kavramsal çerçevenin test edilmesi açısından uygun olması nedenleriyle Filipinler-Moro örneği seçilmiştir. Çalışmada, Filipinler-Moro çatışmasının nedenleri, sorunun aktörleri, barış sürecinin nasıl ilerlediği ve barış anlaşmasına nasıl varıldığı konu edilmektedir. 'Atalara ait alan' (ancestral domain) ve 'güç paylaşımı' (power-sharing) konularında uzlaşma sağlanmasıyla Moro kurtuluş hareketleri self-determinasyon talebinden vazgeçerek 'genişletilmiş özerklik' çözümüne razı olmuşlardır. Filipinler hükümeti ise toprak bütünlüğü ve egemenlik konusunda 'ontolojik güvenlik' elde ederken, Batı Mindanao ve Sulu adalarında özerk bir siyasi oluşuma onay vermiştir. Barış süreçlerinde tarafların 'karşılıklı katlanılmaz bir maliyet' yaşamaları ve bir 'çıkış yolunun bulunduğu algısı'na sahip olmalarının yanında, temel taleplerinin karşılıklı olarak optimum düzeyde kabul edildiği durumda anlaşma imzaladıkları ve 'ontolojik güvenlik' elde ettikleri tespit edilmiştir.

Çalışma üç bölüme ayrılmıştır. İlk bölümde, barış süreçleri literatürüne dair genel bir değerlendirme sunulmakta ve çalışmanın teorik-kavramsal çerçevesini oluşturan

Olgunluk Teorisi, ‘karşılıklı talep dengesi’ ve ‘ontolojik güvenlik’ kavramları açıklanmaktadır. İkinci bölümde, Filipinler-Moro çatışması kısaca analiz edilmektedir. Soruna kaynaklık eden faktörler, çatışmaların ortaya çıkışı ve çatışmanın bir tarafını oluşturan Moro kurtuluş hareketleri (MNLF ve MILF) ele alınmaktadır. Üçüncü bölümde, Filipinler-Moro barış sürecine odaklanılmaktadır. Müzakereler, temel talepler, anlaşmalar, anlaşmazlıklar ve üçüncü tarafların rolü üzerinden nihai anlaşmaya nasıl varıldığı teorik-kavramsal çerçeve temelinde analiz edilmektedir. Son olarak, çalışmanın genel bir değerlendirmesi yapılmaktadır.

1. Teorik-Kavramsal Çerçeve

Dünyanın farklı bölgelerinde çok sayıda barış süreci yürütülmüş ve yürütülmektedir. İsrail-Filistin, Afganistan, Kamboçya, Myanmar, Açe, Nepal, Sri Lanka, Bosna-Hersek, Bask, Kolombiya, Kuzey İrlanda, El Salvador, Liberya, Sudan, Güney Afrika, Somaliland bölgesi, Suriye ve Türkiye bunlar arasında öne çıkanlarıdır. Ancak Uluslararası İlişkiler disiplininde barış süreçlerinin sistematik olarak incelenmesi nispeten yenidir. II. Dünya Savaşı sonrasında çatışma çözümleri alanında ABD ve Avrupa’da kavramsal ve teorik çalışmalar yapılmaya başlanmakla birlikte, esas olarak 1990’lardan itibaren devlet-içi çatışmalara ve barış süreçlerine odaklanılmıştır. Soğuk Savaş sonrası dönemde çatışmaların niteliğinde yaşanan değişiklik, devletlerarası çatışmalardan ziyade iç savaşların artışı, etnik, dini ve kültürel temelli çatışmaların yaşanması ve bazı çatışmaların Avrupa’ya yakınlıkları bunun sebeplerindedir.¹ Farklı örnekler üzerinden çatışma ve barış süreçleri karşılaştırmalı biçimde ele alınmaya çalışılmıştır. Zaman içerisinde çatışmaların siyasal, ekonomik, kültürel ve toplumsal boyutları derinlemesine incelenmiş ve barış süreçlerinin farklı yönleri gündeme getirilmiştir. Geçiş dönemi adaleti, silahsızlanma (disarmament), terhis (demobilization) ve yeniden bütünleşme (reintegration) konuları ön plana çıkmıştır. Son yıllarda barış süreçleri ve toplumsal cinsiyet ilişkisi ilgi görmektedir.²

¹ Jacob Bercovitch and Richard Jackson, **Conflict resolution in the twenty-first century: Principles, methods, and approaches**, University of Michigan Press, 2009, s. 2-3.

² Roger Mac Ginty and Alpaslan Özerdem, “Introduction: Why compare peace processes?”, **Comparing Peace Processes**, Ed. by Alpaslan Özerdem and Roger Mac Ginty, New York: Routledge, 2019, s. 13.

Barış süreçleri, çatışan taraflar arasında kalıcı bir çözüm sağlamaya yönelik çeşitli faaliyetleri içermektedir. Müzakereler, ateşkesler, anlaşmalar, savaşçıların silahsızlandırılması, terhisi, rehabilitasyonu, kalkınma programları, insani yardımlar ve yeniden bütünleşme bunlar arasındadır. Yerel topluluklar, devlet-dışı silahlı gruplar, devletler, uluslararası örgütler ve sivil toplum kuruluşları bu sürecin parçasıdır. Barış süreçlerinde en önemli husus, sürdürülebilir barışın sağlanmasıdır. Zira pek çok barış sürecinin çeşitli nedenlerden ötürü akamete uğradığı ve yeniden çatışmalara dönüldüğü görülmektedir. Ian Davis, 1975-2011 arasında imzalanan 216 barış anlaşmasından 91'inin beş yıl içerisinde başarısız olduğunu ve çatışmaların yeniden başladığını belirtmektedir.³ Barış inşasının uzun erimli, zor, engeller içeren karmaşık bir süreç olduğunu vurgulamak gerekir.

1.1. Barış İnşası

Barış inşası (peace-building) savaşa yol açan nedenlerin ortadan kaldırılması ve savaşa alternatif bir yol olarak toplulukların bir arada barış içerisinde yaşamasını mümkün kılacak bir yapının oluşmasını sağlayan faaliyetleri içermektedir.⁴ 1992'de BM Genel Sekreteri Boutros Boutros-Ghali, Güvenlik Konseyi'ne sunduğu raporda barış inşasını, "bir çatışmanın yeniden başlamasını önlemek için barışı güçlendirme ve sağlamlaştırmaya yönelik yapıları belirleme ve destekleme eylemi" olarak tanımlamıştır.⁵ Cynthia J. Arnson kavramı, bir aracı olsun veya olmasın düşmanlıkların sona erdirilerek askeri niteliği aşan konularda anlaşma yapmanın amaçlandığı, çatışan taraflar arasında zamanla gerçekleşen diyalog süreçleri olarak tanımlamaktadır. Çatışmalara yol açan siyasi, ekonomik, sosyal ve etnik dengesizlik konularının en azından bazılarında anlaşmalara vararak silahlı çatışmaların sona

³³ Ian Davis, "Tracking armed conflicts and peace processes in 2017", **SIPRI Yearbook 2018: Armaments, Disarmament and International Security**, 2018, s. 32, <https://www.sipri.org/sites/default/files/SIPRIYB18c02sI.pdf>, (13.07.2021).

⁴ Johan Galtung, "Three approaches to peace: Peacekeeping, peacemaking and peacebuilding", **Peace, War and Defence: Essays in Peace Research II**, Ed. by Johan Galtung, Copenhagen: Ejlers, 1976, s.298.

⁵ UNSG, **An Agenda for Peace: Preventive Diplomacy, Peacemaking and Peace-Keeping**, New York: United Nations, 1992, paragraf 21, https://www.un.org/ruleoflaw/files/A_47_277.pdf (13.07.2021).

erdirilme çabasını içerdiğini belirtmektedir.⁶ Barış inşası stratejileri kapsamlı ve tutarlı olmalı, ilgili ülkenin özel ihtiyaçlarına göre uyarlanmalıdır.⁷

Literatürde barış inşasını daha geniş uluslararası ilişkiler bağlamına yerleştirmeye ve onu sorunsallaştırmaya çalışan teorik çalışmaların nispeten az olduğu söylenebilir. Daha ziyade spesifik ve karşılaştırmalı çalışmalar yapılmakta, kavramsal çerçevede analizler yürütülmektedir. Bu çalışmalar literatüre katkıda bulunmakla birlikte barış inşasının altında yatan ideolojik ve teorik sorunları göz ardı etmektedirler.⁸ Barış çalışmalarının eleştirel yaklaşımlar ile ilerleyen süreçte zenginleşeceği ve kapsamının genişleyeceği söylenebilir.

1.2. Olgunluk Teorisi

Çatışma sürecinde barış müzakerelerine başlamanın hangi koşullarda mümkün olduğuna dair Olgunluk Teorisi (Ripeness Theory), çözüm önerilerinin içeriğinden ziyade zamanlama unsuruna dikkat çekmektedir. I. William Zartman'ın bir dizi öncü çalışmasıyla⁹ ve Stephan Stedman,¹⁰ Richard Haass,¹¹ Christopher R. Mitchell¹² ve Chester A. Crocker¹³ gibi isimlerin katkılarıyla geliştirilen teori, çatışan tarafların müzakere edilmiş bir çözüm olasılığını ciddi olarak ne zaman düşünmeye başladıklarını anlamak için bir çerçeve sunmaktadır. Temel iddia, çatışmaların ancak koşullar olgunlaştığında çözülebileceğidir. Dolayısıyla koşulların olgunlaşmadığı

⁶ Cynthia Arnson (Ed.), *Comparative peace processes in Latin America*, Washington, DC: Woodrow Wilson Center Press, 1999, s. 1.

⁷ UN Peacebuilding Support Office, *UN Peacebuilding: An Orientation*, Ed. by United Nations, s. 5, http://www.un.org/en/peacebuilding/pbso/pdf/peacebuilding_orientation.pdf, 2010, (13.07.2021).

⁸ Balázs Áron Kovács, *Peace Infrastructures and State-Building at the Margins*, Rethinking Peace and Conflict Studies. Palgrave Macmillan, 2019, s. 30.

⁹ I. William Zartman, *Ripe for Resolution: Conflict and Intervention in Africa*, New York: Oxford University Press, 1985; I. William Zartman, "Ripeness: The hurting stalemate and beyond", *International Conflict Resolution After the Cold War*, Ed. by P. Stern & D. Druckman, Washington: National Academy Press, 2000, pp. 225-250; I. William Zartman, "The timing of peace initiatives: Hurting stalemates and ripe moments", *The Global Review of Ethnopolitics*, 2001, 1(1), 8-18.

¹⁰ Stephen John Stedman, *Peacemaking in civil war: International mediation in Zimbabwe, 1974-1980*, Boulder, CO: L. Rienner Publishers, 1991.

¹¹ Richard N. Haass, *Conflicts Unending; The United States and Regional Disputes*, New Haven: Yale University Press, 1990.

¹² Christopher R. Mitchell, *Conflict resolution and civil war: Reflections on the Sudanese settlement of 1972*, Institute for Conflict Analysis and Resolution, George Mason University, 1989.

¹³ Chester A. Crocker, *High Noon in Southern Africa: Making Peace in a Rough Neighborhood*, New York: W.W. Norton, 1992.

çatışmaları çözme girişimlerinin başarısız olma olasılığı yüksektir. Bu nedenle, koşulların olgunlaştığı ânı tespit etmek ve ona göre hareket etmek mühimdir. Teori maliyet/fayda analizi temelinde ve karar verici aktörlerin rasyonelliği dikkate alınarak inşa edilmiştir.¹⁴

Olgunluk Teorisinde, iki değişken düzeyi önem arz eder. İlk değişken düzeyi olarak bir çatışmada taraflar arasında ‘karşılıklı katlanılmaz maliyet’ (mutually hurting stalemate) olması ve tarafların bir ‘çıkış yolunun bulunduğu algısı’na (sense of a way out) sahip olmaları gerekmektedir. Taraflar şiddeti sona erdirmek ve anlaşmaya varmak için içtenlikle müzakere masasına oturmalıdırlar.¹⁵ Karşılıklı katlanılmaz maliyet kavramı bir çatışmada tarafların zafer elde etmelerinin mümkün görünmediği, her iki taraf için de çatışmanın yarardan çok zarar verdiği ve çatışmanın çıkmaza girdiği, kilitlendiği durumu ifade etmektedir. Burada önemli nokta, çıkmazın karşılıklı olması ve tüm tarafları etkilemesidir. Yani, taraflar arasında çatışmaya devam etme motivasyonu çekiciliğini kaybetmeli ve mevcut durumu sürdürmenin maliyeti karşılanamayacak düzeyde olmalıdır. Burada tarafların algıları belirleyicidir.¹⁶

Zartman, çıkmaz ile ilgili iki durumu plato ve uçurum benzetmelerini kullanarak ifade etmektedir. Bu iki durum, çatışmanın sonunun gelmemesi ve görünürde bir zaferin olmaması (plateau) ve çatışmanın ani ve hızlı bir şekilde kötüleşmesidir (precipice). Bu ya dış aktörlerin çatışmaya müdahil olması ya da yapısal değişiklikler sonucu gerçekleşir.¹⁷ Karşılıklı katlanılmaz maliyet kavramına yönelik eleştiriler sonucunda ‘karşılıklı cazip fırsatlar’ (mutually enticing opportunities) kavramı geliştirilerek çatışma dönüşümü için kazan-kazan ilişkisi temelinde taraflara olumlu teşviklerin sunulabileceğini öne sürülmüştür.¹⁸

İkinci olarak, taraflar arasında müzakereler neticesinde ulaşılabilecek çözümün temel ihtiyaçları karşılayacağı algısı hâkim olmalıdır. Yani karar verici aktörler çatışmadan

¹⁴ Zartman, **a.g.e.**, 2000, s. 229; **a.g.m.**, 2001, s. 8.

¹⁵ Zartman, **a.g.e.**, 1985, s. 10; **a.g.e.**, 2000, s. 228; **a.g.m.**, 2001, s. 8.

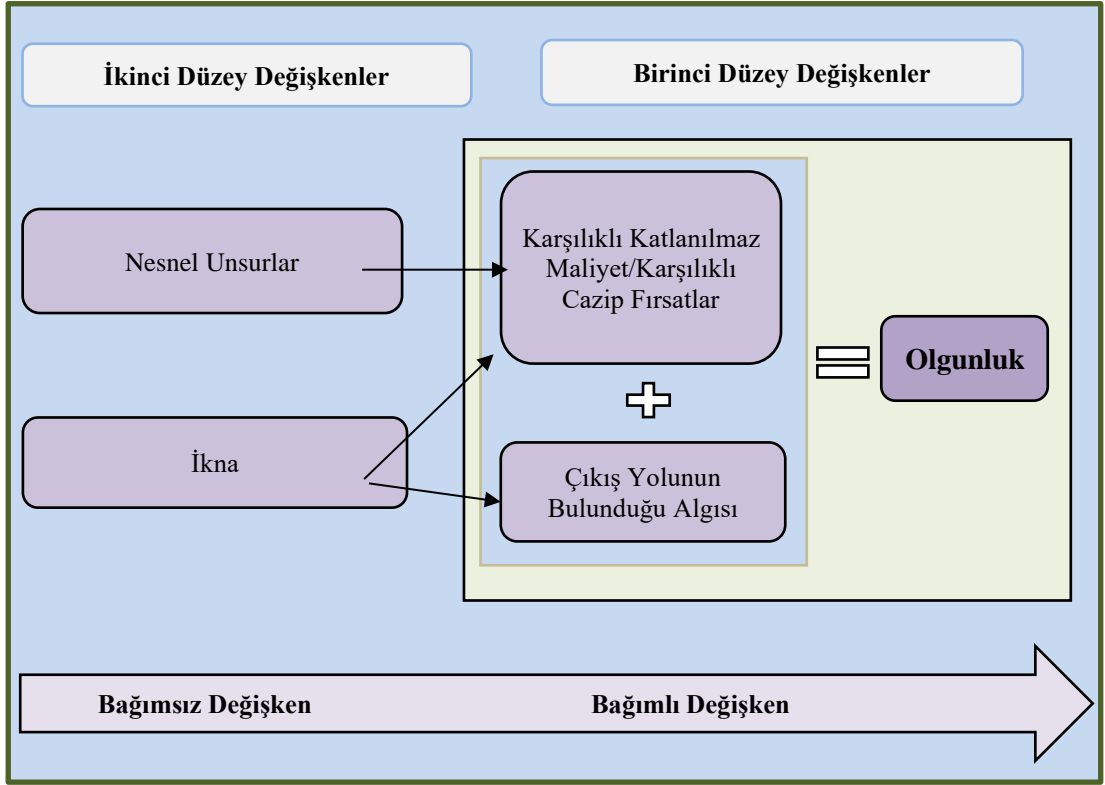
¹⁶ Zartman, **a.g.e.**, 2000, s. 228-31; I. William Zartman, “Mediation: Ripeness and its Challenges in the Middle East”, **International Negotiation**, 2015, 20(3), s. 480; I. William Zartman ve Álvaro de Soto, **Timing Mediation Initiatives**, Washington, DC: United States Institute of Peace, 2010, s. 13.

¹⁷ Zartman, **a.g.e.**, 1985, s. 267-8; **a.g.e.**, 2000, s. 228.

¹⁸ Zartman, **a.g.e.**, 2000, s. 243; **a.g.m.**, 2015, s. 481.

bir çıkış yolunun bulunduğu görüşünde olmalıydılar.¹⁹ Bu noktada hangi tür aktörlerin (şahinler vs. güvercinler) barış görüşmelerini daha iyi başlatabileceği konusunda tartışmalar söz konusudur.²⁰

Şekil 1. Olgunluk Teorisi²¹

Birinci düzey değişkenler (karşılıklı katlanılmaz maliyet/karşılıklı cazip fırsatlar ve çıkış yolunun bulunduğu algısı) çatışmanın koşullarının olgunluk aşamasına gelip gelmediği ile ilgilidir. Olgunluk halinde çatışan tarafların barış müzakerelerine başlayacakları öngörülmektedir. Ancak çatışan taraflar arasında asimetrik güç ilişkisinin bulunduğu örneklerde daha güçlü olan tarafın konumunu güçlendirmek ve zaman kazanmak için müzakereleri kötüye kullandığı görülmektedir.²² Buna bir örnek İsrail-Filistin Sorunu verilebilir. S. Gülden Ayman'ın makalesinde²³ ve Barış Esen'in

¹⁹ Zartman, a.g.e., 2000, s. 228; a.g.m., 2001, s. 8; a.g.m., 2015, s. 481.

²⁰ Zartman, a.g.e., 2000, s. 231.

²¹ Zartman, a.g.e., 2000, s. 230'dan yazar tarafından uyarlanmıştır.

²² Zartman, a.g.e., 2000, s. 227-8.

²³ S. Gülden Ayman, "Filistin çıkmazı üzerinde yeniden düşünme gereği", *Akademik Orta Doğu*, 2009, 3(2), 41-61.

kitabında²⁴ belirtildiği üzere, müzakerelerin açık uçlu olması, taraflar arasında güçlü konumda bulunan İsrail'in kendi çözümünü dayatma çabasında olması, Filistin tarafının iç bölünmüşlük yaşaması ve İsrail'i barışa zorlayacak somut bir eylem planı ve dış müdahalenin olmaması gibi etkenler sürecin başarısızlığında önemli rol oynamıştır.

İkinci düzey değişkenler olarak 'nesnel unsurlar' (objective elements) ve 'ikna' (persuasion) dikkate alınır. Nesnel unsurlar ile çatışan tarafların objektif anlamda zafer kazanıp kazanamayacağına dair ölçülebilir unsurlar kastedilir. Zartman, olgunluğun bir algı meselesi olduğunu, ancak bu algının genellikle nesnel unsurlarla ilişkili olduğunu ifade etmektedir. İkna ise üçüncü tarafların çatışan tarafları müzakerelere başlaması yönünde etkilemeleri veya çeşitli yöntemlerle (askeri müdahaleler, ekonomik, finansal yaptırımlar, baskı vs.) koşulların olgunlaşmasında etkili olmaları anlamındadır.²⁵ İkinci düzey değişkenlerde üçüncü tarafların rolü önem kazanmaktadır.

Olgunluk teorisinde ifade edilen birinci düzey değişkenler çatışmanın başarılı bir şekilde çözülmesi için gerekli ancak yeterli olmayan koşullardır. İkinci düzey değişkenler ise birinci düzey değişkenler için yoğunlaştırıcı, destekleyici bir işlev görmektedir.²⁶ Teori sonraki yıllarda çok sayıda çatışma örneği üzerinde uygulanıp test edilmiş ve teorisinin eksik bıraktığı veya göz ardı hususlarda iyileştirmeler yapılmıştır.²⁷

Olgunluk aşaması müzakerelerin başarıyla sonuçlanmasını ve anlaşmanın sağlanmasını garanti etmez. Nitekim müzakerelerin çıkmaza sürüklendiği ve anlaşmaların bozulduğu çok sayıda barış süreci örneği bulunmaktadır. Bu husus göz önüne alınarak, bu çalışmada ilgili teorik zeminden hareket edilerek barış müzakereleri sürecinde anlaşmaya nasıl varıldığı sorusu üzerinde durulmaktadır. Bu noktada, çatışma koşullarının olgunlaşmasına ek olarak, çatışan tarafların sorunun çözümüne

²⁴ Barış Esen, **Asimetrik Güç Filistin ve İsrail: Bölünmüşlük Gölgesinde Çatışma Çözümü**, İstanbul: Der Yayınları, 2019.

²⁵ Zartman, **a.g.e.**, 2000, s. 229, 244; **a.g.m.**, 2001, s. 9-10.

²⁶ Zartman, **a.g.e.**, 2000, s. 227.

²⁷ Üçüncü tarafların rolü hakkında ve Olgunluk Teorisinin genişletilmiş bir çalışması olarak Bkz. Lucie Podszun, "The Theory of Ripeness", **Does Development Aid Affect Conflict Ripeness?**, VS Verlag für Sozialwissenschaften. 2011.

yönelik taleplerinin optimum düzeyde karşılama derecesine vardığı noktada – karşılıklı talep dengesi (mutually demand balance)- anlaşmanın sağlandığı iddia edilmektedir. Kimlik unsurlarını içinde barındırdığından taleplerin karşılanmaması ‘ontolojik güvensizliğe’ (ontological insecurity) yol açmakta ve çatışmalara geri dönülmesine neden olmaktadır.

1.3. Ontolojik Güven(siz)lik

Ontolojik güvenlik (ontological security) psikiyatri biliminden sosyolojiye ve sonrasında uluslararası ilişkiler disiplinine aktarılan bir kavramdır. İlk olarak Ronald D. Laing’in “The Divided Self” isimli eserinde²⁸ bireyin benlik, kişilik ve kimlik duygularına atıfta bulunmak için kullandığı bu ifadeyi, İngiliz sosyolog Anthony Giddens “Modernity and Self-Identity” isimli eserinde geliştirmiştir.²⁹ Bireyin kimliğinin çağdaş dünyada nasıl şekillendiğini anlamaya çalışan Giddens geç modern çağda bireylerin ontolojik güvenliklerini sağlamak için mücadele ettiklerini açıklamaya çalışır. Jennifer Mitzen, kavramı uluslararası ilişkiler teorisine taşıyarak devletin karar alma sürecini şekillendiren bir neden olarak tartışır. Bu noktada ontolojik güvensizlik bireylerin benliklerine, kişiliklerine ve kimliklerine ilişkin anlayışlarının belirsizlik ortamında, ne tür tehlikelerle karşılaşacağı ve nasıl korunacağına dair belirsiz ve aciz kalması durumunu ifade etmektedir.³⁰ Christopher S. Browning and Pertti Joenniemi ise ontolojik güvenliği kendi başına bir kimlik sorunu olmaktan ziyade, çatışan tarafların belirsizlik ve değişim karşısında kapasite sorunu olarak ele almaktadırlar.³¹

²⁸ Ronald David Laing, **The Divided Self: An Existential Study in Sanity and Madness**, London: Penguin Classics, 2010.

²⁹ Anthony Giddens, **Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age**, Stanford, CA: Stanford University press, 1991.

³⁰ Jennifer Mitzen, “Ontological Security in World Politics: State Identity and the Security Dilemma”, **European Journal of International Relations**, 2006, 12(3), s. 345-6, 351-53. Ontolojik güvenlik kavramını uluslararası ilişkiler alanında tartışan öncü bir başka çalışma olarak Bkz. Brent J. Steele, **Ontological Security in International Relations: Self-Identity and the IR State**, London: Routledge, 2008.

³¹ Christopher S. Browning and Pertti Joenniemi, “Ontological Security, Self-Articulation and the Securitization of Identity”, **Cooperation and Conflict**, 2017, 52(1), s. 35.

Kavramın çatışma çözümleri alanıyla ilişkili olarak değerlendirildiği “Conflict Resolution and Ontological Security: Peace Anxieties” adlı kitapta Bahar Rumelili, çatışmaların tarafların fiziksel güvenliğini tehdit etmekle birlikte benlik ve kimlik hakkında belirli varoluşsal meseleleri gündeme getirdiğini; barış ortamının tarafların temel şikâyetlerini, korkularını ve endişelerini sona erdireceği varsayımının aksine, birey, grup, toplum ve devlet düzeylerinde endişeler yaratarak çatışmaları yeniden üreten sosyo-politik süreçleri harekete geçirdiğini iddia etmektedir.³² Kitaba yapılan katkılarda, ontolojik güvensizliğin farklı çatışma bağlamlarında barış süreçlerinin başarıyla sonuçlanmasını nasıl engellediği analiz edilmektedir. Bu çerçevede İsrail/Filistin Sorunu,³³ Kıbrıs Sorunu,³⁴ Türkiye’de Kürt Sorunu,³⁵ Kuzey İrlanda Barış Süreci,³⁶ Finlandiya ile İsveç arasındaki Åland Adaları İhtilafı³⁷ ve Finlandiya ile Rusya arasındaki Karelya İhtilafı³⁸ gibi örnekler incelenmektedir.

Filipinler-Moro örneği dikkate alındığında, çatışma sürecindeki deneyimlerin tarafların ontolojik güvenlik kaynağı haline gelerek ben ve Ötekinin tanımlanmasına ve kolektif kimliğin dost/düşman ayrımı çerçevesinde şekillenmesine neden olduğu söylenebilir. Üçüncü tarafların da rolüyle ateşkes, müzakere ve anlaşmaların söz konusu olduğu barış sürecinde tarafların ontolojik güvenlik ihtiyacı önem arz etmektedir. İlerleyen bölümlerde görüleceği üzere, çatışma koşullarının belirli düzeyde olgunlaştığı ve taraflar arasında barışın mümkün olacağına dair ümidin

³² Bahar Rumelili, “Ontological (in)security and peace anxieties: A framework for conflict resolution”, **Conflict Resolution and Ontological Security: Peace Anxieties**, Ed. by Bahar Rumelili, Abingdon: Routledge, 2015, s. 10-29.

³³ Amir Lupovici, “Ontological security and the Israeli–Palestinian peace process Between unstable conflict and conflict in resolution”, **Conflict Resolution and Ontological Security: Peace Anxieties**, Ed. by Bahar Rumelili, Abingdon: Routledge, 2015, s. 33-51.

³⁴ Neophytos G. Loizides, “Ethnic nationalism and the production of ontological security in Cyprus”, **Conflict Resolution and Ontological Security: Peace Anxieties**, Ed. by Bahar Rumelili, Abingdon: Routledge, 2015, s. 71-95.

³⁵ Ayşe Betül Çelik, “The Kurdish issue and levels of ontological security”, **Conflict Resolution and Ontological Security: Peace Anxieties**, Ed. by Bahar Rumelili, Abingdon: Routledge, 2015, s. 52-70.

³⁶ Audra Mitchell, “Ontological (in)security and violent peace in Northern Ireland”, **Conflict Resolution and Ontological Security: Peace Anxieties**, Ed. by Bahar Rumelili, Abingdon: Routledge, 2015, s. 99-116.

³⁷ Pertti Joenniemi, “Ontological (in)security after peace: The case of the Åland Islands”, **Conflict Resolution and Ontological Security: Peace Anxieties**, Ed. by Bahar Rumelili, Abingdon: Routledge, 2015, s. 137-153.

³⁸ Christopher S. Browning and Pertti Joenniemi, “The ontological significance of Karelia: Finland’s reconciliation with losing the promised land”, **Conflict Resolution and Ontological Security: Peace Anxieties**, Ed. by Bahar Rumelili, Abingdon: Routledge, 2015, s. 154-171.

yükseldiği dönemlerde süreç başarısızlıkla sonuçlanmış ve taraflar taleplerinde ısrarcı olmayı sürdürmüştür. Dolayısıyla anlaşma sürecinde fiziksel güvenlik ihtiyacı sağlansa da taraflar ontolojik güvenlik elde etmedikçe barış ortamının sağlanamayacağı Filipinler-Moro örneğinden hareketle söylenebilir. Tarafların talepleri kimlik unsurlarıyla ilişkili olduğundan karşılıklı olarak optimum düzeyde tanınması ve karşılanması endişelerin giderilmesini ve anlaşmaya varılmasını sağlayacaktır.

2. Filipinler-Moro Çatışması

Silahlı çatışma, genel anlamda iki veya daha fazla devlet arasında ya da bir devlet ile devlet-dışı silahlı gruplar arasında yürütülen şiddet eylemi olarak tanımlanabilir. Devlet içi silahlı çatışmalarda şiddetin yoğunluğu ve tarafların örgütlenme düzeyi temel kriterler olarak benimsenmektedir. Çatışmanın süresi, askeri operasyonların ve şiddet eylemlerinin sıklığı, kullanılan silahların niteliği, ölü ve yaralıların sayısı, sivillerin yerlerinden edilmesi ve toprak kontrolleri diğer kriterler arasında sayılabilir.³⁹ Filipinler-Moro çatışmasında farklı veriler dikkate alındığında, 100 ila 200 bin arasında insanın öldüğü ve 1,5 milyondan fazla insanın yerlerinden edildiği tahmin edilmektedir.⁴⁰ Filipinler-Moro sorunu incelendiğinde sosyo-ekonomik marjinalleşme, topraksızlaşma/mülksüzleşme, yerlerinden edilme, etno-dinsel ayrımcılık ve siyasal temsil eksikliği temel çatışma kaynaklarını (yapısal şiddet) oluşturmaktadır. Çatışmanın dikkate değer unsuru toprak ile kimliğin iç içe geçtiği bir örnek olmasıdır.

2010 nüfus sayımı dikkate alındığında, Filipinler toplumunun yaklaşık %5,6'sını Moro halkı oluşturmaktadır.⁴¹ Farklı etnik, dilsel ve kabilesel kökenlere sahip 13 alt gruptan

³⁹ Davis, *a.g.e.*, s. 30-31.

⁴⁰ Carmen A. Abubakar, "Review of the Mindanao peace processes", *Inter-Asia Cultural Studies*, 2004, 5(3), s. 451; Sukanya Podder, "Legitimacy, loyalty and civilian support for the Moro Islamic Liberation Front: changing dynamics in Mindanao, Philippines", *Politics, Religion & Ideology*, 2012, 13(4), s. 500; Naoyuki Ochiai, "The Mindanao Conflict: Efforts for Building Peace through Development", *Asia-Pacific Review*, 2016, 23(2), s. 39.

⁴¹ CIA, "Philippines", *The World FactBook*, (Çevrimiçi) <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/philippines/#people-and-society>, 2021, (27.05.2021).

oluşan Moro halkına⁴² ortak grup aidiyeti sağlayan temel unsur İslam dinine mensubiyet, belirli bir toprak üzerinde uzun yıllar birliktelik ve yerlilik. İslam ve milliyetçilik İspanyol ve ABD sömürge yönetimlerinin kültürel ve sosyo-ekonomik yapıda yarattığı dönüşümlere ve Batılı etkilere karşı diyalektik bir muhalefet yaratmaktadır. Ayrıca, Moro kurtuluş hareketlerinin uluslararası bağlantılar sağlamasını olanaklı kılmaktadır. İslam, Moro halkının ‘Ümmet’in bir parçası olduğunu hatırlattığı gibi, eğitim (Medrese), kültür ve hukuk (Şeriat) alanlarında özerklik elde etmelerini sağlayacak sosyal bir temel oluşturmaktadır. Moro halkı nezdinde ulusal bilincin ulaştığı boyut ‘Bangsamoro’ (Moro Ulusu) vizyonunda görülmektedir. Kendilerini Filipinler’deki diğer halklardan belirli grup aidiyetlerine sahip olmaları bakımından farklı olarak konumlandırmakta ve ayrı bir geçmişe ve kültüre sahip ulus olarak görmektedirler. İspanyol sömürgecilerin Müslüman halklara verdikleri ‘Moro’ ismini ayırt edici bir kimlik olarak sahiplenmektedirler.⁴³

Geçmişte Sulu Sultanlığı (1457-1917) ve Maguindanao Sultanlığı (1515-1898) altında yaşayış ve İspanyol sömürge yönetimine karşı verilen silahlı mücadele (Moro Savaşları) Moro halkının bellek ve kültüründe önemli yerler etmiştir. İspanyol (1865-1898) ve ABD (1898-1946) sömürge yönetimlerine karşı duyulan öfke ve nefret, toprakların ve doğal kaynakların ellerinden alınması ve mülksüzleştirilmeleri Moro

⁴² 2010 nüfus sayımına göre bunların Moro halkı içindeki oranları şöyledir: Maguindanao (%28), Maranao (%26), Tausug (%24), Samal (%7), Iranun (%5), Yakan (%4), Badjao (%1), Sangil (%1), Palawani (%1), Kalagan (%1), Jama-Mapun (%1), Kaligbugan (%1) ve Molbog (%1) Bkz. Celia M. Reyes, C. D. Mina, and R. D. Asis: **Inequality of opportunities among ethnic groups in the Philippines** (No. 2017-42), PIDS Discussion Paper Series, 2017, s. 15, <https://pidswebs.pids.gov.ph/CDN/PUBLICATIONS/pidsdps1742.pdf> (13.07.2021).

⁴³ Luis Q. Lacar, “Neglected dimensions in the development of Muslim Mindanao and the continuing struggle of the moro people for self-determination”, **Institute of Muslim Minority Affairs. Journal**, 1988, 9(2), 296-310; Mely Caballero-Anthony, “Revisiting the Bangsamoro struggle: Contested identities and elusive peace”, **Asian Security**, 2007, 3(2), 141-161; Rizal G. Buendia, “Looking into the future of Moro self-determination in the Philippines”, **Philippine Political Science Journal**, 2008, 29(52), 1-24; Anne-Marie Hilsdon, “Invisible Bodies: Gender, conflict and peace in Mindanao”, **Asian Studies Review**, 2009, 33(3), 349-365; Alpaslan Özerdem, S. Podder and E. L. Quitoriano, “Identity, ideology and child soldiering: Community and youth participation in civil conflict—A study on the Moro Islamic Liberation Front in Mindanao, Philippines”, **Civil Wars**, 2010, 12(3), 304-325; Alpaslan Özerdem, “The contribution of the organisation of the Islamic conference to the peace process in Mindanao”, **Civil Wars**, 2012, 14(3), 393-413. Romalıların Kuzeybatı Afrika’yı adlandırdığı Latince “Mauru” kelimesinden İspanyolca’ya geçmiş olan Moro kelimesi, İspanyolların İber yarımadasındaki Müslümanlara verdikleri isimdir. İspanyol yönetimleri sonradan sömürgeleştirdikleri bölgelerde Müslümanlara Moro ismini vermişlerdir. Bkz. Jamail A. Kamlian, “Who are the Moro people?,” 22 Mayıs 2021, (çevrimiçi) <https://opinion.inquirer.net/39098/who-are-the-moro-people>, October 20, 2012, (26.06.2021).

halkı nezdinde travmatik durumlar yaratmıştır. Kolonyal yönetimlerin topluluklar arasında güvensizlik ve nefreti körükleyecek bir tarihsel miras bıraktığı söylenebilir. Bu, İspanyol sömürge yönetiminde misyonerlik hareketlerinin de desteğiyle Luzon ve Visayas bölgelerinde sömürgeleştirme, Hıristiyanlaştırma ve İspanyollaştırma faaliyetlerinde ve ABD sömürge yönetimindeki kitlesel göç politikalarında görülmektedir. ABD sömürge yönetiminin yerel gelenek ve hassasiyetleri göz ardı ettiği kitlesel göç politikası neticesinde Moro halkının ve yerlilerin sosyo-ekonomik sistemleri alt üst olmuştur. Luzon ve Visayas bölgelerinden Mindanao'daki geniş ovalara ve kıyı bölgelerine gayrimüslim/Hıristiyan nüfusun göç etmesi, Mindanao'da çoğunluğu oluşturan Müslümanların azınlık durumuna gelmelerine yol açmıştır. 1903'te Müslümanların Mindanao, Sulu ve takımadalarında nüfusun yaklaşık %76'sını oluşturduğu tahmin edilirken, 2000'de bu oran %20,12'ye düşmüştür. Aynı yıl Lumadların (gayrimüslim yerliler) oranı %8,45, Hıristiyan yerleşimcilerin ise %71,43 olarak hesaplanmıştır. Müslümanlar Maguindanao (%79), Lanao del Sur (%92), Basilan (%77), Sulu (%95) ve Tawi-Tawi (%95) vilayetlerinde çoğunluktadır, diğer vilayetlerde ise azınlık durumuna düşmüşlerdir. Hıristiyan yerleşimcilerin din ve kültür bakımından yerlilerden farklılığı 'Öteki' algısını derinleştirmiştir. Bağımsızlık sonrasında Moro halkının ulus devlete entegrasyon girişimleri sosyal dışlanma, marjinalleşme, ayrımcılık ve İslami uygulamalar ile geleneksel kurumların bastırıldığı algılarına yol açmıştır. Zaman içerisinde az gelişmişlik, temel olanaklardan yoksunluk ve fakirlik halkın refah seviyesinin kötüleşmesini beraberinde getirmiştir.⁴⁴

Aralık 2003'te Manila'da 'Barışı Sürdürmek' konferansına sunulan bir rapora göre, 1970'te ülke genelinde her 2,800 kişiye bir doktor düşerken, Moro halkının yaşadığı Mindanao vilayetlerinde 6,959 kişiye bir doktor düşmekteydi. Bebek ölüm oranları ülke ortalamasında binde 90,2 iken, Orta ve Batı Mindanao'da sırasıyla bin canlı

⁴⁴ Peter Gordon Gowing, **Mandate in Moroland: The American Government of Muslim Filipinos, 1899-1920**, Syracuse University, 1968; Lacar, **a.g.m.**, s. 296-306; Abubakar, **a.g.m.**, s. 450; Hilsdon, **a.g.m.**, s. 353-5; Özerdem v.d., **a.g.m.**; Podder, **a.g.m.**, s. 308-11; Özerdem, **a.g.m.**, s. 398-400; Ochiai, **a.g.m.**, s. 37-9; Jeroen Adam, "Genealogies of the colonial present: The rediscovery of the local in conflict management interventions in Mindanao, the Southern Philippines", **Conflict, Security & Development**, 2016, 16(5), s. 392-3; Ayesah Uy Abubakar, **Peacebuilding and Sustainable Human Development**, Cham: Springer Link, 2019, s. 87-93.

doğumda 152.1 ve 133.2 oran idi. 1959-60'ta, okul çağındaki (7-13 yaş arası) çocukların devlet okullarında okuma oranı ülke genelinde %78,6 iken, Lanao'da %17,75, Cotabato'da %63 ve Sulu'da % 66,37 idi.⁴⁵

Siyasal şiddet eylemleri 'görelî yoksunluk' (relative deprivation) tezi ile birlikte düşünülebilir. Ted Gurr sosyal-psikoloji literatüründen yararlanarak kolektif siyasal şiddetinin nedenini incelediği "Why Men Rebel" adlı eserinde görelî yoksunluğu insanların beklentileri ile algıladıkları, yaşadıkları arasındaki eşitsizlik olarak ifade etmiştir.⁴⁶ Bu bakımdan Moro halkının temel ihtiyaçlarının ve taleplerinin karşılanmaması öfke ve nefretin kolektivite içinde dağılmasına neden olurken; görelî yoksunluğun kapsamının ve yoğunluğunun artmasının siyasal şiddet eylemlerine yol açtığı söylenebilir.

Moro kurtuluş hareketleri 1970'lerde pek çok faktörün kesişimi sonucunda ortaya çıkmıştır. Filipinler-Moro çatışmasına kaynaklık eden yapısal faktörlerin yanında konjonktürel olarak belirli olaylar çatışmaların başlamasına ve yoğunlaşmasına neden olmuştur. 1968'de 'Jabidah Katliamı', 1971'deki 'Ilaga Operasyonları' ile 'Manili Katliamı' ve 1972'de Marcos yönetiminin sıkıyönetim kararı çatışmaların fitilini ateşleyen olaylardır. Bununla birlikte, bu dönemde Moro ulusal mücadelesini yürütecek kadronun yetiştiği ve diğer ülkelerdeki ulusal kurtuluş hareketleri ve dekolonizasyon süreçlerinden etkilendikleri görülmektedir. Müslüman Bağımsızlık Hareketi (MIM)'den etkilenen ve yurtdışında eğitim gören Nur Misuari, Selamet Haşim, Abdul Khayr Alonto, Dimas Pundato gibi isimler 'Moro Ulusal Kurtuluş Cephesi (MNLF)' bünyesinde bir araya gelerek silahlı mücadeleye girişmişlerdir. 'Filipinler'deki Müslümanların anavatanı' olarak görülen Bangsamoro'yu kurtarma (self-determinasyon) temelinde hareket eden MNLF, barış müzakereleri sonrasında özerkliğe razı olmuştur. Ancak ileride göreceğimiz gibi özerkliğin sınırları ve kapsamı

⁴⁵ International Alert, **Breaking the links between economics and conflict in Mindanao**, Aralık 2003, s.7-8, <https://www.international-alert.org/publications/breaking-links-between-economics-and-conflict-mindanao/> (21.01.2022).

⁴⁶ Ted R. Gurr, **Why Men Rebel**, New Jersey, Princeton University Press, 1970, s. 319.

konusunda Filipinler hükümeti ile görüş ayrılıkları barış sürecinin temel çıkmaz noktası olacaktır.⁴⁷

Popülist ama bilhassa orta sınıfa hitap eden, kitleleri siyasete ve silahlı mücadeleye sokmayı amaçlayan MNLF tepkisel milliyetçiliğin bir ifadesi olarak görülebilir.⁴⁸ Zamanla örgüt içerisinde görüş ayrılıkları ve farklı liderlikler etrafında güç odaklarının oluşması sonucu parçalanmalar yaşanmış ve örgüt çok sayıda fraksiyona bölünmüştür. 1977’de MNLF’den ayrılan Selamet Haşim liderliğindeki bir grup 1985’te ‘Moro İslami Kurtuluş Cephesi (MILF)’ni kurmuştur.⁴⁹ Yine, 1982’de Dimasankay Pundato liderliğinde reformist bir grup ‘MNLF-RG’yi kurmuştur. Örgüt içerisindeki bölünmelerin barış sürecinde anlaşmaların uygulanma biçimlerine, özerklik ve bağımsızlık hedeflerine ve hareketin yönü ve geleceğine dair görüş farklılıklarından kaynaklandığı görülmektedir.⁵⁰ Alan hâkimiyeti, yerel kaynaklar ve sosyal taban için rekabet eden bu grupları merkezi hükümet ‘böl ve yönet’ politikasıyla zaman içerisinde birbirine karşı kullanmıştır. Moro ulusal mücadelesinde MNLF ve MILF arasında sert rekabet ve zaman zaman çatışmalar görülmekle birlikte belli bir örgütsel dayanışmanın da olduğu söylenmelidir.⁵¹ 1990’lı ve 2000’li yıllarda MILF içerisinde de bölünmeler yaşanmış ve el-Kaide ve DAESH gibi terör örgütleriyle ilişkili radikal İslamcı gruplar ortaya çıkmıştır. 1980’lerin sonunda Ebubekir Cancalani liderliğinde bir grup ‘Ebu Seyyaf’ örgütünü, 2011’de Ameril Umbra Kato liderliğinde bir başka

⁴⁷ Buendia, **a.g.m.**, s. 3-4; Podder, **a.g.m.**, s. 499; Özerdem, **a.g.m.**, s. 400; Ochiai, **a.g.m.**, s. 39; Adam, **a.g.m.**, s. 394; Abubakar, **a.g.e.**, s. 93-4; Ayesah Uy Abubakar and Kamarulzaman Askandar, “Mindanao”, **Comparing Peace Processes**, Ed. by Alpaslan Özerdem ve Roger Mac Ginty, New York: Routledge, 2019, s. 163-4; Jeroen Adam, “A Comparative Analysis on the Micro-level Genealogies of Conflict in the Philippines' Mindanao Island and Indonesia's Ambon Island”, **Oxford Development Studies**, 2013, 41(2), s. 164; Teresa E. Tadem, “Moro and Basque Nationalism and the Limitations of “Liberal Democracy””, **Journal of Comparative Asian Development**, 2014, 13(2), s. 218; Friedrich Plank, “Not enough pieces of the cake? The Moro National Liberation Front (MNLF) in the Mindanao final agreement”, **Asian Security**, 2015, 11(2), s. 161; Ashley South and Christopher M. Joll: “From rebels to rulers: The challenges of transition for non-state armed groups in Mindanao and Myanmar”, **Critical Asian Studies**, 2016, 48(2), s. 173-4.

⁴⁸ Buendia, **a.g.m.**, s. 3-4.

⁴⁹ Alpaslan Özerdem and Sukanya Podder: “Grassroots and rebellion: a study on the future of the Moro struggle in Mindanao, Philippines”, **Civil Wars**, 2012, 14(4), s. 523.

⁵⁰ Podder, **a.g.m.**, s. 500; Adam, **a.g.m.**, s. 164; Plank, **a.g.m.**, s. 170.

⁵¹ Özerdem and Podder, **a.g.m.**, s. 539-40.

grup ‘Bansamoro İslami Özgürlük Savaşçıları (BIFF)’nı kurmuş ve sonrasında DAESH’e bağlılıklarını bildirmişlerdir.⁵²

Moro ulusal mücadelesinde çok sayıda grup ve fraksiyondan bahsedilse de meşruiyet, güç ve sosyal taban açısından MNLF ve MILF ön plana çıkmaktadır. MNLF etno-milliyetçi boyutu, MILF ise İslami gelenek, İslami toplum ve İslami yönetim idealini daha fazla vurgulamaktadır.⁵³ MNLF barış sürecindeki uygulamalar nedeniyle güç kaybına uğrayarak zayıflarken, MILF bilhassa 1990’lardan sonra güçlenmiş ve en güçlü aktör konumuna gelmiştir.⁵⁴ Merkez üs bölgesi olan ‘Ebubekir es-Sıddık Kampı’ gibi çok sayıda kampta örgütlenen MILF, sivil toplum üzerindeki kontrolü ile adeta fiili bir özerk yapı teşkil etmiştir. Pek çok köyde siyasi ve askeri temsilcileri bulunan ve yerel-sosyal hizmetleri etkin biçimde yürüten örgüt, paralel bir yönetim sistemi oluşturmuştur. Zekât ve bağışlarla gelir sağlamakta, yerel idari organlarla yönetmekte ve İslam hukukuna göre kararları tatbik etmektedir. Bunun haricinde her iki örgüt de çeşitli ülkelerle (bilhassa Arap ülkeleri, Malezya ve Pakistan) ve kuruluşlarla bağlantılar geliştirmekte ve destek sağlamaktadırlar.⁵⁵

3. Filipinler-Moro Barış Süreci

Bu bölümde çalışmanın teorik-kavramsal çerçevesini oluşturan Olgunluk Teorisi, ‘karşılıklı talep dengesi’ ve ‘ontolojik güvenlik’ kavramsallaştırmaları temelinde Filipinler-Moro barış süreci örneği incelenecektir. Daha önce ifade edildiği üzere bu, kimlik-talep ilişkisi açısından dikkate değer bir devlet-içi çatışma ve barış süreci örneğidir. Self-determinasyon talep eden Moro kurtuluş hareketlerine karşı, Filipinler hükümetleri ülkenin toprak bütünlüğünün ve egemenliğinin korunması yönünde kırmızı çizgilerini ilan etmişler ve diğer devletlere bu sorunun bir iç mesele olduğunu kabul ettirmeye çalışmışlardır. Yaklaşık kırk yıl devam eden müzakere sürecinde belirli meselelerde anlaşma sağlanamamış, süreç çıkmaza evrilmiş ve çatışmalar sürekli devam etmiştir. Bu durum Olgunluk Teorisi bağlamında değerlendirildiğinde

⁵² Podder, **a.g.m.**, s. 504; Juliette Loesch, “The GPH-MILF peace process in the Philippines to prevent and transform violent extremism in Mindanao”, **Journal of Peacebuilding & Development**, 2017, 12(2), s. 96.

⁵³ Abubakar, **a.g.e.**, s. 102; Malin Åkebo, “Ceasefire Rationales: A Comparative Study of Ceasefires in the Moro and Communist Conflicts in the Philippines”, **International Peacekeeping**, 2020, s. 10.

⁵⁴ Buendia, **a.g.m.**, s. 5.

⁵⁵ Özerdem v.d., **a.g.m.**, s. 309-10; Özerdem and Podder, **a.g.m.**, s. 525-26; Podder, **a.g.m.**, s. 502-510.

çatışmanın koşullarının olgunluk aşamasına gelmediği, tarafların katlanılmaz bir maliyetle karşılaşmadıkları ve sorunun çözümüne yönelik belirli bir çıkış yolunun bulunduğu algısına sahip olmadıkları söylenebilir. Nitekim çatışma ve barış süreci incelendiğinde tarafların sık sık ateşkesleri ve anlaşmaları ihlal ettikleri, müzakereleri kötüye kullandıkları görülmektedir. Taraflar müzakerelere başlasalar da makul ve kabul edilebilir bir anlaşmaya varamamışlardır. Bu noktada, tarafların taleplerinin karşılıklı olarak optimum düzeyde karşılandığı durumda anlaşma yaptıkları söylenebilir.

Filipinler-Moro barış sürecinde müzakereler bir yandan MNLF (1975-1996), diğer yandan MILF (1997-2014) ile yürütülmüştür. Müzakere geçmişine genel olarak bakıldığında, Moro kurtuluş hareketlerinin üç temel konuda taleplerini dile getirdikleri görülmektedir. Bunlar; (i) Atalara ait alan olarak görülen vilayetlere ve şehirlere tam özerklik verilmesi, (ii) Filipinler Silahlı Kuvvetleri'nin bölgeden çekilmesi ve bölgedeki güvenlik personellerinin çoğunun Bangsamoro güçlerinden oluşması ve (iii) özerk bölgenin hükümet yetkililerinin MNLF/MILF tarafından aday gösterilerek seçilmesi.⁵⁶ Siyasi, idari, hukuki ve belli ölçüde ekonomik özerklik talepleri, Moro halkının varoluş ve kimlik kaygıları ile bağlantılıdır. Dolayısıyla sorunun çözümü noktasında verilecek tavizler kimliğe yönelik saldırı olarak algılanmış ve şiddet eylemleri meydana gelmiştir. Filipinler hükümetleri ise bu durumu ülkenin egemenlik ve toprak bütünlüğü açısından tehdit olarak görmüştür. Sorun zamanla güvenlikleştirme ve militarizasyon süreçleriyle girift bir hal almıştır. Nitekim barış anlaşması öncesinde Mindanao 35.000 asker, 25.000 polis ve 25.000 paramiliter gücün bulunduğu güvenlikleştirilmiş bir bölgeydi.⁵⁷

1975'te ilan edilen ateşkes sonrasında MNLF kendi kaderini tayin hakkı, Filipinler hükümeti ise toprak bütünlüğünün ve egemenliğin korunması temelinde müzakerelere başlamışlardır. 23 Aralık 1976'da imzalanan Trablus Anlaşması'nda, "Bangsamoro anavatanı" olarak görülen 13 vilayete (Basilan, Sulu, Tawi-Tawi, Zamboanga del Sur, Zamboanga del Norte, North Cotabato, Maguindanao, Sultan Kudarat, Lanao del

⁵⁶ Buendia, **a.g.m.**, s. 5; Abubakar, **a.g.e.**, s. 96.

⁵⁷ Özerdem, **a.g.m.**, s. 406.

Norte, Lanao del Sur, Davao del Sur, South Cotabato ve Palawan) özerlik verilmesi kabul edilmiştir.⁵⁸ 20 Ocak 1977’de taraflar arasında imzalanan ateşkes anlaşması sonrasında, 25 Mart 1977’de ‘1628 sayılı bildiri’ ile Güney Filipinler’de özerklik ilan edilmiştir. MNLF üyelerinin sivil hayata dönmelerini sağlamak üzere af konusunda ‘497 sayılı Başkanlık Kararnamesi’, yerinden edilmiş sivillerin geri dönüşünü hızlandırmak için de ‘516 ve 541 Başkanlık Zabıt Kararları’ çıkarılmıştır.⁵⁹

Çatışma durumuna bakıldığında, her iki taraf için de can ve mal kayıpları itibariyle belirli bir düzeyde koşulların olgunlaştığı söylenebilir. Üçüncü taraf (third party) olarak sürece dâhil olan İslam Konferansı Örgütü (İKÖ, sonradan İslam İşbirliği Teşkilatı) üyelerinin Filipinler hükümetine yönelik petrol ambargosu tehdidi müzakerelerinin başlatılmasında dış aktörlerin rolünü göstermesi bakımından dikkat çekicidir. İKÖ barış sürecinde iyi niyet, arabuluculuk, bilgi toplama misyonları, uzlaştırma ve yaptırımlar vasıtasıyla önemli bir rol oynamıştır. 1972’de örgütün üçüncü dışişleri bakanları toplantısında ‘Filipinler’deki Müslümanların Koşulları’ kararını kabul edilmiş ve İKÖ barış süreçlerinde yer almaya başlamıştır. Libya, Suudi Arabistan, Senegal ve Somali’den oluşan ‘Dörtlü Bakanlar Komisyonu’ kurulmuştur. Bu ülkelerin temsilcilerinden oluşan bir bilgi toplama heyeti çeşitli ziyaretlerde ve görüşmelerde bulunmuştur. MNLF’yi müzakere masasına getirmek ve özerkliği kabul etmeye ikna etmekten sorumlu olan İKÖ, 1977’de MNLF’yi ‘Güney Filipinler’deki Müslümanların meşru temsilcisi’ olarak tanıyarak yarı-diplomatik statü ve birtakım ayrıcalıklar sunmuştur.⁶⁰

Bu süreçte müzakerelerin başlatılması açısından belirli bir düzeyde karşılıklı katlanılmaz maliyet ve çıkış yolunun bulunduğu algısı söz konusudur. Ancak sorunun çözümüne yönelik taleplerin karşılanmaması nedeniyle anlaşma sonrasında çatışma durumuna yeniden dönmüştür. İç ve dış politik koşulların etkisiyle Ferdinand

⁵⁸ “The Tripoli Agreement (Government of the Republic of the Philippines-Moro National Liberation Front) (23 December 1976)”, (Çevrimiçi) https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/PH_761223_Tripoli%20Agreement.pdf, 1976, (03.06.2021).

⁵⁹ Abubakar, **a.g.m.**, s. 451; Özerdem, **a.g.m.**, s. 402-3; Jacques Bertrand, “Peace and conflict in the Southern Philippines: Why the 1996 peace agreement is fragile”, **Pacific Affairs**, 2000, s. 39.

⁶⁰ Abubakar, **a.g.m.**, s. 457-8; Özerdem, **a.g.m.**, s. 401-3, 408; Tadem, **a.g.m.**, s. 229; Abubakar, **a.g.e.**, s. 110; Peng Er Lam, “Japan’s peace-building in Mindanao: partnering Malaysia, the Philippines and the Moro Islamic Liberation Front”, **Japanese Studies**, 2008, 28(1), s. 51.

Marcos yönetiminin (1965-1986) müzakereleri kötüye kullanması, MNLF'yi bölmeye yönelik girişimleri ve kendi kontrolünde özerk bir bölge tasarımı tepkiyle karşılanmıştır. MNLF açısından temel itiraz konusu referandum kararı olmuştur. Zira Moroluların hak talep ettikleri 'atalara ait topraklar'da Hıristiyan yerleşimciler çoğunluğu oluşturmaktaydı. Nitekim MNLF'nin boykot ettiği 17 Nisan 1977'deki referandumda 13 vilayetten 3'ünde hayır oylarının çoğunluğu oluşturduğu ve temel taleplerin karşılanmadığı görülmektedir. Marcos'un tek taraflı kararı anlaşmanın ihlali olarak görülmüş, bu nedenle özerklik sadece kâğıt üzerinde kalmıştır.⁶¹ Bu süreçte koşulların belirli bir düzeyde olgunlaşması söz konusu olmakla birlikte karşılıklı talep dengesine ulaşamadığından çatışmalar yeniden başlamıştır.

Marcos yönetiminin 1986'da halk ayaklanması ile devrilmesi sonrası iktidara gelen Corazon Aquino (1986-1992) hükümeti MNLF ile müzakerelerin yeniden başlatılması kararını vermiştir. 5 Eylül 1986'da Misuari ve Aquino görüşmesinden sonra 3-4 Ocak 1987'de 'Cidde Anlaşması' imzalanmıştır.⁶² Şubat 1987'de Manila'da başlayan barış müzakereleri pek çok konuda görüş ayrılığından dolayı engellerle karşılaşmıştır. Trablus Anlaşması'nın müzakerelerin temeli olup olmayacağı, hükümetin gerçekten Mindanao bölgesine özerklik verip vermeyeceği, MNLF'nin 24 maddelik teklifinin hangilerinin kabul edileceği, özerk bölgenin isminin 'Güney Filipinler' mi yoksa 'Müslüman Mindanao' mu olacağı konularında yoğun tartışmalar yaşanmıştır. Ancak temelde anlaşmazlık konusu özerk bölgenin sınırları olmuştur. Referandum olmaksızın Trablus Anlaşması'nda belirtilen 13 vilayet için özerkliğin oluşturulması ve Mindanao'daki diğer 10 vilayet için de bir geçiş döneminden sonra referandum yapılmasını talep eden MNLF'ye karşı; Aquino hükümeti 10 vilayetin özerkliğinin korunması ve diğer üç vilayet için referandum yapılmasında ısrar etmiştir. Bu nedenle herhangi bir anlaşmaya varılamayan müzakereler sonuçsuz kalmıştır. Hükümet sonradan 1987 Anayasasına eklenen 10. Maddeye dayanarak özerk bir bölgenin

⁶¹ Tadem, **a.g.m.**, s. 218; Ochiai, **a.g.m.**, s. 39; Abubakar, **a.g.e.**, s. 94; Abubakar and Askandar, **a.g.e.**, s. 165.

⁶² Bkz. "Jeddah Accord (Government of the Republic of the Philippines-Moro National Liberation Front) (3-4 January 1987)", (Çevrimiçi) https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/PH_870104_The%20Jeddah%20Accord.pdf, 1987, (03.06.2021).

oluşması için referandum yapılması ve çoğunluk oyunun sağlanması gerektiğini öne sürmüştür. ‘Müslüman Mindanao Özerk Bölgesi (ARMM)’ hakkında Organik Yasa’nın kabulü sonrasında 19 Kasım 1989’da yapılan referandumda özerk bölgeye yalnızca dört vilayet (Sulu, Tawi-Tawi, Maguindanao ve Lanao del Sur) dâhil olmuştur. Referandumu boykot eden MNLF ise temel talepleri karşılanmadığı için çatışmalara devam etmiştir.⁶³

Fidel Ramos yönetimi (1992-1998) barış müzakereleri konusunda birtakım yasal engelleri kaldırarak MNLF ile yeniden temas kurulmasını sağlamıştır. 28 Temmuz 1992’de kurulan Ulusal Birleşme Komisyonu (NUC) Temmuz 1993’e kadar ulusal, bölgesel ve yerel düzeylerde yaptığı kapsamlı istişarelerden sonra tavsiyelerini (Barışa Giden Altı Yol) Başkan’a sunmuştur. Komisyonun işlevlerini saha sonra ‘Barış Süreci Üzerine Cumhurbaşkanlığı Danışman Ofisi’ (OPAPP) üstlenmiştir. 1992’de Libya’da ve 1993’te Endonezya’da yapılan istikşafi görüşmeler sonrasında 25 Ekim-7 Kasım 1993 arasında Cakarta’da resmi görüşmelere başlanmıştır. Endonezya, Libya, Suudi Arabistan, Bangladeş, Senegal ve Somali ülkelerinden oluşan ‘İKÖ Altılı Bakanlar Komitesi’ önemli rol oynamıştır. Bilhassa Endonezya kolaylaştırıcı, görüşmelerin ev sahibi ve geçici ateşkes gözlemcisi olarak ön plana çıkmıştır.⁶⁴ Dört yıl süren müzakereler neticesinde 2 Eylül 1996’da ‘Trablus Anlaşmasının Uygulanmasına İlişkin Nihai Barış Anlaşması’ imzalanmıştır. Varılan anlaşmada Özel Barış ve Kalkınma Bölgesi (SZOPAD), Güney Filipinler Barış ve Kalkınma Konseyi (SPCPD) ve Danışma Meclisi’nin kurulması, ARMM’nin sınırlarının genişletilmesi, MNLF güçlerinin silahlı kuvvetlere (5.250 kişi) ve polis güçlerine (1.250 kişi) entegre edilmesi, özerk bölgede bölgesel güvenlik gücünün ve meclisin kurulması, özerk bölge vatandaşlarının hükümet ve devletin tüm organlarında temsil ve katılım hakkının bulunması, şeriat mahkemelerinin kurulması ve birtakım güç ve servet paylaşımı kararlaştırılmıştır. Anlaşma iki aşamalı bir plan öngörmüştür. Buna göre, ilk aşamada Trablus Anlaşması’nın uygulanmasına yönelik üç yıllık bir geçiş dönemi, ikinci aşamada ‘6734 sayılı Organik Yasa’nın değiştirilmesi ya da yürürlükten kaldırılması

⁶³ Bertrand, **a.g.m.**, s. 38; Abubakar, **a.g.m.**, s. 453-5; Adam, **a.g.m.**, s. 164; Tadem, **a.g.m.**, s. 223; Plank, **a.g.m.**, s. 162; Ochiai, **a.g.m.**, s. 40; Abubakar, **a.g.e.**, s. 97.

⁶⁴ Abubakar, **a.g.m.**, s. 457-8; Lam, **a.g.m.**, s. 51; Özerdem, **a.g.m.**, s. 401-3, 408; Tadem, **a.g.m.**, s. 229; Abubakar, **a.g.e.**, s. 110.

ve yeni özerk alanın belirlenmesi için referandum ve sonrasında yetkililer için seçim yapılması kabul edilmiştir.⁶⁵

Barış sürecinde çok sayıda anlaşma imzalanırsa da uygulama aşamasında problemler ve görüş ayrılıkları yaşandığından ve karşılıklı talep dengesine ulaşamadığından çözüm sağlanamamıştır. Yaklaşık otuz yıllık süreçte erişilen ARMM deneyiminin başarısızlığı da bununla alakalıdır. MNLF ile 1996'da yapılan Nihai Anlaşma sonrasında ekonomik kalkınma başarılı şekilde sürdürülememiş, yolsuzluk, rüşvet ve kayırmacılık yaşanmış, öngörülen siyasi katılım sağlanamamış ve savaşçıların ordu ve polis güçlerine entegrasyonunda problemler yaşanmıştır. Toplumsal bütünleşme ve eğitim programları yabancı ajanslar ve sivil toplum kuruluşları tarafından desteklenirse de yavaş ilerlemiştir. Hıristiyan yerleşimciler ve Lumadlar barış sürecine gerektiği şekilde dâhil edilememiştir. Bunun yanı sıra kadınlara müzakere sürecinde gerektiği şekilde yer verilmemiş, bu yüzden eksik temsil edilmişlerdir. Halkın refah seviyesini yükseltecek adımlar atılamamış, temel talepler yerine getirilmemiş, bu nedenle ARMM örneği kötü bir deneyim olarak lanse edilmiştir.⁶⁶

MILF ile müzakereler 1997'de Başkan Ramos döneminde soruna kesin çözüm bulmak amacıyla başlatılmıştır. 2000 yılına kadar hükümet ile MILF arasında resmi müzakerelerin önünü açmayı hedefleyen 39 anlaşma imzalanmıştır. Ancak bu dönemde iktidara gelen ve MILF'in güçlenmesinden endişe ederek onu zayıflatmayı ve kendi lehine bir çözüm dayatmayı amaçlayan Joseph Estrada yönetimi (1998-2001) 'topyekün savaş' stratejisi ile MILF kamplarına karşı büyük bir saldırı başlatmış ve bu nedenle barış süreci çıkmaza sürüklenmiştir. 11 Eylül 2001 saldırıları sonrası Mindanao'daki silahlı çatışma, "terörizme karşı savaş" olarak sunulmuş ve MILF ile el-Kaide arasında bağlantı olduğuna dair iddialarla ABD'den savunma ve ekipman yardımı sağlanmıştır. Ancak, halk ayaklanması neticesinde düşürülen hükümetin

⁶⁵ "The Final Peace Agreement with the Moro National Liberation Front (Government of the Republic of the Philippines-Moro National Liberation Front) (2 September 1996)", (Çevrimiçi) [http://www.incore.ulst.ac.uk/services/cds/agreements/pdf/phil16.pdf,%20eri%
C5%9Fim:%2003.06.2021,1996,\(03.06.2021\).](http://www.incore.ulst.ac.uk/services/cds/agreements/pdf/phil16.pdf,%20eri%C5%9Fim:%2003.06.2021,1996,(03.06.2021).)

⁶⁶ Abubakar, **a.g.m.**, s. 455-8; Özerdem, **a.g.m.**, s. 403-4; Tadem, **a.g.m.**, s. 225-6, 234; Plank, **a.g.m.**, s. 162-3, 168-9; South and Joll, **a.g.m.**, s. 7; Abubakar and Askandar, **a.g.e.**, s.165; Abubakar, **a.g.e.**, s.98-102, 111-13.

yerine gelen Gloria M. Arroyo hükümeti (2001-2010), 24 Mart 2001’de Trablus Anlaşması ve ilan edilen ateşkes ile yeniden müzakerelerin önünü açmıştır. Bu anlaşma müzakerelerin gündemini ve anahatlarını belirlemesi bakımından önem taşımaktadır. Müzakerelerin gündemini üç ana konu belirlemiştir: güvenlik, yardım ve rehabilitasyon ile atalara ait alan. Uzun süren barış görüşmelerinde, çeşitli komite ve kurullar oluşturulmuştur. ‘Düşmanlıkların Durdurulması için Ortak Koordinasyon Komitesi (CCCH)’ ve ‘Ad Hoc Ortak Eylem Grubu (AHJAG)’, ‘Bangsamoro Kalkınma Ajansı (BDA)’, ‘Bangsamoro Yönetim ve Liderlik Enstitüsü’ gibi kurumlar oluşturulmuştur. Bununla birlikte, müzakereler belirli dönemlerde silahlı çatışmaların devam etmesiyle kesintilere uğramıştır. Yaklaşık on yıl boyunca müzakere ve çatışma şeklinde ilerleyen süreç, ancak belirli bir olgunluğa ulaştığında ve talepler karşılandığında sonuca ulaşmıştır.⁶⁷

Müzakereler sürecinde taraflar ateşkeslerin ve anlaşmaların uygulanmasını izlemekle ve denetlenmekle görevli çeşitli mekanizmaların yaratılması konusunda mutabık kalmışlardır. Sürekli ihlal edilen ateşkesler nedeniyle 2005’te Malezya, Libya, Brunei, Japonya, Norveç ve AB gözlemcilerden oluşan ‘Uluslararası İzleme Ekibi (IMT)’ ve müzakerelerde gözlemci olarak taraflara tavsiyelerde bulunma, yardımcı olma ve raporlar hazırlamak ile görevli Aralık 2009’da kurulan ‘Uluslararası Temas Grubu (ICG)’ önemli katkılarda bulunmuşlardır. ICG, dört ülkeyi -Japonya, Suudi Arabistan, Türkiye, Birleşik Krallık- ve dört uluslararası sivil toplum kuruluşunu -Asian Foundation (Asya Vakfı), Center for Humanitarian Dialogue (İnsani Diyalog Merkezi), Conciliation Resources (Uzlaşma Kaynakları), Muhammediyah-⁶⁸ içeren bir grup olarak barış inşası çalışmaları için örneklik teşkil etmiştir. Bunun yanı sıra 2013’ten sonra Asya Vakfı ve İHH İnsani Yardım Vakfı üyeleri ile iki yerel sivil toplum kuruluşundan oluşan bir ekip (Üçüncü Taraf İzleme Ekibi (TPMT)) barış sürecinde yer almıştır.⁶⁹

⁶⁷ Hilsdon, **a.g.m.**, s. 358; Özerdem, **a.g.m.**, s. 405; Ochiai, **a.g.m.**, s. 40; Abubakar, **a.g.e.**, s. 102-4; Abubakar and Askandar, **a.g.e.**, s. 166-7

⁶⁸ 2013’ten sonra ‘the Community of Sant’Egidio’ da dâhil olmuştur.

⁶⁹ Özerdem, **a.g.m.**, s. 405; Podder, **a.g.m.**, s. 505; Özerdem and Podder, **a.g.m.**, s. 526-7; South and Joll, **a.g.m.**, s. 11; Abubakar, **a.g.e.**, s. 110, 115; Abubakar and Askandar, **a.g.e.**, s. 167-8.

27 Temmuz 2008’de barış inşasına yönelik somut bir adım olarak ‘Atalara Ait Alanlara İlişkin Mutabakat Muhtırası (MOA-AD)’⁷⁰ imzalanca da Yüksek Mahkeme bunun anayasaya aykırı olduğunu ilan etmiştir. Hıristiyan yerleşimciler ve Lumadlar çıkarlarının korunmadıklarını ve sürecin dışında kaldıklarını iddia ederek devlet kurumları ve yetkililer nezdinde itirazlarda bulunmuşlardır. Bu noktada Kilise temsilcileri, çeşitli kurumlar ve sivil toplum kuruluşları hükümetlere baskı kurmuşlardır. Gizli maddeler ve anlaşmalar olduğu iddiaları topluluklarda öfkeye neden olmuştur. Barış sürecine karşıtlık, esasında yarım asır süren çatışmaların beraberinde getirdiği güvensizlik, önyargı ve şüphenin ürünü olarak görülebilir. Toplumlarda bu duyguları körükleyen ve kışkırtıcı söylem ve uygulamalarla harekete geçiren siyasi yetkililerin ve medya kuruluşlarının rolü yadsınamaz. İktidara gelen her yeni yönetim ile müzakerelerde değişen tutumlar ve Filipinler’deki siyasi elitlerin kararları oldukça etkili olmuştur.⁷¹

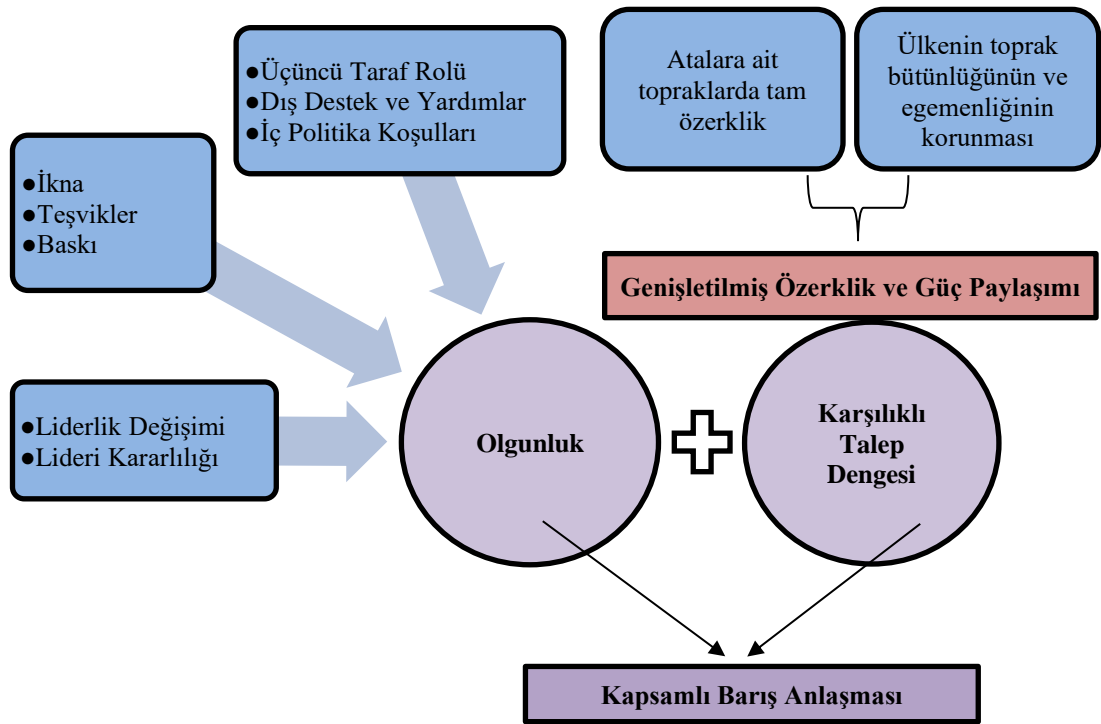
3 Haziran 2010’da Arroyo hükümetinin son döneminde iki taraf arasında dokuz yıl süren müzakere sürecinde, üzerinde anlaşılmış konularda fikir birliğinin olduğunu teyit eden bir bildiri imzalanmıştır. Bu belge ile gelecek yönetimin barış sürecini devam ettireceği umulmuştur. Benigno Aquino Jr. (2010-2016) seçimleri büyük çoğunlukla kazandığında çeşitli sivil toplum grupları barış anlaşmasının imzalanması için güçlü bir siyasi iradenin oluşacağı beklentisi taşımıştır. Nitekim barış süreciyle alakalı hükümet kurumlarına ve panellerine yeni atamaların yapılması barışa varılacağı noktasında umutları yinelemiştir. Görüşmelerin başında usule ilişkin anlaşmazlıklar giderilmiştir. Müzakere süreci 4 Ağustos 2011’de Japonya’da Başkan Aquino ile MILF başkanı Hacı Murad İbrahim arasındaki görüşmeyle doruk noktasına ulaşmıştır. 24 Nisan 2012’de taraflar müzakerelerin esas gündemine ilişkin tartışmalarda kolaylık sağlayacak belirli ilkeleri kabul etmişlerdir. Bunlardan en önemlisi, ARMM yerine yeni bir özerk siyasi oluşumun teşkil edileceği konusudur. 32

⁷⁰ Bkz. “Memorandum of Agreement on the Ancestral Domain Aspect of the GRP-MILF Tripoli Agreement on Peace of 2001, (27 July 2008)”, (Çevrimiçi) https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/PH_080805_Memorandum%20on%20the%20ancestral%20domains.pdf, 2008, (03.06.2021).

⁷¹ Özerdem, **a.g.m.**, s. 407; Tadem, **a.g.m.**, s. 224; Plank, **a.g.m.**, s. 167; South and Joll, **a.g.m.**, s. 2; Abubakar and Askandar, **a.g.e.**, s. 167

tur görüşme sonucunda 15 Ekim 2012’de ‘Bangsamoro Çerçeve Anlaşması’ imzalanmıştır. Sonraki müzakereler özerk bölgenin coğrafi kapsamı ve sınırları, güç ve servet paylaşımı, kaynakların dağıtımını konularına odaklanmıştır. Nihayet 27 Mart 2014’te taraflar arasında önceki tüm anlaşmaları bir araya getiren ‘Bangsamoro Kapsamlı Barış Anlaşması (CAB)’ imzalanarak temel taleplerin karşılanması noktasında uzlaşmaya varılmıştır.⁷²

Şekil 2. Filipinler-Moro Barış Süreci Modellemesi-1⁷³

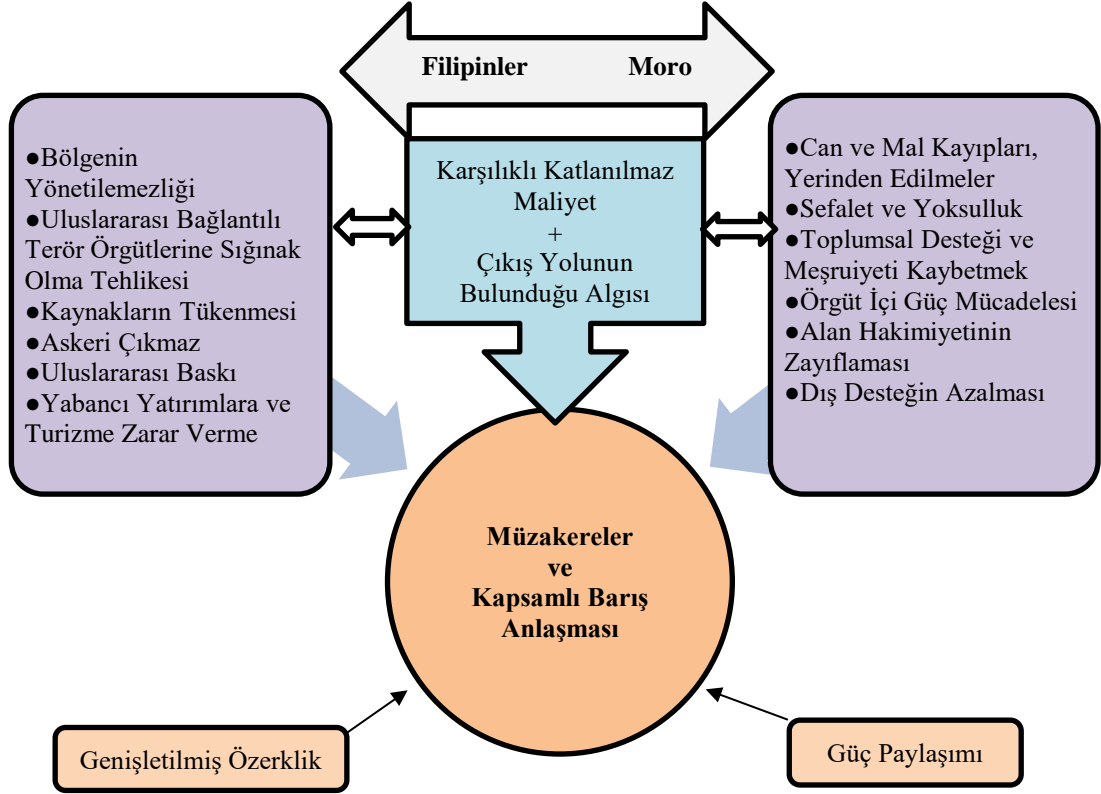
Kapsamlı Barış Anlaşması, düşmanlıkların genel olarak durdurulması anlaşmasını (18 Temmuz 1997), taraflar arasında niyet anlaşmasını (27 Ağustos 1998), barış görüşmelerine yeniden başlamayı öngören genel çerçeve anlaşmasını (24 Mart 2001), Trablus’ta imzalanan barış anlaşmasını (22 Haziran 2001), barış müzakerelerine devamlılık deklarasyonunu (3 Haziran 2010), ilkeler üzerine karar noktalarını (24 Nisan 2012), Çerçeve Anlaşmasını (15 Ekim 2012), geçiş düzenlemeleri ve yöntemleri üzerine eki (27 Şubat 2013), gelir üretimi ve servet paylaşımı üzerine eki (13 Temmuz

⁷² Ochiai, **a.g.m.**, s. 40; South and Joll, **a.g.m.**, s. 8; Abubakar, **a.g.e.**, s. 105-8; Abubakar and Askandar, **a.g.e.**, s. 169.

⁷³ Yazar tarafından uyarlanmıştır.

2013), güç paylaşımı üzerine eki (8 Aralık 2013), normalleşme üzerine eki (25 Ocak 2014), sular ve bölgeler üzerine işbirliği eki (25 Ocak 2014) içermektedir.⁷⁴

Şekil 3. Filipinler-Moro Barış Süreci Modellemesi-2⁷⁵

15 Ekim 2012’de Çerçeve Anlaşması’nı imzalayan taraflar 27 Mart 2014’te Kapsamlı Barış Anlaşması (CAB) ile sorunun ayrılma/bölünme ile değil, ‘genişletilmiş özerklik’ ile çözüleceğini kabul etmişlerdir. Tarafların karşılıklı taleplerinin karşılanma düzeyi belirli bir dengeye vardığında –genişletilmiş özerklik- anlaşma sağlanmıştır. Bunun yanında, karşılıklı katlanılmaz maliyetlerin artması ve olgunlaşma aşamasına gelinmesi önem taşımıştır. Bölgenin yönetilemezliğini ve ilerleyen süreçte uluslararası

⁷⁴ “The Comprehensive Agreement on Bangsamoro (CAB) (Government of the Republic of the Philippines-Moro National Liberation Front) (23 March 2014)”, (Çevrimiçi) <https://www.officialgazette.gov.ph/downloads/2014/03mar/20140327-Comprehensive-Agreement-on-the-Bangsamoro.pdf>, 2014, (03.06.2021).

⁷⁵ Yazar tarafından uyarlanmıştır.

bağlantılı terör örgütlerine sığınak olma tehlikesini göz önünde bulunduran Filipinler hükümeti bölgede kontrolü sağlayacak ve kaynakların tükenmesini önleyecek bir çözüme razı olmuştur. Askeri çıkmaz, uluslararası baskı, terör örgütlerinin sığınağı olma tehlikesi, kaynakların tükenmesi, yabancı yatırımcıları ve turistleri caydırması gibi sebepler Filipinler hükümetinin anlaşmaya varma noktasında istencini artırmıştır. Bunun haricinde can ve mal kayıpları, tahliyeler toplumlar nezdinde bıkkınlık ve sefaleti getirmiştir. MILF arkasındaki toplumsal desteği ve meşruiyeti kaybetmemek için anlaşma yapmaya kararlı olmuştur. Nitekim sürekli şiddete başvurmak meşruiyet kaybını, bölgesel kontrolün zayıflamasını, örgüt içi çatışmaları ve sivil desteğin azalmasını beraberinde getirmektedir.⁷⁶

Nicole Ball ve Tammy Halevy, çatışma sonrası durumlar için iki aşamalı bir çerçeve sunmaktadırlar: müzakere ve düşmanlıkların sona erdirilmesi de dâhil olmak üzere çatışmanın sona erdirilmesi; geçiş ve konsolidasyonu kapsayan barış inşası.⁷⁷ İkinci aşamada siyasi kurumların inşası, sosyal ve ekonomik kalkınma ile toplumsal uzlaşmayı sağlayacak mekanizmaların oluşturulması çatışmaların ve düşmanlıkların önlenmesinde belirleyici olacaktır.⁷⁸ Bu noktada geçiş dönemi düzenlemeleri barış süreçlerinin başarıya ulaşmasında önem taşımaktadır. Bangsamoro Çerçeve Anlaşması'na bakıldığında (8/12 madde), taraflar Moro halkının meşru şikâyetlerini ele almak için bir geçiş dönemi programı oluşturmayı kabul etmişlerdir.⁷⁹ Bu çerçevede 'Geçiş Dönemi Adalet ve Uzlaşma Komisyonu (TJRC)' kurulmuş ve yerli topluluklar ile yetkilileri içeren 'dinleme süreci' yürütülmüştür. Avrupa Komisyonu ve BM Kalkınma Programı tarafından desteklenen kapsamlı bir rehabilitasyon programına başlanmıştır. İnsan hakları ihlallerine maruz kalanlara tazminat ödenmesi kararlaştırılmıştır.⁸⁰

⁷⁶ Podder, **a.g.m.**, s. 505, 509-11; Özerdem and Podder, **a.g.m.**, s. 537-42.

⁷⁷ Nicole Ball and Tammy Halevy, **Making peace work: The role of the international development community**, Policy Essay No. 18. Washington, DC: Overseas Development Council, 1996.

⁷⁸ Ana Cutter, "Peace building: a literature review", **Development in Practice**, 2005, 15(6), s. 779.

⁷⁹ "Framework Agreement on the Bangsamoro (The Philippine Government-Moro Islamic Liberation Front), (15 October 2012)", (Çevrimiçi) https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/PH_121015_FrameworkAgreementBangsamoro.pdf, 2012, (03.06.2021).

⁸⁰ Fareeda Panjor and Anchana Heemmina, "Chapter 3: Peace Process and Transitional Justice: The Comparative Study of Mindanao, Colombia, and Thailand's Deep South", **Asian Affairs: An American Review**, 2018, 45(2), s. 85-6.

Barış anlaşmasında özerk, demokratik ve parlamenter sisteme dayalı bir ‘İslami yönetim’ kurulması öngörülmüştür. Anlaşma geçiş dönemi düzenlemelerini, güç ve servet paylaşımını, sosyal ve ekonomik kalkınma programlarını ve normalleşme adımlarını içermektedir. 2014’te ‘Bangsamoro Temel Yasası (BBL)’nı hazırlamakla görevli bir ‘Geçiş Komisyonu (BTC)’ ve ‘Geçiş Otoritesi (BTA)’⁸¹ kurularak somut adımlar atılmaya başlanmıştır.⁸² ARMM’nin yerini almak üzere yeni bir özerk Bangsamoro yönetimi düzenlenmiştir. Bu süreçte Başkan Aquino ile MILF lideri Hacı Murad İbrahim’in inisiyatif almaları ve aralarında oluşan güven ilişkisi barışa giden yolda lider faktörünü gözler önüne sermektedir. Bu süreçte barışı bozmaya yönelik birtakım çatışmalar meydana gelse de taraflar sürecin ilerlemesi noktasında kararlı olmuşlardır.⁸³

Hükümet ile özerk bölge arasında güç ve servet paylaşımı düzenlenmiş, hangi konularda kimin ne yetkisi olacağı kararlaştırılmıştır. Merkezi hükümet savunma, güvenlik, dış politika, ortak pazar, küresel ticaret, para politikası ve posta hizmetlerinde yetki sahibi iken; diğer konularda özerk bölge yetkili kılınmıştır. 81 yetkiden 9’u merkezi hükümete, 58’i özerk yönetime verilirken, 14 yetki paylaşılmıştır. Özerk bölge kendi gelir kaynaklarına sahip olabileceği gibi, doğal kaynakların araştırılması, geliştirilmesi ve kullanılmasında da adil bir paya sahip olacaktır. Anlaşma uyarınca özerk yönetim metalik madenler için gelirlerin %75’ine, petrol ve doğalgaz satışlarından elde edilecek gelirlerin ise %50’sine sahip olacaktır. Özerk bölgede Şariat hükümlerinin geçerli olacağı (gayrimüslimler hariç) ve buna uygun yargı ve eğitim kurumlarının tesis edileceği kabul edilmiştir. MILF askeri kanadını feshederek siyasi partiye dönüşecek, eski savaşçılar rehabilitasyon aşamasından sonra sivil topluma entegre edilecek ve iş olanakları sağlamak için çeşitli projeler yürütülecektir. Silahsızlanma, olağanüstü halin kaldırılması, sosyal yardımlar,

⁸¹ 15 üyeli Geçiş Otoritesi’nde MILF sekiz sandalyeye sahip olmuştur.

⁸² Tadem, **a.g.m.**, s. 235; Loesch, **a.g.m.**, s. 96-99.

⁸³ South and Joll, **a.g.m.**, s. 8-9; Abubakar and Askandar, **a.g.e.**, s. 171.

af yasası, terhis edilme ve rehabilitasyon konuları barış sürecinin önemli ‘normalleşme’ adımlarıdır.⁸⁴

Barış sürecinde önemli bir husus, anlaşmanın anayasaya uygunluğu ve onay aşamasıdır. İki yıl boyunca Kongre’nin muhalefeti nedeniyle onaylanmayan ‘11054 sayılı Cumhuriyet Yasası (Bangsamoro Organik/Temel Yasası)’, 23-24 Temmuz 2018’de kabul edilmiş ve Başkan Duterte tarafından 26 Temmuz 2018’de imzalanarak yürürlüğe konmuştur. Bu sayede ARMM kaldırılmış ve yerine ‘Bangsamoro Müslüman Mindanao Özerk Bölgesi (BARMM)’ kurulmuştur. Ocak-Şubat 2019’da yapılan referandumda ARMM’nin değiştirilmesi kabul edilmiş; 5 vilayet, 3 şehir, 116 belediye ve 2590 barangay özerk bölgeye dâhil edilmiştir.⁸⁵ Duterte döneminde anlaşmanın devlet organları tarafından onay aşamasında şaşırtıcı şekilde ilerleme sağlandığı görülmektedir. Bu durum barış sürecinde ilerlemenin liberal demokratik rejimlere nazaran popülist otoriter rejimlerde daha kolay olabileceği tartışmalarını beraberinde getirmiştir. Popülizm ile barış inşası arasındaki bağlantıya odaklanan Niccolo ve Tobia, Aquino ile Duterte dönemlerini karşılaştırarak, bağımsız değişken olarak popülist rejimler ele alındığında onay aşamasında daha hızlı ilerleme sağlanabileceğine dikkat çekmektedirler.⁸⁶

Sorunun ana gündemini oluşturan temel konularda uzlaşmaya varılması barış anlaşmasına gidilmesinde önemli bir engeli ortadan kaldırmıştır. MILF’in self-determinasyon, Filipinler hükümetinin ise güç paylaşımı ve atalara ait alan konularında taviz vermeleri karşılıklı talep dengesinin oluşmasını sağlamıştır. Genişletilmiş özerklik ve güç paylaşımı denge durumunu göstermektedir. Sürdürülebilir kalkınma programları sorunun diğer boyutlarının zamanla giderilmesini sağlayacak, görüş ayrılıkları olsa da çatışma olmadan taleplerin karşılanmasına yardımcı olacaktır. Çatışmalardan etkilenen bölge halkına yapılan bağış ve yardımların ötesinde geçim kaynaklarını oluşturan tarımsal faaliyetlerin geliştirilmesi,

⁸⁴ Plank, **a.g.m.**, s. 158; South and Joll, **a.g.m.**, s. 5, 10-11; Loesch, **a.g.m.**, s. 96-9; Abubakar, **a.g.e.**, s. 109; Janjira Sombatpoonsiri, “Securing Peace? Regime Types and Security Sector Reform in the Patani (Thailand) and Bangsamoro (the Philippines) Peace Processes, 2011–2016”, **Strategic Analysis**, 2018, 42(4), s. 387.

⁸⁵ Tadem, **a.g.m.**, s. 235; Ian Niccolo and Vizcarra Tobia, “Populism, Politics and Peace Processes: Analysing the Nexus Between Peacebuilding and the Philippines’ Populist Politics”, **Journal of Peacebuilding & Development**, 2018, 13(3), s. 118.

⁸⁶ Niccolo and Tobia, **a.g.m.**, s. 115-7.

ekipman ve malzeme desteklerinin sağlanması, altyapı yatırımlarının gerçekleştirilmesi, mesleki eğitimin yaygınlaştırılması ve sağlık ve eğitim konularında ilerlemenin sağlanması önem taşımaktadır.

Sonuç

Filipinler-Moro çatışması ve barış süreci Uluslararası İlişkiler uzmanları için önemli dersler barındırmaktadır. Diğer pek çok örnekte olduğu gibi, araştırmacılar için bir laboratuvar işlevi görmektedir. Halklar ve toplumlar arasında bir arada yaşamın mümkün kılınması, ortak geleceğin tasavvur edilmesi ve barışın inşa edilebilmesi için, düşmanlıklara ve çatışmalara yol açan yapısal faktörler tespit edilmeli, bunlara dair çözüm önerileri sivil toplum nezdinde gündeme getirilmeli ve tartışılmalı, sorunun taraflarının temel talepleri karşılıklı olarak optimum düzeyde kabul edilinceye kadar müzakerelere devam edilmeli, bu süreçte çatışmaların yeniden başlamasını önleyecek etkin ve somut kurumlar ve ekipler oluşturulmalı, diğer devletler ve uluslararası örgütler kolaylaştırıcı rolleriyle süreçte yer almalıdırlar. Çözüm herkes için olmalı, herkesi kapsamalıdır. Aksi takdirde tek taraflı çözümler, düşmanlıkların ve öfkenin artmasına yol açacaktır. Temel meselelerde anlaşma sağlanamadığı müddetçe barış süreci hantal ve ağır işleyecektir.

Barış süreçlerinde sorunun taraflarının temel taleplerine bilhassa dikkat edilmelidir. Zira talepler o grubun, halkın ya da topluluğun kimlik unsurlarını içerisinde barındırmaktadır. Taleplerin yerine getirilmemesi, ertelenmesi veya göz ardı edilmesi kimliklerin reddini de beraberinde getirmektedir. Bu ise ‘ontolojik güvensizliğe’ neden olmaktadır. Çözüm, sorunun herhangi bir tarafının kimliğini zedelemeyecek şekilde olmalıdır. Herkes tarafından kabul edilebilecek çözüm, kimsenin kimliğini reddetmeyecek çözümdür.

Filipinler-Moro çatışmasına kaynaklık eden pek çok faktör olsa da atalara ait alan meselesi çözümün önünde temel engeli oluşturmuştur. Geçmişte belirli bir devlet tecrübesine sahip olan Moro halkı için atalara ait topraklar kimliklerinin parçasıdır. Bu alanlara sömürge yönetimlerinin politikaları neticesinde başka bölgelerden gelen halkların yerleşmesi ve giderek azınlık durumuna düşmeleri bir varoluş kaygısına yol

açmıştır. Moro halkının topraksızlaştırılması/mülksüzleştirilmesi sadece sosyo-ekonomik yaşamlarını değil, aynı zamanda kimliklerini de tehdit edici boyuttadır. Bu bakımdan kendi kaderini tayin hakkı çerçevesinde MNLF ve MILF bünyesinde silahlı mücadele başlamıştır. Ancak bu talebi, ülkenin toprak bütünlüğüne ve egemenliğine yönelik bir tehdit olarak gören Filipinler hükümetleri sorunu güvenlikleştirmiş ve askerileştirmiştir.

Müzakerelerde en zor konuları özerk bölgenin sınırları ve statüsü ile referandum oluşturmuştur. Hangi vilayetlerin özerk bölgeye dâhil edileceği, güç ve servet paylaşımının nasıl yapılacağı ve referandumun yapılıp yapılmayacağı konuları müzakere sürecinin temel tartışma konularını oluşturmuştur. Moro kurtuluş hareketleri atalara ait alan olarak görülen toprakların anlaşma veya başkanlık kararnamesi ile özerk bölgeye dâhil edilmesi, Filipinler hükümetleri ise bölgede yapılacak referandum sonucunda belirlenmesi konusunda ısrarcı olmuşlardır. Bu vilayetlerde çoğunluğu oluşturan Hıristiyan göçmenler ve Lumadlar Müslümanların hâkim olduğu bir siyasi sistemin içinde yer almak istemediklerinden tüm oylamalarda hayır oyu vermişlerdir. Morolular ise referandumları boykot etmişlerdir. Bu durum en önemli talebin gerçekleştirilmemesi nedeniyle barış sürecinin temel çıkmaz noktasını oluşturmuştur. Çatışmalar sonucu ölümler, yaralanmalar, yerlerinden edilmeler meydana gelmiş, düşmanlıklar ve nefretler artmış, travmatik durumlar yaşanmıştır. Bu durumun üstesinden gelebilmek için kuşkusuz uzun yıllar toplumsal rehabilitasyon gerekir.

Filipinler-Moro örneğinde çözüm 'genişletilmiş özerklik' temeline dayanmaktadır. Taraflar güç paylaşımı konusunda anlaşmaya varmış ve atalara ait alan meselesinde orta yolu bulmuşlardır. Anlaşmaya varmalarında karşılıklı katlanılmaz maliyet yaşamalarının ve üçüncü tarafların rolü ile bir çıkış yolunun bulunduğu algısına sahip olmalarının yanı sıra taleplerin karşılıklı olarak optimum düzeyde kabul edilmesi önem arz etmiştir. Dolayısıyla tarafların 'ontolojik güvenlik' elde etmeleri, varoluş kaygılarının giderilmesi ve kimliklerin tanınması noktasında karşılıklı talep dengesi dikkate alınmalıdır.

Kaynakça

- Abubakar, Carmen A.: “Review of the Mindanao peace processes”, **Inter-Asia Cultural Studies**, 2004, 5(3), 450-464.
- Abubakar, Ayesah Uy: **Peacebuilding and Sustainable Human Development**, Cham: Springer Link, 2019.
- Abubakar, Ayesah and Kamarulzaman Askandar: “Mindanao”, **Comparing Peace Processes**, Ed. by Alpaslan Özerdem and Roger Mac Ginty, New York: Routledge, 2019, pp. 161-178.
- Adam, Jeroen: “A Comparative Analysis on the Micro-level Genealogies of Conflict in the Philippines' Mindanao Island and Indonesia's Ambon Island”, **Oxford Development Studies**, 2013, 41(2), 155-172.
- Adam, Jeroen: “Genealogies of the colonial present: The rediscovery of the local in conflict management interventions in Mindanao, the Southern Philippines”, **Conflict, Security & Development**, 2016, 16(5), 387-404.
- Åkebo, Malin: “Ceasefire Rationales: A Comparative Study of Ceasefires in the Moro and Communist Conflicts in the Philippines”, **International Peacekeeping**, 2020, 1-27.
- Arnson, Cynthia (Ed.): **Comparative peace processes in Latin America**, Washington, DC: Woodrow Wilson Center Press, 1999.
- Ayman, S. Gülden: “Filistin çıkmazı üzerinde yeniden düşünme gereği”, **Akademik Orta Doğu**, 2009, 3(2), 41-61.
- Ball, Nicole and Tammy Halevy: **Making peace work: The role of the international development community**, Policy Essay No. 18. Washington, DC: Overseas Development Council, 1996.
- Bercovitch, Jacob and Richard Jackson: **Conflict resolution in the twenty-first century: Principles, methods, and approaches**, University of Michigan Press, 2009.

- Bertrand, Jacques: “Peace and conflict in the Southern Philippines: Why the 1996 peace agreement is fragile”, **Pacific Affairs**, 2000, 37-54.
- Browning Christopher S. and Pertti Joenniemi: “Ontological Security, Self-Articulation and the Securitization of Identity”, **Cooperation and Conflict**, 2017, 52(1), 31-47.
- Browning Christopher S. and Pertti Joenniemi: “The ontological significance of Karelia: Finland’s reconciliation with losing the promised land”, **Conflict Resolution and Ontological Security: Peace Anxieties**, Ed. by Bahar Rumelili, Abingdon: Routledge, 2015, pp. 154-171.
- Buendia, Rizal G.: “Looking into the future of Moro self-determination in the Philippines”, **Philippine Political Science Journal**, 2008, 29(52), 1-24.
- Caballero-Anthony, Mely: “Revisiting the Bangsamoro struggle: Contested identities and elusive peace”, **Asian Security**, 2007, 3(2), 141-161.
- CIA: “Philippines”, **The World FactBook**, (Çevrimiçi) <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/philippines/#people-and-society>, 2021, (27.05.2021).
- Crocker, Chester A.: **High Noon in Southern Africa: Making Peace in a Rough Neighborhood**, New York: W.W. Norton, 1992.
- Cutter, Ana: “Peace building: a literature review”, **Development in Practice**, 2005, 15(6), 778-784.
- Çelik, Ayşe Betül: “The Kurdish issue and levels of ontological security”, **Conflict Resolution and Ontological Security: Peace Anxieties**, Ed. by Bahar Rumelili, Abingdon: Routledge, 2015, pp. 52-70.
- Davis, Ian: “Tracking armed conflicts and peace processes in 2017”, **SIPRI Yearbook 2018: Armaments, Disarmament and International Security**, 2018, s. 29-33, <https://www.sipri.org/sites/default/files/SIPRIYB18c02sI.pdf>, (13.07.2021).
- Esen, Barış: **Asimetrik Güç Filistin ve İsrail: Bölünmüşlük Gölgesinde Çatışma Çözümü**, İstanbul: Der Yayınları, 2019.

- Galtung, Johan: “Three approaches to peace: Peacekeeping, peacemaking and peacebuilding”, **Peace, War and Defence: Essays in Peace Research II**, Ed. by Johan Galtung, Copenhagen: Ejlers, 1976, pp. 292-304.
- Giddens, Anthony: **Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age**, Stanford, CA: Stanford University press, 1991.
- Gowing, Peter Gordon: **Mandate in Moroland: The American Government of Muslim Filipinos, 1899-1920**, Syracuse University, 1968.
- Gurr, Ted R.: **Why Men Rebel**, New Jersey, Princeton University Press, 1970.
- Haass, Richard N.: **Conflicts Unending; The United States and Regional Disputes**, New Haven: Yale University Press, 1990.
- Hilsdon, Anne-Marie: “Invisible Bodies: Gender, conflict and peace in Mindanao”, **Asian Studies Review**, 2009, 33(3), 349-365.
- International Alert: **Breaking the links between economics and conflict in Mindanao**, Aralık 2003, <https://www.international-alert.org/publications/breaking-links-between-economics-and-conflict-mindanao/> (21.01.2022).
- Joenniemi, Pertti: “Ontological (in)security after peace: The case of the Åland Islands”, **Conflict Resolution and Ontological Security: Peace Anxieties**, Ed. by Bahar Rumelili, Abingdon: Routledge, 2015, pp. 137-153.
- Kamlan Jamail A.: “Who are the Moro people?,” 22 Mayıs 2021, (çevrimiçi) <https://opinion.inquirer.net/39098/who-are-the-moro-people>, October 20, 2012, (26.06.2021).
- Kovács, Balázs Áron.: **Peace Infrastructures and State-Building at the Margins**, Rethinking Peace and Conflict Studies. Palgrave Macmillan, 2019.
- Lacar, Luis Q.: “Neglected dimensions in the development of Muslim Mindanao and the continuing struggle of the moro people for self- determination”, **Institute of Muslim Minority Affairs. Journal**, 1988, 9(2), 296-310.

- Laing, Ronald David: **The Divided Self: An Existential Study in Sanity and Madness**, London: Penguin Classics, 2010.
- Lam, Peng Er: “Japan's peace-building in Mindanao: partnering Malaysia, the Philippines and the Moro Islamic Liberation Front”, **Japanese Studies**, 2008, 28(1), 45-57.
- Loesch, Juliette: “The GPH-MILF peace process in the Philippines to prevent and transform violent extremism in Mindanao”, **Journal of Peacebuilding & Development**, 2017, 12(2), 96- 101.
- Loizides, Neophytos G.: “Ethnic nationalism and the production of ontological security in Cyprus”, **Conflict Resolution and Ontological Security: Peace Anxieties**, Ed. by Bahar Rumelili, Abingdon: Routledge, 2015, pp. 71-95.
- Lupovici, Amir: “Ontological security and the Israeli–Palestinian peace process: Between unstable conflict and conflict in resolution”, **Conflict Resolution and Ontological Security: Peace Anxieties**, Ed. by Bahar Rumelili, Abingdon: Routledge, 2015, pp. 33-51.
- Mac Ginty, Roger and Alpaslan Özerdem: “Introduction: Why compare peace processes?”, **Comparing Peace Processes**, Ed. by Alpaslan Özerdem and Roger Mac Ginty, New York: Routledge, 2019, pp. 1-17.
- Mitchell, Audra: “Ontological (in)security and violent peace in Northern Ireland”, **Conflict Resolution and Ontological Security: Peace Anxieties**, Ed. by Bahar Rumelili, Abingdon: Routledge, 2015, pp. 99-116.
- Mitchell, Christopher R.: **Conflict resolution and civil war: Reflections on the Sudanese settlement of 1972**, Institute for Conflict Analysis and Resolution, George Mason University, 1989 .
- Mitzen, Jennifer: “Ontological Security in World Politics: State Identity and the Security Dilemma”, **European Journal of International Relations**, 2006, 12(3), 341–70.

- Niccolo, Ian and Vizcarra Tobia: “Populism, Politics and Peace Processes: Analysing the Nexus Between Peacebuilding and the Philippines’ Populist Politics”, **Journal of Peacebuilding & Development**, 2018, 13(3), 115-120.
- Ochiai, Naoyuki: “The Mindanao Conflict: Efforts for Building Peace through Development”, **Asia-Pacific Review**, 2016, 23(2), 37-59.
- Özerdem, Alpaslan: “The contribution of the organisation of the Islamic conference to the peace process in Mindanao”, **Civil Wars**, 2012, 14(3), 393-413.
- Özerdem, A., S. Podder and E. L. Quitariano: “Identity, ideology and child soldiering: Community and youth participation in civil conflict—A study on the Moro Islamic Liberation Front in Mindanao, Philippines”, **Civil Wars**, 2010, 12(3), 304-325.
- Özerdem, Alpaslan and Sukanya Podder: “Grassroots and rebellion: a study on the future of the Moro struggle in Mindanao, Philippines”, **Civil Wars**, 2012, 14(4), 521-545.
- Panjor, Fareeda and Anchana Heemmina: “Chapter 3: Peace Process and Transitional Justice: The Comparative Study of Mindanao, Colombia, and Thailand’s Deep South”, **Asian Affairs: An American Review**, 2018, 45(2), 78-97.
- Plank, Friedrich: “Not enough pieces of the cake? The Moro National Liberation Front (MNLF) in the Mindanao final agreement”, **Asian Security**, 2015, 11(2), 154-177.
- Podder, Sukanya: “Legitimacy, loyalty and civilian support for the Moro Islamic Liberation Front: changing dynamics in Mindanao, Philippines”, **Politics, Religion & Ideology**, 2012, 13(4), 495-512.
- Podszun Lucie: “The Theory of Ripeness”, **Does Development Aid Affect Conflict Ripeness?**, VS Verlag für Sozialwissenschaften. 2011.
- Reyes, Celia M., C. D. Mina, and R. D. Asis: **Inequality of opportunities among ethnic groups in the Philippines** (No. 2017-42), PIDS Discussion Paper Series,

2017, <https://pidswebs.pids.gov.ph/CDN/PUBLICATIONS/pidsdps1742.pdf> (13.07.2021).

Rumelili, Bahar: “Ontological (in)security and peace anxieties: A framework for conflict resolution”, **Conflict Resolution and Ontological Security: Peace Anxieties**, Ed. by Bahar Rumelili, Abingdon: Routledge, 2015, pp. 10-29.

Sombatpoonsiri, Janjira, “Securing Peace? Regime Types and Security Sector Reform in the Patani (Thailand) and Bangsamoro (the Philippines) Peace Processes, 2011–2016”, **Strategic Analysis**, 2018, 42(4), 377-401.

South, Ashley and Christopher M. Joll: “From rebels to rulers: The challenges of transition for non-state armed groups in Mindanao and Myanmar”, **Critical Asian Studies**, 2016, 48(2), 168-192.

Stedman, Stephen John: **Peacemaking in civil war: International mediation in Zimbabwe, 1974- 1980**, Boulder, CO: L. Rienner Publishers, 1991.

Steele, Brent J.: **Ontological Security in International Relations: Self-Identity and the IR State**, London: Routledge, 2008.

Tadem, Teresa E.: “Moro and Basque Nationalism and the Limitations of “Liberal Democracy””, **Journal of Comparative Asian Development**, 2014, 13(2), 212-241.

UN Peacebuilding Support Office: **UN Peacebuilding: An Orientation**, Ed. by United Nations, http://www.un.org/en/peacebuilding/pbso/pdf/peacebuilding_orientation.pdf, 2010, (13.07.2021).

UNSG: **An Agenda for Peace: Preventive Diplomacy, Peacemaking and Peace-Keeping**, New York: United Nations, 1992, https://www.un.org/ruleoflaw/files/A_47_277.pdf (13.07.2021)

Zartman, I. William: **Ripe for Resolution: Conflict and Intervention in Africa**, New York: Oxford University Press, 1985.

Zartman, I. William: “Ripeness: The hurting stalemate and beyond”, **International Conflict Resolution After the Cold War**, Ed. by P. Stern & D. Druckman, Washington: National Academy Press, 2000, pp. 225-250.

Zartman, I. William: “The timing of peace initiatives: Hurting stalemates and ripe moments”, **The Global Review of Ethnopolitics**, 2001, 1(1), 8-18.

Zartman, I. William, “Mediation: Ripeness and its Challenges in the Middle East”, **International Negotiation**, 2015, 20(3), 479-493.

Zartman, I. William and Álvaro de Soto: **Timing Mediation Initiatives**, Washington, DC: United States Institute of Peace, 2010.

“Jeddah Accord (Government of the Republic of the Philippines-Moro National Liberation Front) (3-4 January 1987)”, (Çevrimiçi) https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/PH_870104_The%20Jeddah%20Accord.pdf, 1987, (03.06.2021).

“Framework Agreement on the Bangsamoro (The Philippine Government-Moro Islamic Liberation Front), (15 October 2012)”, (Çevrimiçi) https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/PH_121015_FrameworkAgreementBangsamoro.pdf, 2012, (03.06.2021).

“Memorandum of Agreement on the Ancestral Domain Aspect of the GRP-MILF Tripoli Agreement on Peace of 2001, (27 July 2008)”, (Çevrimiçi) https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/PH_080805_Memorandum%20on%20the%20ancestral%20domains.pdf, 2008, (03.06.2021).

“The Comprehensive Agreement on Bangsamoro (CAB) (Government of the Republic of the Philippines-Moro National Liberation Front) (23 March 2014)”, (Çevrimiçi) <https://www.officialgazette.gov.ph/downloads/2014/03mar/20140327-Comprehensive-Agreement-on-the-Bangsamoro.pdf>, 2014, (03.06.2021).

“The Final Peace Agreement with the Moro National Liberation Front (Government of the Republic of the Philippines-Moro National Liberation Front) (2 September 1996)”, (Çevrimiçi) <http://www.incore.ulst.ac.uk/services/cds/agreements/pdf/phil16.pdf>, %20eri% C5%9Fim:%2003.06.2021, 1996, (03.06.2021).

“The Tripoli Agreement (Government of the Republic of the Philippines-Moro National Liberation Front) (23 December 1976)”, (Çevrimiçi) https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/PH_761223_Tripoli%20Agreement.pdf, 1976, (03.06.2021).

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu makalede etik kurul izni gerekmemektedir. (Ethics committee approval is not required for this manuscript).

THE EU'S PEACEBUILDING IN MOLDOVA: ANALYSIS OF THE EUBAM AS A CONFLICT PREVENTION AND PEACEBUILDING STRATEGY IN MOLDOVA-TRANSNISTRIA CONFLICT

***Javadbay KHALILZADA**

Abstract

The European Union (EU) as a global peacebuilding actor plays an active role in conflict zones to prevent conflict onset, transform conflict structure, and build peace. Although the procedure of peacebuilding is complex and it needs a longtime to achieve sustainable peace, the EU applies various approaches to prevent conflict onset and to build peace. The study explores the EU's role as a conflict preventing and peace-building actor in the Moldova-Transnistria conflict that erupted following the dissolution of the USSR. As the analysis of the EU peacebuilding objectives and structures illustrate, the EU follows a liberal peacebuilding model that is based on state-building presumptions. The EU follows a similar strategy to transform the Moldova-Transnistria conflict and integrate the separatist region into Moldova. The case of the European Border Assistance Mission to Moldova (EUBAM) from liberal peacebuilding and the EU's peacebuilding perspectives examines advantages and disadvantages to building sustainable peace in the conflict zones. The study highlights that in order to transform the conflict the EU should increase involvement with the breakaway region to evolve its relations with Moldova and the EU. Another necessary step is the involvement of the civil society from both sides in order to build confidence between the two societies at the local level. While the EU recognizes the importance of 'local' actors in sustainable peacebuilding, it lacks mechanisms that include these actors in the peacebuilding process.

Keywords: Liberal Peace, The EU Peacebuilding, Moldova-Transnistria Conflict, EUBAM

AB'NİN MOLDOVA'DA BARIŞ İNŞASI: MOLDOVA-TRANSDİNYESTER İHTİLAFINDA ÇATIŞMA ÖNLEME VE BARIŞ İNŞA ETME STRATEJİSİ OLARAK EUBAM'IN İNCELENMESİ

Öz

Avrupa Birliği (AB), global düzeyde çatışmaların alevlenmesini önlemek, çatışma yapısını dönüştürmek ve barışı inşa etmek için çatışma bölgelerinde aktif rol oynamaktadır. Barışı inşası zor aynı zamanda, sürdürülebilir barışın sağlanması uzun zamana ihtiyaç duyulan bir süreçtir. AB çatışmaların başlamasını önlemek ve barışı inşa etmek için çeşitli yaklaşımlar uygulamaktadır. Bu çalışma, SSCB'nin dağılmasının ardından patlak veren Moldova-Transdinyester ihtilafında AB'nin çatışmayı önleyici ve barışı tesis eden bir aktör olarak rolünü araştırmaktadır. AB barış inşası hedefleri ve yapılarının analizinin gösterdiği gibi, AB, devlet inşası varsayımlarına dayanan liberal barış inşası modelini takip etmektedir. AB, Moldova-Transdinyester ihtilafını dönüştürmek ve ayrılıkçı bölgeyi Moldova'ya entegre etmek için benzer stratejiyi izlemektedir. Bu perspektiften Moldova Avrupa Sınır Yardım Misyonu'nu (EUBAM) inceleyen bu çalışma, AB'nin barış inşası perspektiflerini, çatışmalarda sürdürülebilir barış inşa etmenin avantaj ve dezavantajlarını tartışmaktadır. Çalışma, çatışmayı dönüştürmek için AB'nin Moldova ve AB ile ilişkilerini geliştirmek için ayrılıkçı bölgeyle olan ilişkisini artırması gerektiğini vurgulamaktadır. Bir diğer önemli adım ise, yerel düzeyde iki toplum arasında güven inşa etmek için her iki taraftan da sivil toplumun sürece katılımıdır. AB, sürdürülebilir barış inşasında "yerel" aktörlerin önemini kabul ederken, bu aktörleri barış inşa sürecine dahil eden mekanizmalardan yoksundur.

Anahtar Kelimeler: Liberal Barış, AB Barış İnşası, Moldova-Transdinyester Çatışması, EUBAM

* PhD Candidate, Kent State University, Political Science, jhalilz@kent.edu, ORCID: 0000-0003-2729-5331

Cite as/ Atf: Khalilzada, J. (2022). The EU's Peacebuilding in Moldova: Analysis of the Eubam as a Conflict Prevention and Peacebuilding Strategy in Moldova-Transnistria Conflict. *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, 10(1), 128-148.

Received/Geliş: 6.9.2021

Accepted/Kabul: 26.1.2022

Introduction

The EU's interaction with the post-soviet regions has not witnessed significant changes after the end of the Cold War. In the 1990s the EU had constrained and marginal relations with the post-soviet states. Although the post-soviet states had to deal with secessionist conflicts and civil wars, the EU did not involve or engage to prevent or to transform these conflicts in the early 1990s. However, beginning from the mid 2000s the EU began to adopt policies and strategies towards to the region and increased its role as a peacebuilding actor to prevent conflict onset in its neighborhood and consolidate peace and security.

Unlike its inactivity in the 1990s, after the integration of former communist states of Eastern Europe to the EU in early 2000s, the post-soviet region become a neighbor and the Moldova-Transnistria conflict was directly located on the EU doorstep. Therefore, the EU's interests and policies focused to transform this conflict and prevent escalation and sustain peace. In this regard the EU launched several policies and initiatives towards these countries, particularly focusing on the Moldova-Transnistria conflict by establishing the European Neighborhood Policy (ENP) in 2003, the European Border Assistance Mission to Moldova and Ukraine (EUBAM) in 2005, and The Eastern Partnership (EaP) in 2009. In the context of these strategies and initiatives, the EU aims to transform conflict by applying both top-down approach through promoting democratic rules, norms, governance, and reforms, and bottom-up transforming civil-society and funding local businesses and NGOs to build trust between parties.

EUBAM is one of these initiatives that has attracted special attention. Funded and monitored by the EU, EUBAM's objectives are to contribute to the peaceful settlement of the Transnistrian conflict by supporting the development of confidence building measures, reform of legislation, improved procedures in customs, trade, transport and trans-boundary management, implementation of Integrated Border Management (UBM) practices at the Moldova-Ukraine border, and assist Moldovan and Ukrainian authorities to combat cross-border crimes and illegal trafficking more effectively along others.

To understand EUBAM and the EU's strategy in Moldova-Transnistria conflict, the paper first reviews liberal peacebuilding model and the EU's conflict prevention and peacebuilding strategy. Following that a brief historical and current dynamics of the Moldova Transnistria conflict presented. Then, the EU's policies examined to disclose prospects of Moldova's Europeanization path. In this context, EUBAM closely observed as a case study to analyze the EU's conflict prevention and peacebuilding strategy practically. The paper ends with a conclusion that debates advantages and disadvantageous of the EU's EUBAM policy and constraints of peacebuilding in the conflict. The paper employs the case study qualitative method to explore the EU's conflict prevention and peacebuilding strategy in the Moldova-Transdnistria conflict. Official documents and statements have been used as a primary sources and scholarly literature on the topics used as secondary sources.

2. Liberal Peacebuilding Theory

Although there is not an explicitly unified definition of the liberal peace theory, it is generally based on the assumption that democratic states are more peaceful than non-democratic states.¹ Besides, democratic states are less prone to war and democratic states generally do not fall into the inter-societal and inter-ethnic conflict because they have a functioning public sphere and elections that allow their constituents to change and adjust their leaders and laws by peaceful means.² These assumptions lead international actors, mainly in the global north, to conduct peacebuilding operations in the global south and war affected states. The assumption of global north states and international institutions is that marketization and democratization are the remedy to prevent conflict and build sustainable peace in the world. As Paris puts it "the central tenet of liberal peacebuilding is the assumption that the surest foundation for peace, both within and between states, is market democracy, that is, a liberal democratic

¹ Doyle, Michael W. "Liberalism and world politics." *American political science review* 80, no. 4 (1986): 1151-1169. and "Three pillars of the liberal peace." *American political science review* 99, no. 3 (2005): 463-466.

² Dahl, Robert A. "Equality versus Inequality1." *PS: Political Science & Politics* 29, no. 4 (1996): 639-648.

polity and a market-oriented economy.”³ Liberal internationalism was the guide for international peace building organizations and agencies.

Liberal peacebuilding was seen as a superior and unchallenged approach in peacebuilding. It was supported by leading states, international organizations, and international financial institutions like the US, the UK, Australia, France, Canada, Germany, the United Nations, the World Bank, and the International Monetary Fund. Mac Ginty argues that non-western peacebuilding approaches, such as the African Union’s initiative ‘African solutions to African problems,’ have been co-opted as agents of the liberal peace and not considered independent and original initiatives.⁴ Thus, liberal peacebuilding framework is standardized, and its externally programmed top-down agenda is aimed preventing conflict eruption, and it includes conducting Disarmament Demobilization and Reintegration (DDR), and Security Sector Reform (SSR), monitoring and contributing governance reform, marketization and economic restructuring and supporting development of civil society and confidence building.

External top-down liberal peacebuilding aims to restructure political, social, and economic structures of conflict torn states. Following the fall of Yugoslavia, inter-ethnic conflict erupted between Bosnians and Serbs, motivating the international community to intervene to build peace. The agenda of the international community was to rebuild Bosnia-Herzegovina. Therefore, new political institutions were engineered, and the flag and symbols of the state were re-created.⁵ Moreover, peacebuilders monitored the state budget, financial expenditures, and school curriculums, even if elected politicians were too nationalist and not adaptable for the peacebuilders’ agenda were disbarred.⁶ However, as Belloni et al. present it, liberal

³ Paris, Roland. "Peacebuilding and the limits of liberal internationalism." *International security* 22, no. 2 (1997), p.56.

⁴ Mac Ginty, Roger. "Indigenous peace-making versus the liberal peace." *Cooperation and conflict* 43, no. 2 (2008), p.144.

⁵ Mac Ginty, "Indigenous peace-making versus the liberal peace."

⁶ See Chandler, David. *Bosnia: faking democracy after Dayton*. Pluto Press, 2000; Kostić, Roland. *Ambivalent peace: external peacebuilding threatened identity and reconciliation in Bosnia and Herzegovina*. Vol. 78. Ambivalent Peace, 2007.

peacebuilders are so much obsessed with their agenda that they have neglected the social needs and possibilities for social transformation in Bosnia and Herzegovina.⁷

On the ground, peacebuilding missions did not develop as liberal peacebuilding theoretically assumptions. Indeed, the foremost goals of peace missions need to be clearly expressed to judge the success of the peacebuilding operations. On other hand, as Call and Cousens, explain the success depends on approaches; the maximalist (eliminating root causes of conflicts and transforming war-torn society into market democracy like western states), minimalist (consolidate peace and prevent eruption of war), and moderate (no renewal of conflict and decent governance).⁸ A proponent of liberal peacebuilding, Paris argues that overall, liberal peace building missions in the 1990s and early 2000s were not successful (except in Namibia) out of the eight countries that hosted peacebuilding missions.⁹ At the same time, he argues that all other alternative strategies that are not rooted in liberal principles would likely create more problems than solutions.¹⁰ Paris argues that one of the first mistakes of liberal peacebuilding missions is to conduct marketization and democratization in short period before achieving stable and stainable institutions that gain the trust of the public.¹¹ He offers an institutionalization before liberalization approach that tries to support durable political, civil, and economic institutions and a gradual transformation of society. Paris and other proponents of liberal peacebuilding theory assume that the remedy for war-torn societies are marketization and democratization, without considering the local conditions which make realizing these reforms difficult.¹²

Liberal peacebuilding is consistently supported by northern states and international organizations. The material power and financial capacity of these states and

⁷ Belloni, Roberto, Stefanie Kappler, and Jasmin Ramovic. "Bosnia-Herzegovina: Domestic agency and the inadequacy of the liberal peace." in *Post-liberal peace transitions: Between peace formation and state formation*, (Ed) Oliver Richmond, 2016, 47-64.

⁸ Call, Charles T., and Elizabeth M. Cousens. "Ending wars and building peace: International responses to war-torn societies." *International studies perspectives* 9, no. 1, 2008, 1-21.

⁹ Paris, Roland. "Peacebuilding and the limits of liberal internationalism." and Paris, Roland. *At war's end: building peace after civil conflict*. Cambridge University Press, 2004.

¹⁰ Paris, Roland. "Saving liberal peacebuilding." *Review of international studies* 36, no. 2, 2010, p.357.

¹¹ Paris, Roland. *At war's end: building peace after civil conflict*.

¹² Paris, Roland. "Saving liberal peacebuilding."

institutions enabled them to enforce their agenda on war-torn states, by promising financial awards in return for reforms that allowed international institutions to set norms and rules. This created a perception of peacebuilding imperialism where northern states used peacebuilding institutions to further their own interests, given their personal monitoring of the activities in foreign countries. According to Meyer, sponsored peacebuilding missions presume and reflect the provider countries' interests, therefore should not be viewed as 'innocent assistance'.¹³

As the external and top-down approach, liberal peacebuilding faced challenges locally and at the same time in scholarship. In addition to its achievements, Richmond and Mac Ginty present critiques and alternative approaches.¹⁴ There are different approaches that were theorized and conceptualized to be alternatives to liberal peacebuilding.¹⁵ The power and financial capacity of the global north enable them to maintain liberal peacebuilding structures, but alternatives should be considered since even the proponents of the liberal peacebuilding themselves agree that it mostly failed to achieve its goals.

3. The EU's Peacebuilding Strategy

The European Union is one of the major actors in peacebuilding globally and in its neighborhood. Like the United Nations, International Financial Institutions, and NGOs, the EU also based its peacebuilding framework on the liberal peacebuilding context. However, as Paris presents, accelerated marketization and democratization peacebuilding approaches mostly fail due to accelerated state and civil society institutionalization.¹⁶ In this context, the EU both follows liberal peacebuilding but adding its own characteristics to its missions.

¹³ Meyer, Jörg. "The concealed violence of modern peace (-making)." *Millennium* 36, no. 3, 2008, 555-574.

¹⁴ Richmond, Oliver P., and Roger Mac Ginty. "Where now for the critique of the liberal peace?." *Cooperation and Conflict* 50, no. 2, 2015, 171-189.

¹⁵ See Richmond, Oliver, Annika Björkdahl, and Stefanie Kappler. "The emerging EU peacebuilding framework: confirming or transcending liberal peacebuilding?." *Cambridge review of international affairs* 24, no. 3, 2011, 449-469; Mac Ginty, Roger. "Hybrid peace: The interaction between top-down and bottom-up peace." *Security dialogue* 41, no. 4, 2010, 391-412; Hancock, Landon E. "Deliberative peacebuilding: agency and development in post-conflict practice." *Peacebuilding* 8, no. 2, 2020, 139-158.

¹⁶ Paris, Roland. *At war's end: building peace after civil conflict*.

The EU is described as a normative peacebuilding power due to promoting its own experiences of institutions, norms, and values in liberal peacebuilding missions.¹⁷ The EU is itself a peace project that emerged after World War II. With the enlargement after 2004, the Lisbon Treaty that reformed the functioning of the union, the EU defined "The Union's aim is to promote peace, its values and the well-being of its peoples" (Treaty of Lisbon, Title I, Article 2). The EU's peacebuilding programs, and methods have developed vis a vis with the UN's strategy and have adopted a series of documents on the methods, principles, and objectives of peacebuilding that make it hard to define it clearly. As Duke and Courtier illustrate, the EU applies a multidimensional and comprehensive peacebuilding approach.¹⁸ Thus, the EU conducts top-down and bottom-up approaches simultaneously and peacebuilding strategies are not fixed. As it is stated "a multi-dimensional approach through the use of all available policies and instruments aimed at conflict prevention, management and resolution are essential. But the scope of the 'comprehensive approach' will be expanded further."¹⁹

Although this conceptual and strategy vagueness persists in the EU's documents, it is one of the main actors that supports peacebuilding operations, conflict prevention, peacekeeping, and peacebuilding globally and in its neighborhood. As Hazen illustrates peacekeeping and peacebuilding are not effective when they are applied separately, and peacekeeping indeed should serve as a basis for peacebuilding and these two must be integrated.²⁰ In this context, the EU uses conflict prevention, peacekeeping, and peacebuilding strategies as well as top-down and bottom-up

¹⁷ See Tocci, Nathalie, Who is a Normative Foreign Policy Actor?. Brussels: Centre for European Policy Studies, 2008; Richmond, Oliver, Annika Björkdahl, and Stefanie Kappler. "The emerging EU peacebuilding framework: confirming or transcending liberal peacebuilding?." Cambridge review of international affairs 24, no. 3, 2011, 449-469.

¹⁸ Duke, Simon W., and Aurélie Courtier. EU Peacebuilding: Concepts, players and instruments. Centre for the Law of EU External Relations (CLEER), 2009.

¹⁹ European Union. "Shared vision, common action: A stronger Europe. A global strategy for the European Union's foreign and security policy", 2016, p.28.

²⁰ Hazen, Jennifer M. "Can peacekeepers be peacebuilders?." *International Peacekeeping* 14, no. 3, 2007, 323-338.

approaches simultaneously in the long term to build sustainable peace in its neighborhood.

The EU's peacebuilding framework rests on human security, effective multilateralism, responsibility to protect, national capacity, partnership, and local ownership as necessary ingredients of sustainable peace. The EU's peacebuilding missions contain promotion of democracy, respecting and defending human rights, and supporting civil society. According to Richmond et al. the EU's peacebuilding strategies are:

framed by both the aims of liberal peacebuilding to build stable liberal states, but also to transcend the state via regional integration to produce a more emancipatory version of peacebuilding, whether within or beyond the EU. It does this by applying the liberal peace framework, through association and membership, donor activities and a range of activities in the realms of institutional reform, security and policing, development, human rights and the rule of law, civil society funding, and through its normative and social justice aspirations.²¹

135

The EU has applied and supported liberal peacebuilding, but it also applies various other approaches depending on the context and structure of the conflict states it is operating in.

On the other hand, Naturski argues that the EU's peacebuilding prioritizes state centric approaches, which emphasize security, political and economic institutionalization.²² Analyzing the EU's peacebuilding missions in the world and the EU's neighborhood, Naturski infers that the EU follows two strategies in peacebuilding: short term and long term.²³ In the context of short term, the EU supports the resolution of conflicts and the elimination of security threats with the funds that donors make immediately available to recipient states. In the long-term strategy the EU aims to eliminate root causes of a conflict and transform the state institutions, social and economic structures.²⁴ As it has been stated, as the union of liberal democratic states, the EU

²¹ Richmond, Oliver, Annika Björkdahl, and Stefanie Kappler. "The emerging EU peacebuilding framework: confirming or transcending liberal peacebuilding?", p.455.

²² Naturski, Michal. *The European Union peacebuilding approach: Governance and practices of the instrument of stability*. Vol. 111. DEU, 2011.

²³ Naturski, Michal. **Ibid.**

²⁴ Naturski, **Ibid.**

supports liberal peacebuilding and funds and supports reforms in this context of conflict affected societies.

Diez et al. states that the EU's integrationist approach in its neighborhood increases the Union's peacebuilding potential.²⁵ States that are located within the borders of the EU have the potential to be future members of the union and are closely supported by it to transform and conduct reforms to increase their standards to meet union requirements. Thus, the EU specifically monitors and gives assistance in support of reforms that focus on market liberalization and a strong civil society and in return countries get access to a visa for travelling in the rest of the EU member states. The EU's goal is just and durable peacebuilding, it follows liberal peace framework with a state-building and integrationist approach in the conflict affected states and aims to integrate these states into the EU and global community on liberal terms. Richmond et al. state that EU peacebuilding efforts represent the third generation of peacebuilding²⁶ where they also face the challenges that the liberal peacebuilding attempts face, including "lacking local and contextual legitimacy, imposing external norms, institutions, concepts and practices, and resting on coercion or conditionality."²⁷ Björkdahl states that the EU have more potential as a "normative power" than a "hard power" focusing on security realms.²⁸ Moreover, Mac Ginty states that while the EU representatives highlight the importance of 'the local' it still could not operationalize this approach in peacebuilding missions.²⁹ The EU remains a technocratic institution and it has "difficulty operating in ways that are ad hoc, fast-reacting, and outside of technocratic parameters."³⁰

²⁵ Diez, Thomas, Stephan Stetter, and Mathias Albert. "The European Union and border conflicts: the transformative power of integration." *International organization* 60, no. 3, 2006, 563-593.

²⁶ For more information on different interpretation of liberal peacebuilding and generations of peace look at Richmond, O., Björkdahl, A., & Kappler, S., 2011, The emerging EU peacebuilding framework: confirming or transcending liberal peacebuilding?. *Cambridge review of international affairs*, 24(3), 449-469.

²⁷ Richmond, Oliver, Annika Björkdahl, and Stefanie Kappler. "The emerging EU peacebuilding framework: confirming or transcending liberal peacebuilding?."

²⁸ Björkdahl, A. "Building Peace—Normative and Military Powers in EU Peace Operations." *Normative Power Europe*, 2011, 103-127.

²⁹ Mac Ginty, Roger. "The limits of technocracy and local encounters: The European Union and peacebuilding." *Contemporary Security Policy* 39, no. 1, 2018, 166-179.

³⁰ Mac Ginty, Roger. *Ibid.*

Thus, as it can be seen, as a representative of the global north and as a union, the EU follows the liberal peacebuilding agenda with its various interpretations and coordinates its peace operations with international institutions and NGOs. The EU does not have a specific articulately defined peacebuilding structure and agenda, it has different institutions that follow peacebuilding missions and reforms in conflicted affected states. Moreover, “the quality and quantity of EU peacebuilding interventions depends on whether the post-conflict state is a potential membership candidate (as is the case in the Western Balkans), or whether the EU is pursuing strategic long-term interests further afield.”³¹ Overall, the EU follows varying strategies and a gradualist approach in its peacebuilding missions. It aims to transform the root causes and of conflicts and particularly rewards countries depending on reforms that they conduct in political and economic spheres. Following a brief overview of the Moldova-Transnistria conflict, rest of the paper will analyze how the EU applied its conflict prevention and peacebuilding strategies in the conflict.

4. Moldova-Transnistria Conflict and Status-Quo

The Moldova Transnistria conflict erupted following the dissolution of the USSR between Moldova SSR and its region Transnistria (Pridnestrov’e in Russian and the official name is the Pridnestrovian Moldavian Republic). Transnistria is a breakaway non-recognized, self-declared independent state, recognized as part of Moldova by the international community. The region is located on the left bank of Dniester River and Ukrainian border. Although Moldovan/Romanians constitute majority of the population in Moldova (Moldovan 78.2%, Ukrainian 8.4%, Russian 5.8%, Gagauz 4.4%, Bulgarian 1.9%, and others 1.3%), in Transnistria ethnic Moldovans make up 30%, Russians 29%, and Ukrainians 28%. Along with ethnic dynamics, historical developments, indeed two banks of Dniester River have been exposed different external influences, while the west bank consisted of Roman-speaking people, the east bank, Transnistria, populated by Russophone Slavs, also could be seen among the causes of the conflict. These ethnohistorical dynamics created fear over growing

³¹ Richmond et al, "The emerging EU peacebuilding framework: confirming or transcending liberal peacebuilding?." p.457.

Moldovan nationalism because Moldovan's goal of unification with Romania and nationalist policies were among main factors in the secessionist conflict.³²

The conflict erupted as the Moldovan government replaced Cyrillic script with Latin alphabet in 1989. This made life and interactions with the government difficult for people who were Russian and used to Cyrillic script. Following that, in Tiraspol, capital of Transnistria, authorities forbid the use of Latin script in the Transnistria region and demanded economic independence and the use of Russian as its official language. When Moldova rejected these demands, Transnistria declared itself the Dniester Moldovan Soviet Republic as part of the USSR. When the Soviet Union collapsed, the dispute between Moldova and breakaway Transnistria authorities transformed into the war. With the support of Russian Cossacks and the Russian 14th Army, Tiraspol authorities took control of all Transnistria. Parties signed a ceasefire agreement on July 21, 1992, that ended skirmishes which cost around 1500 lives and created a secure zone that controlled by Russian, Moldovan, and Transnistrian authorities.

While the ceasefire agreement is succeeded to end hostilities, absence of peace treaty creates a fragile frozen conflict. Kuechler argues that connotations of a frozen conflict create an image of a fragile and unstable political environment where violence could erupt any time.³³ However, as Peterka-Benton states the solution of the conflict is "frozen" and the situation in the region remains unchanged since the mid 1990s.³⁴

Moreover, unlike that ethnic plurality could be seen one of the causes of the conflict, Ranieri argues that the main reasons were economic and political.³⁵ In Transnistria, the ruling elites were Russian, and the prospective independence of Moldova

³² Kaufman, Stuart J. "Spiraling to ethnic war: elites, masses, and Moscow in Moldova's civil war." *International Security* 21, no. 2, 1996, 108-138; Peterka-Benton, Daniela. "Arms Trafficking in Transnistria: A European Security Threat?." *Journal of Applied Security Research* 7, no. 1, 2012, 71-92.

³³ Kuechler, Florian. *The Role of the European Union in Moldova's Transnistria Conflict*. Vol. 78. ibidem-Verlag/ibidem Press, 2012.

³⁴ Peterka-Benton, Daniela. "Arms Trafficking in Transnistria: A European Security Threat?."

³⁵ Ranieri, Marco. "The EU and the conflict in Transnistria." *SAfE Paper* 1, 2007, 77-87.

threatened their privileged status, so they fomented an ethnic conflict to keep control on the region.³⁶

Thus far, negotiations between the parties have not produced a final peace plan. In 2003 parties were close to a solution for the conflict when Vladimir Putin's adviser Dmitry Kozak held secret talks between Igor Smirinov (so-called Transnistrian president) and then Moldovan President Vladimir Voronin. The plan proposed the creation of an asymmetric federation, which would give Transnistria right of veto to future changes to the constitution and Russian peacekeeping forces will be allowed to stay until 2020. The plan was rejected by Voronin because of pressure from the public and western states.³⁷ Afterwards the US and the EU gained observer status in negotiations along with Russia, Ukraine, and the OSCE, known as 5+2 talks. Following Moldova's 2005 law that created the Transnistria autonomous territorial unit under Moldova in 2006, the region held a referendum for independence and integration with Russia rather than Moldova, the referendum has not been recognized by the international community.³⁸

5. The EU's Policy in the Region: Europeanization of Moldova and sustainability of peace?

Moldovan internal politics witnesses uncertain developments. The Moldovan political environment has divided into pro-Russian Communist Party, Party of Communists of the Republic of Moldova (PCRM) and pro-European coalition groups. In 2009 a pro-European coalition ousted the PCRM, which had ruled Moldova since 2001, however after they gained notoriety for corruption and fraud that was estimated to be around US \$1 billion,³⁹ pro-Russian Igor Dodon was elected as a president in

³⁶ Küchler, Florian. *The Role of the European Union in Moldova's Transnistria Conflict*.

Peterka-Benton, Daniela. "Arms Trafficking in Transnistria: A European Security Threat?."

³⁷ Wolff, Stefan. *The Transnistrian issue: Moving beyond the status-quo*. **EUR-OP**, 2012.

³⁸ Küchler, *The Role of the European Union in Moldova's Transnistria Conflict*. Peterka-Benton, Daniela. "Arms Trafficking in Transnistria: A European Security Threat?."

³⁹ Montesano, Francesco Saverio, Tony van der Togt, and Wouter Zweers. *The Europeanisation of Moldova: is the EU on the right track?*. Clingendael, Netherlands Institute of International Relations, 2016

December 2016 and was later replaced by pro-western Maia Sandu in November 2020.⁴⁰

Since the Russian initiative to resolve conflict with its own terms in 2003, the EU increased its attention towards Moldova and adopted policies and initiatives to reform the political and economic structures and at the same time prevent and transform the conflict. According to the EU's strategic objective to create "a ring of well-governed countries" and Moldova's increased proximity to the union after 2007 enlargement, the EU's Moldova policies have gained momentum. In 2003 Moldova was included in the ENP and in 2005 the EU-Moldova action plan was designed to lay out the objectives of further integration with the EU through developing and reforming Moldovan legislation, norms, standards, governance systems, economic policies, and trade related regulations. EUBAM is attempting to settle the conflict, monitor the border with Ukraine, prevent trafficking, illegal trade into Transnistria, and further integration with the EU.

These political developments positively impacted integration with the EU and economic relations with the union. In 2014, the EU implemented a set of Autonomous Trade Preferences that integrated Moldova into the Union and through their Deep and Comprehensive Free Trade Area (DCFTA) agreement in 2016. The Moldova-European Union Association Agreement (AA) signed in 2014 and effective since 2016, aims to develop political, economic, judicial, and financial standards and integrate Moldova into the EU. Through AA agreement Moldova was the first post-soviet country that gained visa free status to travel in the Union. As figure 1. shows these policies increased Moldova's exports to the EU and decreased its dependence on Russia. In 2019 in its fifth Association council meetings the EU and Moldova agreed to and reiterated the importance of judiciary reform, the visa-free regime, the fight against corruption and money laundering, cooperation in justice, freedom and security and further integration of Moldova into the EU.

⁴⁰ Kramer, B. 2020, November 16. **New York Times**, *Pro-E.U. Candidate Wins Moldova Election Over Putin-Backed Rival* Retrieved from. <https://www.nytimes.com/2020/11/16/world/europe/moldova-election-president-sandu.html>.

Figure 1: The Change of Moldova’s Economic Relations

Source: National Bureau of Statistics of the Republic of Moldova.⁴¹

6. EUBAM: CONFLICT PREVENTION, CONFIDENCE BUILDING, AND PEACE BUILDING

141

EUBAM is the EU’s most concrete step to prevent conflict and build confidence between Transnistria and Moldova. EUBAM monitors and supports Moldova and Ukraine border control, customs and trade norms, and practices to meet the EU standards. The mission aims, as stated on its webpage, to “contribute to the peaceful settlement of the Transnistrian conflict by supporting development of the Transnistria-related confidence-building measures and approximation of legalization and procedures in customs, trade, transport and trans-boundary management; ensure the full implementation of Integrated Border Management (IBM) practices at the Moldova-Ukraine border; assist Moldovan and Ukrainian authorities to combat cross-border crime more effectively.”⁴² The EUBAM has launched in 2005 and mandate of the mission have been extended five times in 2007, 2009, 2017, 2020.

The EUBAM has its headquarters in Odesa (Ukraine) with six offices in Moldova and Ukraine. It monitors 67 border crossing points between Moldovan-Ukrainian, 25 of which are located on the Transnistrian part of the border. The mission monitors the 453 km-long Transnistrian segment of the Moldovan-Ukraine border as well as

⁴¹ National Bureau of Statistics of the rePublic of Moldova, Retrieved November 02, 2020 <https://statistica.gov.md/category.php?l=en&idc=336>.

⁴² EUBAM, “What we Do?” Retrieved December 03, 2020, <https://eubam.org/what-we-do/>

411km-long Moldova administrative boundary line within the Republic of Moldova. The EUBAM mission is to “observe custom clearance and border guard checks; to examine border control documents and records; provide assistance in preventing smuggling of persons and goods; re-examination and re-assessment of any consignment of processed goods; make unannounced visits to any locations on the Moldovan-Ukrainian border, including border units, custom posts, office of transits, inland police stations.”⁴³

EUBAM's report for 2005-2010 clearly states the mission contribution to prevent conflict and the integration of Transnistria with Moldova, regulate Transnistrian trade and ensure a single customs regime in Moldova.⁴⁴ The mission also was successful in helping to demarcate the border between Ukraine and Moldova and the restoration of transport corridors from Transnistria. Moreover, Transnistria's economic and trade integration with Moldova contributed its trade development with the EU and became the main market to export goods replacing Russia. However, Russia is still main partner of the Transnistria and although its ruling elites have become more pluralistic since 2010s. However, report states that almost all members of Transnistria's political establishment share objective of independence and international recognition.⁴⁵

EUBAM contributes to and advocates for confidence-building measures between Chisinau and Tiraspol. It advocated the opening of international transport between Ukraine and Moldova that passes through Transnistria. It succeeded in the opening of a passenger rail link between Chisinau and Odessa through Transnistria that positively impacted people-to-people contacts and reduced delays and controls of the passengers which positively increased commuters of the rail links. Opening of these rail links were a positive step to build confidence between people in the region.⁴⁶

⁴³ EUBAM, “**Who we Are?**” Retrieved December 04, 2020, from <http://eubam.org/who-we-are/>

⁴⁴ Dias, Vanda Amaro. "The EU's post-liberal approach to peace: framing EUBAM's contribution to the Moldova–Transnistria conflict transformation." *European Security* 22, no. 3, 2013, 338-354.

⁴⁵ Montesano, Francesco Saverio, Tony van der Togt, and Wouter Zweers. *The Europeanisation of Moldova: is the EU on the right track?*. Clingendael, Netherlands Institute of International Relations, 2016.

⁴⁶ EUBAM, “**What we Do?**” Retrieved December 03, 2020, <http://eubam.org/what-we-do/conflict-resolution/>

Despite its drawbacks EUBAM is a positive step to prevent conflict eruption, trafficking, smuggling of goods and illegal trades. Transnistria accepted its products exported with Moldova's stamps and its economic ties with the EU have developed through Moldova. One of the drawbacks of EUBAM is its limitation to working within the Transnistrian territory. It has not held any executive positions and can only give recommendations to the Ukrainian and Moldovan authorities. Its activities consist essentially in training Ukrainian and Moldovan authorities, monitoring checkpoints, and making unannounced visits.

Despite its observer status it has contributed to the prevention of the conflict and transforming it and building confidence, particularly at checkpoints. The EUBAM mission prevents trafficking, smuggling persons and illegal goods. It contributed Tiraspol recognition to Chisinau and Moldovan stamps on goods that were produced in Transnistria. Considering that losing economic privileges that Russian people possessed in the region were main factors of the conflict, Moldova's integration with the EU and recognizing minorities rights with a pluralist political system could help to build sustainable peace in the region.

Concluding Remarks

The Moldova Transnistria conflict emerged following dissolution of the USSR. However, as Russia retreated from the region the EU did not attempt to prevent the eruption of conflict and did not have any policies towards the region in the 1990s. The Moldova-Transnistria conflict has remained unresolved. Following the EU's enlargement to post-communist geography Moldova become neighbor of the EU. Having a de-facto state like Transnistria and a lack of security in the region was assessed as a security threat for the EU.

Beginning in the 2000s the EU adopted several policies and initiatives to transform the conflict and integrate Moldova and Transnistria into the EU space and increase its rule of norms and governance, economic and judicial systems. Moldova gained visa free status and DCFTA as a result it has reformed its institutions. EUBAM as one of these initiatives contributed border patrolling and monitoring to the transit of goods and trades between Ukraine and Moldova that passed through Transnistria which not

controlled by Moldova. Transnistria recognized Moldova's authority on the border in return for economic relations with the EU and funds from the union that supported economic, social, and civil-society projects that could contribute to sustainable development of the region. Acknowledging Moldova stamped goods produced in Transnistria opened the doors the EU market for the region and its exports to the EU surpassed exports to Russia.

Despite these contributions the EUBAM has no executive power, and its mission is restricted to monitoring and recommendation status. It has been successful in fifteen years to prevent conflict and build relations between two parties. However, it would be more effective if the EU gave further assistance and increased the EUBAM's activities within Transnistria to control illegal market smuggling of food, cigarettes, and construction materials.⁴⁷ As it has been discussed the main reason for the conflict was the minorities lack of welfare in the region because ruling elites do not want to lose their economic and political privileges. The EU could help Moldova to adopt inclusive policies respecting ethnic differences and economic integration of the region with the EU through Moldova. Moldova itself is in political turmoil and corruption is a major problem that prevents development of the country. Increasing economic and political support to pro-Western parties in Moldova and promising more attractive rewards in return of reforms could accelerate political transformation of the Moldova and parallel transformation of perceptions in Transnistria.

The Moldova-Transnistria conflict could be a successful case for the EU because it prevented the eruption of the conflict in the post-soviet region that emerged following dissolution of the USSR. Transforming the conflict and building peace could be a precedent for the other conflicts that remain unresolved in the region. To achieve this the EU needs to further its engagement with the region and develop country and conflict specific initiatives and apply its historical experiences in the regional conflicts.

⁴⁷ Dias, Vanda Amaro. "The EU's post-liberal approach to peace: framing EUBAM's contribution to the Moldova–Transnistria conflict transformation."

References

- “What We Do?” *EUBAM*. Accessed September 4, 2021. <https://eubam.org/what-we-do/>.
- “Who We Are?” *EUBAM*. Accessed September 4, 2021. <https://eubam.org/who-we-are/>.
- Annika, Björkdahl. "Building Peace—Normative and Military Powers in EU Peace Operations". *Normative Power Europe*, 2011, 103-127.
- Charles T. Call, and Elizabeth M. Cousens. "Ending wars and building peace: International responses to war-torn societies." *International studies perspectives* 9, no. 1, 2008, 1-21.
- Daniela, Peterka-Benton. "Arms Trafficking in Transnistria: A European Security Threat?." *Journal of Applied Security Research* 7, no. 1, 2012, 71-92.
- David, Chandler. *Bosnia: faking democracy after Dayton*. Pluto Press, 2000.
- European Union. "*Shared vision, common action: A stronger Europe. A global strategy for the European Union's foreign and security policy*". 2016, p.28.
- External Trade. **Biroul Național de Statistică**. Accessed September 4, 2021. <https://statistica.gov.md/category.php?l=en&idc=336>.
- Florian. Kuchler. *The Role of the European Union in Moldova's Transnistria Conflict*. Vol. 78. ibidem-Verlag/ibidem Press, 2012.
- Francesco Saverio, Montesano, Tony van der Togt, and Wouter Zweers. *The Europeanisation of Moldova: is the EU on the right track?*. Clingendael, Netherlands Institute of International Relations, 2016.
- Jennifer M Hazen. "Can peacekeepers be peacebuilders?". *International Peacekeeping* 14, no. 3, 2007, 323-338.
- Jörg, Meyer. "The concealed violence of modern peace (-making)." *Millennium* 36, no. 3, 2008, 555-574.
- Kramer, Andrew E. “Pro-E.U. Candidate Wins Moldova Election Over Putin-Backed Rival.” *The New York Times*. The New York Times, November 16, 2020.

<https://www.nytimes.com/2020/11/16/world/europe/moldova-election-president-sandu.html>.

Landon, Hancock. "Deliberative peacebuilding: agency and development in post-conflict practice." *Peacebuilding* 8, no. 2, 2020, 139-158.

Marco, Ranieri, "The EU and the conflict in Transnistria." *SAfE Paper* 1, 2007, 77-87.

Michael W. Doyle. "Liberalism and world politics". *American political science review* , 80, no. 4, 1986, 1151-1169.

Michael W. Doyle. "Three pillars of the liberal peace". *American political science review* 99, no. 3, 2005, 463-466.

Michal, Natorski. *The European Union peacebuilding approach: Governance and practices of the instrument of stability*. Vol. 111. DEU, 2011.

Nathalie, Tocci. *Who is a Normative Foreign Policy Actor?*. Brussels: Centre for European Policy Studies, 2008.

Oliver P. Richmond, and Roger Mac Ginty. "Where now for the critique of the liberal peace?." *Cooperation and Conflict* 50, no. 2, 2015, 171-189.

Oliver, Richmond, Annika Björkdahl, and Stefanie Kappler. "The emerging EU peacebuilding framework: confirming or transcending liberal peacebuilding?." *Cambridge review of international affairs* 24, no. 3, 2011: 449-469.

Robert A, Dahl. "Equality versus Inequality¹". *PS: Political Science & Politics* 29, no. 4 1996: 639-648.

Roberto, Belloni, Stefanie Kappler, and Jasmin Ramovic. "Bosnia-Herzegovina: Domestic agency and the inadequacy of the liberal peace." in *Post-liberal peace transitions: Between peace formation and state formation*, Ed. Oliver Richmond, 2016, 47-64.

- Roger, Mac Ginty. "Hybrid peace: The interaction between top-down and bottom-up peace." *Security dialogue* 41, no. 4, 2010, 391-412.
- Roger, Mac Ginty. "The limits of technocracy and local encounters: The European Union and peacebuilding." *Contemporary Security Policy* 39, no. 1, 2018, 166-179.
- Roger, Mac Ginty. "Indigenous peace-making versus the liberal peace". *Cooperation and conflict* 43, no. 2, 2008: 139-163.
- Roland, Kostić. *Ambivalent peace: external peacebuilding threatened identity and reconciliation in Bosnia and Herzegovina*. Vol. 78. Ambivalent Peace, 2007.
- Roland, Paris. "Peacebuilding and the limits of liberal internationalism". *International security* 22, no. 2, 1997, pp. 54-89.
- Roland, Paris. "Saving liberal peacebuilding." *Review of international studies* 36, no. 2, 2010, 337-365.
- Roland, Paris. *At war's end: building peace after civil conflict*. Cambridge University Press, 2004.
- Simon W. Duke, and Aurélie Courtier. *EU Peacebuilding: Concepts, players and instruments*. Centre for the Law of EU External Relations (CLEER), 2009.
- Stefan, Wolff. *The Transnistrian issue: Moving beyond the status-quo*. EUR-OP, 2012.
- Stuart J. Kaufman. "Spiraling to ethnic war: elites, masses, and Moscow in Moldova's civil war." *International Security* 21, no. 2, 1996, 108-138.
- Thomas, Diez, Stephan Stetter, and Mathias Albert. "The European Union and border conflicts: the transformative power of integration." *International organization* 60, no. 3, 2006, 563-593.
- Vanda Amaro, Dias. "The EU's post-liberal approach to peace: framing EUBAM's contribution to the Moldova–Transnistria conflict transformation." *European Security* 22, no. 3, 2013, 338-354.

Disclosure Statements (Beyan ve Açıklamalar)

1. Ethics committee approval is not required for this manuscript. (Bu makalede etik kurul izni gerekmemektedir.)